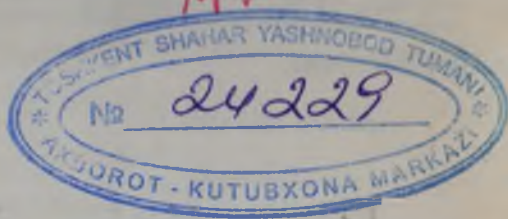

821.512 133
А 84

АЖДОДЛАР ЎГИТИ

ҲИКОЯТЛАР,
ҲИКМАТЛАР,
ТАМСИЛЛАР

mp23

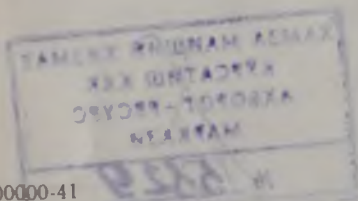
Тошкент
«Чулпон»
1991

Тўпловчи ва изоҳлар
муаллифи тарих фаилари доктори
БЎРИВОЙ АҲМЕДОВ

Муҳаррир Чори Аваз

Кадрли болалар!

Ушбу китобга X-XVI асрларда яшаб, ижод этган буюк, жаҳонга машҳур боболаримизнинг ақлони, ҳикмат ва тамсилларидан намуналар жамланди. Бу асарлар ҳақман иччи-кичик бўлсалар-да, ҳар бири замонлар синовидан утган ибратлар хазинасидир. Қани, хазинага марҳамат!

4802000000-41
Т — 29-90
360(04)91

ISBN 5-8250-0162-X

© Тўплам, 1991.

АБУ РАЙХОН БЕРУНИЙ

ЖАВОҲИРНОМА

Ҳикоятлар

ЎЗ ҚАДРИНИ БИЛГАН ЧЎРИ

Ҳорун¹ ар-Рашиднинг¹ чўрилари орасида биттасининг хусну латофатда тенги йўқ экан. Халифа чўриларга совга-салом улашган найтларда бошқалар зўр миннатдорчйлик билан қабул қилар, у эса мутлақо олмас экан. Бундан халифанинг жаҳли чиқаркан.

Бир куни у бир халта марваридни чўриларининг олдига тўкди. Ҳамма совгага ўзини ташлади-ю, ҳалиги чўри бурилиб қарамади ҳам. Сўнг халифа хазиначидан бир халта ёқут олдириб келиб сочди. Ҳамма ўз улушини олди, у тагин бепарволигича тураверди.

— Нега бошқалар қатори ўз улушининг олмадинг? — деб сўради ундан халифа.

— Борди-ю, шу ердан ўзимга ёққан нарсани тапласам меники бўладими? — деб сўради гўзал чўри қиз.

— Майли, сенинг айтганингча бўлсин.

— Унда, — деди қиз Ҳорун ар-Рашиднинг қўлидан тутиб, — мен сизни тапладим.

Ҳорун ар-Рашид уни никоҳга олишга мажбур бўлди.

¹Изоҳлар китоб сўнггида алфавит тартибида берилди (таржимон).

СУЛТОН ВА ТИЛАНЧИ

Султон Маҳмуд Ғазнавий Балхда турган пайтида ов шитиёқди билан саройдан чиқди. Бир бухоролик тиланчи унинг йўлини тўсди ва хайр-эҳсон тилаб туриб олди. Султон бунақаларни ёқтирмас эди. Ҳожибга «уни тўқмоқланглар», деб буюрди. Олга «чу» деб камчи босганда эса қимматбаҳо узугининг ёқут кўзи тушиб қолди. Тиланчи буни кўрди ва отлиқлар тўдаси ўтиб кетгандан кейин уни ердан олиб ҳамёнига солди.

Султон саройга қайтганидан сўнггина узугининг ёқут кўзи йўқолганлигини пайқайди ва ғуломларини уни қидиринга юборди. Уларга тиланчини ҳам топиб келиш буюрилди. Лекин улар тиланчини ҳам, узук кўзини ҳам ҳеч ердан тополмай қуруқ қайтдилар.

Эртаси куни султон шаҳар айлангани чиқди. Йўлда яна ўша кечаги бухоролик тиланчига рўбарў бўлди. Тиланчи султоннинг йўлини тўсиб яна хайр-эҳсон сўради.

— Бу баттолнинг бошини мажақлаб ташланглар,— деб буюрди султон ҳожибга.

Ғуломлар уни йўлнинг четига судраб ўтдилар. Энди тўқмоқламоқчи бўлиб турганларида тиланчи уларнинг қўлидан қочиб чиқдию ҳамёнидан ниманидир олди-да, чолиб бориб султоннинг қўлига тутқазди ва тиз чўкиб шафқат сўрай бошлади. Султон тиланчи берган тугунчани ёзиб кеча йўқолган узугининг кўзини таниди. Ғуломларга «тўхтаглар, бўлди», деб ишора қилгач, тиланчига уч юз диноҳ оқча нисъом қилиб:

— Тангри таоло сен туфайли мени садақа беришга мажбур этди, ўзимга қолса бир чақа ҳам бермаган бўлардим,— деди.

ЁҚУТ КЎЗЛИ УЗУК

Фаравалик Аҳмад ибн ал-Ҳасан ал-Язидий исмли бадавлат одам бир куни кечқурун *Журжония* атрофидаги қўриқхонада дўстлари билан узоқ машғулот қилди. Уйига қайтгандан кейин эрталаб қараса узугининг ёқут кўзи йўқ. Кўн қидирди, лекин тополмади. Орадан икки йил ўтгандан кейин бир куни кечқурун кимдир унинг дарвозасини қоқди. Чиқиб қараса нотаниш бир одам. У Аҳмад ибн ал-Ҳасанга латтага ўралган бир нарсани узатиб, «*фаҳиш* ал-Ихшидий ал-Хатибдан»,— деди. Соҳиб ичка-

рига кириб қараса бундан икки йил муқаддам кайф устида йўқотиб қўйган узугининг кўзи экан.

Аҳмад ибн ал-Ҳасан эртаси куни эрталаб фақиҳ ал Ихшидийиникига борди ва узук кўзи қай йўсин унинг қўлига тушиб қолганини суриштирди.

Фақиҳ унга мана буларни ҳикоя қилиб берди:

— Маълумингиз, менинг Жўржония атрофида гишт пиширадиган хумдоним бор. Бир куни хумдан чиққан гиштларни хизматкорлар қандай теришаётганини кузатиб турган эдим. Шу пайт бир гишт хизматкорнинг елкасидан ерга тушиб иккига бўлиниб кетди. Гиштнинг синган ерида бир нима кўзни қамаштирадиган даражада тобланди. Ўша гишт парчасини олиб қарасам узук кўзи экан. Унинг бир тарафига сизнинг номингиз битилган экан.

ЕҚУТ КЎЗЛИ БУТ

Заминдовардаги ибодатхоналардан бирида *Зун* номли олтиндан қуйилган, ёқут кўзли бут турар эди. Араб қўшинининг қўмондони *Абдурахмон ибн Самура* бутнинг бир қўлини сиқдириб олди, кўзларидаги ёқутни ҳам уйиб олди. Сўнг *марзбонга* «бутнинг қолган қисмларини, майли, сен ола қол, чунки энди сизинувчиларга унинг кераги йўқ, бизга эса зиёни тегмас», деди.

ИНСОФСИЗ АМИР

Халифа *Ҳишом ибн Абдулмалик*га «Йатима» деган шаҳвор дурни олиб келиб бердилар. Халифанинг Абда исмли семиз бир хотини бўлиб, у *Муавия*нинг авлоди эди. Абда чўрининг ёрдамисиз ўрнидан туролмасди. Ҳишом уни рағбатлантирмоқчи бўлиб деди:

— Агар бировнинг ёрдамисиз ўрнингдан турсанг, ушбу дурни сенга ҳадя қиламан.

Абда туришга қўп ҳаракат қилди. Охири турди-ю, лекин ўзини тутолмай йиқилиб тушди. Юзи билан йиқилгани боис оғзи-бурни қонга бўялди. Ҳишом хотинини ўз қўли билан ювиб-таради ва дурни унга инъом қилди. Айтишларича, у энг олий нав дур бўлиб, оғирлиги икки ярим мисқол, баҳоси бир юз йигирма минг динар экан.

Умавия сулоласи инқирозга учрагандан кейин Аббосийлар сулоласининг асосчиси *ас-Саффоҳ*нинг бобоси Али

ибн Абдуллоҳга кимдир ўша дур Абданинг қўлида эканлигини айтиб қўйди. Али ибн Абдуллоҳ Абдани олдиртириб келди.

— Бордию мана шу дурни ва устига икки жуфт қимматбаҳо зирагимни ҳам сенга топширсам, мени ўз ҳолимга қўясанми? — деди унга Абда.

— Ҳа, бунга сўз бераман, — деди Али ибн Абдуллоҳ. Абда унга дур билан зиракларини топширди.

— Истаган юртингни танла, яхши ўринлашишинг учун нима зарур бўлса, ҳаммасини ҳозирлатаман, — деди Али ибн Абдуллоҳ.

Абда *Шомдан* бир ерни танлади. Уни кўч-кўронни билан ўша ерга юбордилар. Сўнг Али ибн Абдуллоҳ буни наби-раси халифа ас-Саффоҳ билиб қолса тортиб олмасмикан, деб кўрқиб кампирнинг орқасидан одам юбориб уни улдиртирди.

Айтишларича бу дур ҳозир *ал-Аҳсода кароматийлар* қўлида эмиш.

ҚУТАЙБАНИНГ ҲОТАМЛИГИ

Қутайба ибн Муслим Пойкандни босиб олгач, оташ-парастлар ибодатхонасидан икки дона дур топиб олди. Қоҳинлар бу дурларни қушлар олиб келиб ташлаганликларини айтишди. Қутайба дурларни *Ҳажжожга* бериб юборди. Дур билан бирга қоҳинлардан эшитган гапларни ҳам ёзиб юборди.

Ҳажжож Қутайбага бундай деб жавоб битди:

— Мактубингда айтилганларни англадим. Дурларни кўриб ҳайрон қолдим. Қушларга, айниқса, сенинг ҳотамлигингга қойил қолдим.

ҚУРУҚ ВАЪДА

Ҳорун ар-Рашид вазири Яҳъё ибн Холидга «асраб қўй», деб бир қоп қимматбаҳо дуру жавоҳирлар берди. Вазир қопни уйига олиб келиб айвонга қўйди ва ҳеч кимга индамасдан иш билан шаҳарга чиқиб кетди. Хизматкорлардан бири эса пўйлаб турган экан, уни ўғирлади. Бир вақт қоп вазирнинг эсига тушиб қайтиб келиб қараса ўрнида йўқ. Шу пайт мен унинг билан бирга эдим.

Вазир кўп қўйинди, унги гуломини фолбинга жўнатди. Фолбин Абу Ёқуб исмли бир кўзи ожиз одам экан. У кириб келиши билан вазир атрофдагиларга «ҳеч ким бир оғиз сўз айтмасин, ҳатто биров кимсанинг овози чиқмасин», деб ишора қилди. Фолбин келиб суянини бир четига ўтиргач, Яхъё ибн Халид сўз бошлади:

— Мен сендан бир нарса хусусида сўрамоқчиман, сен унинг нималигини айтиб бер.

— Биламан, сен мендан йўқолган бир нарса хусусида сўрамоқчисан, — деди фолбин унга.

— Қани айтчи, — деди вазир, — мен йўқотган нарса нима эди?

Фолбин узоқ ўйлашиб, сўнг жавоб қилди:

— Сен *тансиқ* нарсаларни, масалан, қимматбаҳо марварид шодаларини йўқотгансан. Улар қонда, қон эса хумда.

— Тондинг, фолбин! — деди вазир қувончи ичига сиғмай. — Энди бусини айт: уша нарса ҳозир қаерда ва кимнинг қўлида?

— Хум хизматкоринида. *хандакка* кўмилган, — деб жавоб қилди фолбин.

Вазир «хайрият» деб чуқур тиш олди, сўнг хизматкорларга «фалон ердаги ахлат тўкилган ўрани титиб қаранглар», деб буюрди.

Хизматкорлар ўрани эҳтиёткорлик билан очдилар ва кўмилган хумни топиб олдилар.

Вазир саркорни чақиртириб фолбинга беш минг динар мукофот беришини буюрди. «Яна сенга ўз маҳалламдан катта ҳовли-жой ҳам олиб бераман», деб ватда берди.

— Оқчангни оламан-у, ҳовли-жойини қўя тур, — деди фолбин мукофотга қўл узата туриб.

Вазир таажжубланди:

— Нега?

— Чунки, — деди фолбин, — оқчалар нақд, ҳовли-жой бўлса қуруқ ватда.

ҚУШЧАНИНГ УЧ ПАНД-НАСИХАТИ¹

Эътиборга молик бир масалда бундай дейилган: бир одам кичик бир қушчани тутиб олди.

¹ Бу ҳикоятнинг бошиқа бир муқобили ҳам учрайди ва у Абдулла-ҳобҳўжа ўғли Пошшохожага инебат берилади (*муҳаррир*).

Қушча сўради:

— Мени нима қилмоқчисан?

— Сўйиб емоқчман, — деди ҳалиги одам.

— Мени сўйиб нима қиласан, қорнингга урвоқ ҳам бўлмайман-ку, — деди қушча ёлвориб, — яхшиси қўйиб юбор. Майли десанг сенга учта ҳикмат айтаман. Бу ҳикматлар, башарти унга амал қилсанг, ҳаётда асқотиб қолади.

— Худо шоҳид, сени албатта қўйиб юбораман, қани айт ўша ҳикматларингни.

— Биринчиси, — деди қушча, — бироқ нарсани қўлдан бой берсанг, асло ўқинма; иккинчиси — топилмайдиган нарсани қидириб овора бўлма, учинчиси эса йўқ нарсага умид боғлама.

— Бу ҳикматлар менга бир тўғрам гўштдан афзалроқ, — деди ҳалиги одам ўз-ўзига ва қушчани қўйиб юборди.

Қушча «пирр» этиб учди-ю, деворга бориб қўнди ва деди:

— Э, нодон, агар мени сўйганингда фойда кўрардинг — қорнимда каптар тухумидай лаъл бор эди.

Ўша одам қилиб қўйган ишидан пушаймон бўлди ва қушчани аврай кетди:

— Кел, азизим, ёнимга қайт. Сени тоза кунжуту булоқ суви бериб парвариш қиламан.

— Энди сўйиб емаганингга ўқиняпсан, — деди қушча ҳалиги одамга, — нима, мен айтган панд-насиҳат дарров эсингда чикдими? Овора бўлма, энди мени ҳеч қачон тутолмайсан. Ўзим бармоқдай бўлсаму каптар тухумидай лаъл менинг қорнимга қанақасига жой бўлди экан?

Қушча шундай деди-ю, сўнг қаёқларгадир учиб кетди.

СУВ ОСТИДАГИ ЁМБИЛАР

Суматра подшоси келган даромадни тилло ёмбисига айлантириб кўлга ташлар экан. Уни шу кўлдаги ҳад-ҳисобсиз тимсоҳлар кўриқлашарканлар. Борди-ю, подшога олтин ёмбилардан бирортаси керак бўлиб қолса, унинг одамлари «хай-хуй» кўтаришиб, тимсоҳларни кўлнинг бир четига қуварканлар, сўнг *гаввос* тушиб зарур олтинни олиб чиқар экан.

Олтинни шу тариқа сақлаш хавфсиз саналаркан, чунки унинг бир парчасини олиш учун жуда кўп одамнинг шовқин-сурони керак бўларкан-да.

НИЗОМУЛМУЛК

СИЁСАТНОМА

Ҳикоятлар

ЁЛҒОНЧИ ВАЗИРЛАР ВА ҚАР ПОДШО

Подшонинг кулоғи қар экан. Мансабдорлар бундан фойдаланиб, арз-додга келганларнинг сўзларини унга тўғри етказишмас эканлар. Вақт ўтиб подшо буни пайқаб қолибди ва арзга келганлар билан шахсан ўзи гаплашишга қарор қилибди. *Ҳожиби даргоҳни* чақиртириб буюрибди:

— Ҳузуримизга арзга келганларни бундан буён ўзимиз сўрайдурмиз. Лекин айтинг, арз-дод билан келганлар фақат қизил кўйлақ кийиб келсинлар.

Ҳожиби даргоҳ қабул қилгани арз-дод билан келганларни *кўришишхона* олдидagi майдонга тўплар, сўнг подшо уларнинг ҳузурига чиқиб битта-биттадан чақириб арз-додини эшитадиган бўлиб қолди.

Бир куни вазирни аъзам подшодан фурсат топиб сўради:

— Бундай қилишингизнинг сабаби нима?

Подшоҳ жавоб қилди:

— Бунга *мулозимлар* ва мансабдорларнинг дўзах азобидан қўрқмай ёлғон гапиришлари сабаб бўлди.

ҚАЛЛОБЛИКНИНГ ОҚИБАТИ¹

Баҳром Гўрнинг Рост равиш исмли вазири бор экан. Подшо тамом юмушларини унинг қўлига топшириб қўйиб, ўзи маншатга берилиб кетибди. Рост равиш бундан ўз манфаати учун фойдаланиб қолишга аҳд қилди ва *омил*ни чақиртириб деди:

— Подшо ҳазратлари эртадан кечгача ов билан, кечалари бўлса тунни кунга улаб шаробхўрлик қилиш билан банд, парируҳлар билан базм-сафо қуриб кун кечпярпти. Башарти, айтганларимни қилсанг сени ҳам қуруқ қўймайман.

— Бажони дил, ҳазрати вазири аъзам. Буюрсинлар!— деди-да *омил* икки букилиб таъзим қилди.

Бундан вазир анча дадил тортди ва *омил*га буюрди:

— Мен айтган одамларни тўхтатмай зиндонбанд этдир, молу мулкни эса мусодара қил!

— Айтганингиз бўлади, жаноби вазири аъзам!— деди *омил* қўл қовуштириб.

Шундан кейин *омил* одамларни ҳибс этаверди, вазир эса улардан катта пора олиб қўйиб юбораверди. Вазир аъзам бора-бора байт ул-мол бошлиғи билан тил бирик-тириб аста-секин хазинани ҳам қуритди.

Бир вақт подшоҳ қўшини тўпламоқчи бўлиб хазинани очиб қараса унда бир *динор* ҳам оқча қолмабди. У шаҳарни ҳам айланиб чиқди. Бозорлар, расталар, қаҳвахоналар... ҳаммаси бўм-бўш. Баҳром Гўрнинг боши қотди. *Мушриф*-ни чақиртириб *итоб*га олди:

— Салтанатда нима бўляпти? Сенинг кўзинг қаерда, ўзи?

Мушриф жавоб қилди:

— *Раият*нинг катта қисми юртни тарк этиб теварак-атрофга қочиб кетди, аъло ҳазрат!

— Не сабабдан шундай бўлди?

— Буни билолмадим, аъло ҳазрат,— деб *мушриф* тиз чўкканча ўтираверди.

Шундан кейин подшо бошқа мансабдорларни ҳам чақиртириб тафтиш қилди.

Лекин улар ҳам вазирдан қўрқиб подшога ҳақиқатни айтмадилар. Баҳром Гўр нима қиларини билмай хилват-

¹ Хожанинг ижодида ҳам шу ҳикоят муқобили учрайди (*муҳаррир*).

хопани ичидан қулфлаб икки кечаю икки кундуз бу хусусда бош қотирди, лекин ҳақиқатнинг тагига етолмади. Охири, учунчи кун, эрта тонг билан отланиб, бир ўзи шаҳардан чиқиб чўл тарафга қараб равона бўлди. Кун йўл босди, лекин ҳали чўлнинг чети кўринмасди. Кун ботай деганда узоқдан тутун кўринди. Подшо «ўт бор ерда — одам бўлур», деб отининг жиловини ўша тарафга бурди. Бир вақт чўпоннинг илма-тешик бўлиб кетган чодирди олдидан чиқиб қолди. Чодирдан хиёл четда қўйлар тўда бўлиб ётишарди, ундан икки-уч қадам нарида эса дорга катта бир малла ит осилиб ётарди. Баҳром Гўр аҳволни кўриб таажжубга тушди. Шу пайт чодирдан чўпон чиқиб келди ва нотаниш одамни кўриб ҳайрон бўлди, шунчаки бош иргитиб салом берди-да, сўнгра сўради:

— Йўл бўлсин, мусофир?

Баҳром Гўр чўпон уни танимаганидан хурсанд бўлди ва тавозе билан жавоб қайтарди:

— Исфаҳонга бораётган эдим, йўлдан адашиб қолдим, чамаси. Йўқ демай бир кечага бошпана берсанг.

Чўпон рози бўлди ва нотаниш меҳмонни чодирга таклиф этди, топганини ўртага қўйиб уни меҳмон қилди. Чой устида подшо чўпондан не сабабдан итнинг бу қадар оғир жазога тортилганининг сабабларини суриштирди. Чўпон мана буларни ҳикоя қилиб берди:

— Ўша ит менга кўп содиқ эди, йўқ деганда уч-тўрт бўрига бас келарди. Шунинг учун ҳам чорвани унга ишониб, икки-уч кунга қишлоққа тушиб келардим. Қўйлардан биронтаси ҳам камаймас эди. Лекин яқиндан бери ит айниб қолди. Бир кун қишлоққа бориб қайтсам қўйлардан бир-иккитаси гум бўлибди. «Ҳа, майли, бирон қор-қол бўлгандир», деб ўзимни юнатдим. Яна бир гал қишлоққа бориб келсам тўрт-беш қўйим йўқолибди. Кейинги сафар ўн қўй йўқ. Мени ваҳима босди. Ўйлаб-ўйлаб пойлашга қарор қилдим. Бир кун кечқурун бир пана жойга яшириниб ётдим. Тун яримлашганда қўра атрофида бўри пайдо бўлди. Итим шу атрофда экан, думини ликиллашиб бўрининг олдига чошиб борди. Бўри билан ит бир-бирини ялашиб кетишди... Сўнг бўри мудраб ётган қўйларга ташланди. Бир қўйнинг қоринини ёриб ташлади, иккинчисининг бўғзидан тишлаб гала ичидан судраб чиқди... «Ит нима қилди?» — деб сўрарсиз. Ҳеч нима. Думини ликиллаганча мойли кўзларини йилтиллашиб ётаверди. Бор ҳақиқатни шунда англадим ва бир

илож қилиб итни тутиб олиб «жазойинг шу!» — деб осиб қўйдим. Бўлган гап шу, биродар.

Эрта билан понуштадан кейин подшо шаҳарга қайтди ва ўша кунидек вазирни ҳибсга олдириб дорга остирди...

СОҲИБ ИХТИЁРИНИНГ КЕРАГИ ЙЌҚ

Бир кун *Сеистон* ҳокими амир Абулфазл султон Али Арслондан сўради:

— Шундай улуғ подшо бўла туриб нега *соҳиб иштиёр* ушламайсиз?

— Нима, менга душманмисан? Салтанатимни барбод қилмоқчимисан?

— Бу нима деганингиз, аъло ҳазрат? — деди тааж-жубланиб амир Абулфазл. — Наҳотки мени шунақа одам деб ўйласангиз? Мен содиқ бир қўлингизман. Қандай қилиб салтанатни барбод қилайин! Шунчаки сўрадим қўйдим.

Орага бир зум сукунат чўкди, сўнг султон Али Арслон бунинг сабабини дўстига тушунтирди:

— Ким менга дўсту ким ёлғини билайин деб атайин соҳиб иштиёр тутининг не фойдаси бор, ўзи?! Башарти шундай қилгудай бўлсам дўстларим-ку тутри тушунадилар, аммо душманларим фойдаланмоқчи бўлиб унга пора берадилар. Шундан кейин соҳиб иштиёр менга дўстларим ҳақида ёмон сўзлар гапирди. Яхши сўз ҳам, ёмон сўз ҳам худди найзага ухшайди. Қўнамас-қўн нишонга тегади. Оқибатда дўстларимдан ажраб қоламан, уларнинг ўрнини бўлса душманларим эгаллаб олади. Шу сабабдан соҳиб иштиёр тутмайман.

МУТРИБНИНГ ҲИММАТИ

Хусрави Парвез мулозимларининг биридан дарғазаб бўлиб, уни зиндонга таълабди. Подшодан қўриқиб унга мутриб Базийиддиндан бошқа ҳеч ким бир нарча йон, бир қўлтум сув олиб бормас экан. Бир кун буни подшонинг қўлоғига етказибдилар. *Хусрави Парвез* дарғазаб бўлди ва «мутриб зудлик билан олиб келинсин!» — деб амр қилди. Мутрибни олиб келдилар. Подшо уни қаттиқ итбга олди.

— Биз зиндонбанд қилган одамга ғамхўрлик қилишга қандай жазм қилдинг? Ахир биз зиндонбанд қилган одам янаш маънатларидан маҳрум қилинганлигини эшитмаганидинг?

— Эшитганман, аъло ҳазрат, — деди мутриб Базийид-дин, — лекин менинг қилган мурувватим, сен унга кўрсатган олий ҳиммат олдида сариқ чақага ҳам арзимайди-ку!

Хусрави Парвез ҳайрон бўлди, кейин сўради:

— Биз унга қандай олий ҳиммат кўрсатган эканмиз?

— Сен унга, шаҳаншоҳ, умр бағишладинг, — деб жавоб қилди мутриб.

БЕВАҚТ АРЗ-ДОД БИЛАН КЕЛГАН КИМ БЎЛДИ?

Қуилардан бир кун кечқурун ҳамма ётганда сарой дарвозасига осилган қўнғироқлар жараңглаб қолди. Нуширвони Одил гуломини чақирди ва буюрди:

— Шитоб билан дарвозага бор, бевақт арз-дод билан келган ким экан, билиб кел!

Гулом икки букилиб таъзим қилди ва дарвозага қараб чоңди. Бориб қараса бир қари қўтир эшак жон-жаҳди билан дарвозага ишқаланаётган экан. Гулом қайтиб келиб воқеани подшога арз қилди.

Нуширвони Одил деди:

— Эшак дарвозага, хусусан подшонинг дарвозасига шуначи ишқаланаётгандир. Бунинг тагида қандайдир бир сир борга ўхшайди. У бизга арз-дод билан келмадимми экан?

Сўнг икки хизматкорни чақиртириб буюрди:

— Суриштириб эшакнинг эгасини топинглар, унинг бу аҳволини тафтиш қилинглар.

Подшонинг хизматкорлари эшакни етаклаб бозорга қараб равона бўлдилар. Йўлда бу аҳволнинг сир-асрорини яхши билган бир қария хизматкорларга бундай деди:

— Бу эшак *жомашуй*ники. У ҳар кун эрталаб аслзодаларнинг кирларини тўплаб ва шу эшакка ортиб уйига олиб келар, кечқурун эса ювиб, дазмолланган кийим-кечакни яна унга ортиб эгаларига элтиб, тирикчилик қиларди. Шўрлик эшак шу тариқа йиғирма йил унинг хизматини қилди. Энди бўлса, қартайиб хизматига ярамай қолганда, уни кўчага ҳайдаб чиқарди. Мана бир ярим йил бўлдики, эшак бечора овқат ва бошпана йўқлигидан кўча-кўйда сарсон-саргардон бўлиб юрибди.

Ҳалиги икки хизматкор саройга қайтиб бориб эшитган-билганларини подшога арз қилдилар.

— Айтмадимми, эшакнинг арз-доди бор деб, — деди подшо. Сўнг зудлик билан бориб жомашуйни ҳайдаб келишни буюрди.

Хизматкорлар жомашўйини ҳайдаб олиб келдилар. Подшо унга сиёсат қилди:

— Сен бетавфиқ эшак ёш ва кучли пайтида ундан нафландинг. У сенинг тирикчилигингга яради. Энди кексайиб кучдан қолганда қувиб чиқарганинг нимаси? «Эшакнинг кучи ҳалолу ўзи ҳаром», деб сенга-ким айтди?

Эшакни эгасининг қўлига тутқиздилар. «У то тирик экан, — деди подшо жомашўйга ўқрайиб, — уни боқини ва парварини қилиш сенинг зиммангда!»

ИШҚИРОЗНИНГ ИККИ САБАБИ

Нуширвони Одил бир кун мулозимлари ва хизматчилари билан овга чиқибди. Бир қишлоқнинг четидан ўтиб кетаётиб тўқсонларга бориб қолган, ёнғоқ экаётган бир чолга кўзи тушибди. У ҳайрон бўлибди, чунки ёнғоқ йиғирма йилдан кейин мевага киради-ку. Сўнг чолдан сўрабди:

— Ота, экаётганинг ёнғоқ дарахти бўлса керак?

— Ҳа, шаҳаншоҳ, экаётганим ёнғоқ дарахти.

— У мевага киргунча яшармикинсан, буни биласанми?

— Йўқ, билмайман, аъло ҳазрат.

— Унда нега овора бўлаётибсан?

— Аждодлар экканини биз едик, биз эккандан авлодлар баҳраманд бўлар деган умиддаман.

Нуширвони Одил чолнинг жавобидан мамнуи бўлди ва уни минг дирҳам оқча билан мукофотлади. Чол подшоҳга миннатдорчилик билдирди ва деди:

— Худога шукр, эккан инҳолимизнинг мевасига муҳлатидан аввал етишдик.

Нуширвони Одил таажжубланди ва сўради:

— Қанақасига етишдинг, қани ўша сен етишган мева?

— Маана! — деди чол ҳалиги подшоҳ инъом қилган минг дирҳамни курсатиб.

УМИДНИНГ ТАГИ ОЛТИН

Бузуржмехрдан сўрабдилар:

— Сен бир вақтлар Сосонийлардан Нуширвони Одилнинг вазири бўлгансан. Ҳозир ҳам сендан ҳақиқатгўй ва доно одамни топиб бўлмайди. Айт-чи, Сосонийлар давлати не сабабдан ишқирозга учради?

— Бунинг икки сабаби бор, — деди Бузуржмехр. Би-

рипчиси шулким, подшолар атрофидан доно ва фозил кишиларни узоқлаштириб давлат ишларини бесавод ва пасткан одамларнинг қўлига топшириб қўйдилар. Иккинчидан, кўпинча ҳокимият балогатга етмаган болалар билан хотинлар қўлида бўлди.

ОЛАРДА ОРОМИЖОН, БЕРАРДА ЧИҚАР ЖОН

Халифа *Муътасим* замонида бадавлат ва нуфузли амирлардан бири саркорни ҳузурига чақиртириб деди:

— Зарурат туғилиб беш юз динор оқчага муҳтож бўлиб қолдим. Бағдодда менга қарз бериб турадиган бирон танишинг йўқми?

— Бор,— деди саркор бир оз ўйланиб туриб. — Дўкондор танишим бор. Унинг фалон бозорда кичик дўкони ва олти юз динор атрофида сармояси бор. Уни ҳузурингизга таклиф қилинг, уй тўрига ўтқазиб иззат-икром кўрсатинг, зора жонингизга оро кирса.

Амир ўша дўкондорни таклиф қилди, зўр ҳурмат-эҳтиром билан кутиб олди ва уй тўрига ўтқазиб, олдига дастурхон ёзди. Сўнг аста-секин муддаога кўчди.

— Сенинг инсофли, виждонли, диёнатли ва қўли очиқ одамлигинг ҳақида кўп эшитгинман. Бундай ўйлаб қарасам Бағдод бозорларида сендан инсофли ва ҳалол одам йўқ экан. Шунинг учун ҳам сенинг ҳақингда яхши гапларни эшитиб, ғойибона ёқтириб қолдим; сен билан оға-ини тутинмоқчиман. Ушбу кундан бошлаб уйимнинг тўри сеники, сенинг уйинг эса меники бўлсин.

— Розиман, оға,— деди ич-ичидан суюниб дўкондор. — Сиздек олий пасаб киши билан оға-ини тутиниш менинг учун бениҳоят фахрли.

Дўкондор билан амир ўринларидан туриб бир-бирини оғушига олдилар, ўпишдилар, умрларининг охиригача оға-ини бўлиб қолишга аҳд-паймон қилдилар. Амир дўкондор инисини ҳаддан ортиқ ҳурматлаб, меҳмон қилди. Меҳмондорчилик аяқлаб, дастурхон йиғиб олингандан кейин, амир биродарини елкасидан қучиб қулогига шивирлади:

— Сени безовта қилиб чақиртирганимнинг сабабини билсанг керак?

— Йўқ, тақсир,— деб жавоб қилди дўкондор. — Бунинг сабабини амир жанобларининг ўзлари яхши биладилар.

У бир оз саросимага тушди.

— Ҳа, биламан, — деди амир ўзига хос улуғвордин билан. — Аслида шаҳарда бина-оғайилларнинг сон-саногин йўқ. Улар нимаики буюрсам битўхтон бажо келтирадилар. Борди-ю, уларнинг биронтасидан эллик минг динор қарз сўраб қолгудай бўлсам сўзимни икки қилмай, дарҳол топиб келтириб берадилар. Чунки уларнинг ҳам менга тез-тез юмуши тушиб туради-да. Ростини айтсам, ҳеч қачон мен билан дўст тутинганларидан пушаймон бўлишмаган. Энди гапининг индаллосини айтсам, биродари азиз, шу кунларда қирқ минг динор оқчага зориқиб қолдим. Қарз бериб турадиганлар кўп-ку, лекин уларнинг биронтасидан ҳам сўрагим йўқ. «Йўқ» демасанг шу маблағни сендан олсам. Ўзоғи билан беш-олти ой ичида қайтараман. Устига минг динор оқча, бош-оёқ саруно ҳам қўшиб бераман. «Йўқ» дема биродар! Сенда шунча, баяки бунга икки баробар келадиган оқча борлигини яхши биламан.

Дўкондор бошда бир оз ҳайрон бўлиб қолди, сўнг таваккал қилди.

— Хўп, тақсир. Лекин менда бунча оқча йўқ. Олижаноб одамлар ҳузурида тўғри сўзламоқ зарур — худо ҳаққи менда бунақа катта сармоя йўқ. Кўп машаққат чекиб, кўп йиллар ичида тўплаган сармоям олти юз динордан ортиқ эмас.

— Ҳимм, — деди амир пастки лабини тишлаб ва бошини сарак-сараф қилиб. Хазинамда олтин укавоҳирларим беҳисоб. Қарз сўрашдан кутган асл мақсадим — сен билан дўстлик ишнинг боғлашдан иборат эди, холос. Бир синаб кўрмоқчи бўлган эдим-да.

Шу пайт суҳбатга саркор аралашди:

— Сен ҳали амиримизни яхши билмас экансан. Бунақа олижаноб одамни арконин давлат орасидан тополмайсан.

Шундан кейин савдогар бисотидаги олти юз динорни келтириб берадиган, амир эса уни олти ойдан кейин етти юз динор қилиб қайтариб берадиган бўлди...

Қарзини қайтариш муҳлати ўтгандан тахминан ўн кун кечгач, савдогар амирнинг ҳузурига келди. Амир уни меҳмон қилди, лекин қарз хусусида бирон гап очмади. Дўкондор қуруқ қайтди. Орадан икки ой ўтгандан кейин у амирникига яна келди. Бу сафар ҳам амир қарз хусусида гап-сўз очмади. Хулласи калом, дўкондор амирникига яна кўп марта борди, лекин амирдан садо чиқмади.

Охири дўкондор амир қарз тўлашдан буйин товлаётганига ишонч ҳосил қилди. Шундан кейин амирнинг номига қўйиш мақоли хизмат хизмати ёзиб қоборди: «Мен анча

қийналиб қолдим, қарзининг муҳлати бўлса, аллақачонлар ўтиб кетган. Агар амир жаноблари ушбу бечорага муруват қилмоқчи бўлсалар, пулни саркордан бериб юборсалар». Амир жавоб қилди: «Қарзини эсдан чиқариб юборди, деб ўйлаётган бўлсанг керак. Йўқ, биродар, эсимдан чиққани йўқ. Ташвишланма, яна бир оз кут. Пулнигини албатта қайтариб бераман...»

Шундан кейин яна саккиз ой ўтди, лекин амирдан дарак бўлмади...

БҲҲТОННИНГ ТАГИ ЗИЛ

Султон Алп Арслон замонида Ҳирот шаҳрида бир мўмин донишманд қария ўтган экан. Қуилардан бир куни султон шаҳар аркига келиб тушди ва бир мунча вақт шу ерда тургун бўлди. Унинг яқин мулозимларидан бўлган тоғаси амир Абдурахмон эса ўша донишманд қариянинг ҳовлисида тўхтади. Қуилардан бир куни базму сафо авжига минган бир пайтда амир Абдурахмон султоннинг қулогига шивирлади:

— Мен қўнган ҳовлининг соҳибини ҳар куни кечаси кичик бир хонага кириб кетади, лекин чирогини эрталабгача ўчмайди. Бошида номоз ўқиб, туни билан тоат-ибодат қилиб чиқса керак, деб ўйладим.

Орадан бир неча кун ўтгач, сабрим чидамай кечаси аста-секин бориб у ўлтирган хона эшигининг ёригидан мўраладим ва не кўз билан кўрайки, қария мудраб ўтирибди, олдида бир кўзачада шароб ва биринж (бронза) дан ясалган бут. Чоли ўша бутга сийғиб ўлтирибди.

Амир Абдурахмон эшик ёнида турган *чўзтра*га имо қилди. Эшик очилиб, қўлида ўша бут билан кўзачани кўтариб амир Абдурахмоннинг гуломи кириб келди. Гулом бут билан кўзачани оҳистагина султоннинг олдида қўйди ва икки букилиб таъзим қилганича орқаси билан юриб хонадан чиқди. Амир Абдурахмон султоннинг кўзларида ҳаяжон ва ғазаб учқуиларини кўриб, шу ондаёқ ўша қарияни олдиртириб келади ва ўлимга маҳкум этади, деб ўйлади. Дарҳақиқат султон вазири аъзамга инора қилиб ўша қарияни олдириб келишни буюрди. Вазири аъзамнинг гуломи ҳали саройдан чиқмаган ҳам эди, султоннинг тап-ти гуломларидан бири тиз чўкиб мурожаат қилди:

— Султоним, чолин чақиртирманг. Ҳаммасини ўзим айтиб бераман.

Ғулом султоннинг қулогига нималариндир шивирлади. Ҳамма ҳайрон бўлди. Вазирни аъзам султонга мурожаат қилди:

— Аъло ҳазрат, ғулом бораверсинми?

— Йўқ қайтсин,— деди султон. Ҳаммаси тушунарли. Ушбу ҳодиса тоғам амир Абдурахмоннинг сурбетлиги орқасида юз берибди.

— Мошолло! — Ҳамма ёқасини ушлади.

Сўнг султон тоғасига қараб деди:

— Сен менга қария ҳақида кўп ёмон гапларни айтдинг ва олдимга шароб тўлатилган кўзача билан бутни келтириб қўйддинг. Лекин, билиб қўй, ҳақиқатни аниқламай туриб қария хусусида бирон ҳукм чиқармайман. Қани, «айтган гапларим тўғри», деб қасам ич!

Амир Абдурахмоннинг аъзою баданини титроқ босди, султоннинг оёқларига йиқилди:

— Авф этинг, султоним! Мен ёлгон гапирган эдим.

— О, мунофиқ, нега ўша бечора қарияга шунча маломат қилдинг ва беҳуда унинг қонини тўкмоқчи бўлдинг?!

— Унинг ҳовлиси шинамгина экан. Сен уни ўлимга маҳкум этсанг, ўша ҳовли менга қолармикан, деб ўйлаган эдим,— деб жавоб қилди амир Абдурахмон.

КўЧА-КўНДА МАСТ-АЛАСТ

ЮРИШ ОҚИБАТИ

Султон Маҳмуд Ғазнавий баъзида *надим*лар, вазирлар ва *сипоҳсолор*лар билан тонг отгунча ичкилик ичиб чиқар эди. Бундай ўлтиришларда сипоҳсолорлардан Али Нуштегин ва Муҳаммад Аъроби ҳам бўлур эдилар. Ўлтиришларининг бирида эрталабга бориб улар қаттиқ маст бўлиб қолдилар. Ионуштадан кейин Али Нуштегин султондан кетишга ижозат сўради.

— Қуипа-кундузи шу аҳволда кўчага чиқиш маъқул кўринмайди. Чошгоҳгача шу ерда ётиб дамнингни ол, кайфнинг тарқагандан кейин кетарсан. Акс ҳолда *муҳтасиб*нинг қўлига тушиб қолсанг тўқмоқ ейсан, мен эса сенга ёрдам беролмайман,— деди султон унга.

Али Нуштегин эллик минг аскарга бош бўлган кучли ва бообру одам эди. Яна у ҳеч нарсадан қўрқмасди. Уни уруш-талошда минг наҳлавонга бас келади, деб айтишарди. Шунинг учун бўлса керак султоннинг гапини олмади, гурур билан жавоб қилди:

— Мен, барибир, кетишим керак. Муҳтасиб ким бўлди-ю, мен кимман.

— Буёғини ўзинг биласан, — деди султон ва саройбонга «дарвозагача кузатиб қўй уни, майли кетаверсин!» — деди.

Али Нуштегин отга миниб йўлга тушди. Уни кўп сонли қўриқчилар ва гуломлари кузатиб бордилар. Йўлда ҳақиқатан ҳам муҳтасибга дуч келди. Унинг ҳам қўриқчилари бор экан. Улар юз киши эдилар. Муҳтасиб Али Нуштегиннинг мастлиги ва эгарда аранг ўтирганлини кўриб одамларга: «Ушлангиз уни!» — деб буюрди. Муҳтасибнинг одамлари кўз очиб юмгунча сипоҳсолорни отдан туширдилар, сўнг чопен ва яктагини ечиб олдилар. Сўнг муҳтасиб отдан тушиб, сипоҳсоларни савалатди. Қўриқчилари ва гуломлари бўлса араланимай бу ҳолни томоша қилиб турдилар...

Эртаси куни Али Нуштегин кўриниш (қабул) дан кейин қолиб султонга кеча юз берган воқеани арз қилди. Яктагини ечиб моматалоқ бўлиб кетган елкасини ҳам кўрсатди. Султон ачинини ва таассуф билдириш ўрнига қаҳ-қаҳа уриб кулди ва деди:

— Бундан кейин маст ҳолда кўча-кўйда юрмайдиган бўлдинг.

ЮРТНИ ТЕРГОЛМАГАЧ...

Султон Маҳмуд Қирмонни тасарруфига киритган куни бир хотин унинг ҳузурига арз билан келди:

— Мен карвон билан Диёргачни деган жойда тўхтаган эдим. Кечаси ўша ерда бор-йўғимни ўтирлаб кетибди. Нарсаларимни ё топиб бер, ё бўлмаса қимматини тўла.

— Диёргачни дегани ўзи қаерда экан? — деб сўради султон.

— Қанчадан-қанча мамлакатларни фатҳ этдинг! Диёргачининг қаерда эканлигини билмайсанми?

— Билмайман. Ўзинг ўғирлар ким ва қайси юртлик эканликларини биларсан?

— Биламан. Улар балужистонлик. Бу мамлакат Қирмонга яқин.

Султон бошини қашиб бир фурсат ўйлаб турди, сўнг хотинга деди:

— Бу мамлакат менинг қўл оstimдаги юртлардан олис ва менга қарамайди. Шунинг учун ҳам илтимосингни уддалолмайман.

Хотиннинг жаҳли чиқди ва деди:

— Юртни терголмагач, қанақасига ўзингни жаҳон ҳо-

кими ҳисоблаб юрибсан? Қўйи бӯридан қўриқлолмасанг. қанақасига подачисан, ўзинг? Бундан чиқди иккимиз ҳам бир одам — ожиз эканмиз-да.

ИККИ ҚИЛИЧ БИР ҚИНГА СИГМАС

Хусрави Парвезнинг вазири *Баҳром Чўбин* билан муносабати бошда яхши эди, уни кўп ҳурмат қилди. Усиэ хатто таом емас, бирон пиёла гулоб ҳам ичмас эди. Овда ҳам, саройда ҳам улар ҳамиша бирга бўлишарди. Кунлардан бир куни *Хирот* билан *Сарахс*нинг омиллари подшога ҳар биттаси бир харвордан зарур ва қимматбаҳо юк ортилган уч юз бош туя олиб келдилар. Хусрави Парвез буларнинг ҳаммасини *Баҳром Чўбинга* берди.

Эртаси куни Хусрави Парвезга нохуш хабар келтирдилар — *Баҳром Чўбин* гуломини қип-ялангоч қилиб қаттиқ савалабди. Подшо даргазаб бўлди ва *Баҳром Чўбинни* дарҳол чақиртириб келди, сўнг қурчи бошига «қурхонадан беш юз қилич олиб чиқ!» — деб буюрди. Қилич олиб чиқилгач, *Баҳром Чўбинга* қараб мурожаат қилди:

— Қани, *Баҳром*, қиличлар ичидан яхшилариини танла!

Баҳром юз эллик қилични саралаб олди.

Шундан кейин подшо яна деди:

— Шу қиличлардан ўнта яхшисини танла!

Баҳром уларни ҳам танлаб четга териб қўйди.

Подшо яна буюрди:

— Энди шу ўн қилич ичидан кескир иккитасини танла!

Баҳром энг яхши ва кескир икки қилични танлаб олиб подшонинг олдига қўйди.

— Энди, — деди подшо, — ҳар иккала қилични бир гилофга жойлаштир.

Баҳром Чўбин ҳайрон бўлди, сўнг деди:

— Аъло ҳазрат! Ахир икки қилич бир гилофга сиғмайди-ку?

Подшо деди: ундай тақдирда бир мамлакатга икки ҳукмдор сигадики, ўзи?..

ГУШТ ҲИДЛАНСА ДАВОСИ ТУЗ, ТУЗ БУЗИЛСА-ЧИ?

Кунлардан бир куни *Дайлам* подшоси *Азуддавланинг* закотчиларидан бири *Ироқдан* келаётиб йўлда бир йигитчага дуч келди. Унинг кийим-боши жулдуз, юзи саргайган, қош-қовоғи калтак зарбидан моматалоқ

булиб кетган эди. Йигитча закотчига икки букилиб таъзим қилди. Закотчи унинг нима қилиб турганини суриштирган эди, йигитча зорланди:

— Бир ўзим кетишдан қўқиб, шерик кутиб турган эдим. О, яхши одам! Мени ўзинг билан бирга олиб кет! Бу шаҳарнинг подшоси одилмикан, қозиси ҳақгўймикан, деб кетаётган эдим.

— Нималар дейётганингни биласанми, ўзи? — деб сўради закотчи. — Азуддавидай подшо ва унинг қозисичалик ҳақпараст қозини топаман, деб ҳаёл суриб юрибсанми?

— Агар подшода ҳаққоният бўлганда у одамлар хусусида зийрак, қозиси эса тўғри одам бўларди. Қозиси тўғри бўлмагач, подшоси адолатли бўлармиди?

Закотчи йигитчанинг норозилик сабабларини суриштирди. Йигитча йўл-йўлакай ўз шаҳрида кўрган ва эшитганларини, бошидан ўтганларни закотчига бирма-бир айтиб берди. Хусусан у бундай деди:

— Мен шу шаҳарнинг фалон кўчасида истиқомат қилган савдогарнинг ўғлиман. Отамдан катта бойлик қолди. Бир неча йил таралла бедод қилиб отамдан қолган нарсаларни еб-ичиб юрдим. Бир вақт оғир бир дардга чалиниб қолдим. Ўлиб кетсам керак, деб ўйладим. Башарти ўлмай қолсам албатта Маккаю Мадинани зиёрат қиламан, деб мақсад қилдим. Хайрият, худога айтганим бор экан, соғайиб кетдим. Суюнганимдан бутун чўриларни ва қулларини озод қилдим; тиллоларимни ва ер-сувларимни камбағалларга тақсимлаб бердим. Сўнг уй-жой ва рўзгоримни сотиб юбордим. Ҳаммаси бўлиб қўлимга эллик минг динор пул тушди. Ҳаж тайёргарлигига тушдим. Лекин шунча катта пулни ўзим билан бирга олиб кетишга чўчидим — йўл узоқ ва хатарли эди. Шунинг учун пулнинг бир қисmini юртимда қолдириб кетишга қарор қилдим. Бозорга бориб иккита мис офтоба сотиб олдим. Пулдан йигирма минг динорини иккига тақсимлаб офтобаларга жойлаштирдим. Қимга қолдирсам экан, деб кўп бош қотирдим. Охири қозига қолдириб кетишга қарор қилдим, чунки мўмин мусулмоннинг ҳақ-ҳуқуқини қўриқлаш унга топирилган эди. Шу тариқа кечқурун қозининг ҳузурига бориб гаплашдим. У рози бўлди. Хурсанд бўлиб қайтдим ва эртаси илк саҳарда офтобаларни қозининг қўлига топширдим.

Эртаси куни саҳарда сафарга отландим. Хуллас, Маккаю Мадинани зиёрат қилдим, кўп йил Арабистон ва Рум шаҳарларини кездим, Румда тўрт йил зиндонда ётдим. Қайсари Рум қаттиқ ўсаллаб қолиб авф умумий эълон қи-

линди ва мен ҳам кўп қатори озод бўлдим. Яна бир неча йил кемачиларга хизмат қилиб тирикчилик учун сармоя жамгардим ва шу билан ўн йил деганда юртимга қайтиб келдим. Бағдод қозисининг қўлида йигирма минг динор оқчам борлиги учун ҳаёт таъинишларидан хотиржам эдим. Ўша кунгек қозининг олдига бордим. У ўзини ташимасликка солди. Шунга қарамай, бир неча куп қозиникига қатнадим. Лекин уришларим беҳуда кетди. Оч-ялангоч бўлганим учун таниш-билишларникига боргани тортиндим. Кечалари масжидда, кундузлари у ер-бу ерларда яшириниб юрдим. Ёттинчи кун яна қозининг ҳузурига бордим ва «офтобаларимни бер», деб оёқ тираб туриб олдим.

— Мен сени мутлақо ташимайман! Сен айтган йигит яхши кийинган, олижаноб йигит эди. Сен бўлсанг... — деди у ўкрайиб.

— Қози почча! Мен ўша йигитман. Йўқчиликдан шундай бўлиб қолдим, — дедим мен унга ёлвориб.

— Йўқол кўзимдан, бадбахт! — деди қози жон-жаҳди билан.

— Шошманг, қози почча. Худодан қўрқмайсанми? Майили, йигирма минг динордан беш минг сизники бўла қолсин, қолганини бering, — деб тиз чўкиб ялтирдим-ёлвордим.

— Ақлдан ўзибсан, болакай! Обрўйинг борида жўнаб қол, йўқса миршани чақиртириб сени жиннихонага жўнатаман, — деб нўписа қилди қози.

Қўрқиб кетдим. Ўйлаб, мулоҳаза қилиб кўрдим: «Гўшт ҳидланса, юзиб туз сепиб қўйилади, лекин туз бузилса нима қилиш керак бўлади? Ҳар қандай жиноятнинг чигалини қози ечади, лекин қози жиноятга қўл урса, унда кимга арз қиласан?» Шу ўй-хаёл билан қозиникидан чиқдим. Унинг олдига бошқа бормадим.

Закотчи олижаноб бечора йигитчага раҳми келди ва унга ёрдам беринга қарор қилдим. Шаҳарга яқинлашиб қолганларида ҳамсафарига деди:

— Хафа бўлма, шим! Ҳамини ойининг ўн беш қоронги бўлса, ўн беш ёруғ келади. Шаҳарда бир танишим бор, олижаноб, меҳмондўст одам. Ўшаникида тунаб қоламиз. Эртаси худо ҳофиз. Хулласи калом, улар ўша одамникига келиб тундилар. Дастурхон қуюқ бўлди. Ҳамма ухлагандан кейин закотчи аста-секин уридан туриб ташқарига чиқди ва соҳиб хонани чақириб унинг қўлига хат тутқазди ва: «тезлик билан саройга бор ва хатни Азуд-давлага етказ!» — деди.

Соҳибни хона закотчининг хатини саройга олиб бориб берди.

Азуддавла уни ўқиб кўриб шу ондаёқ закотчига одам юборди ва ўша йигитни эртага кеч билан саройга олиб келишни буюрди.

Закотчи билан бечора йигит эртаси билан дам олиб, ҳордиқ чиқардилар. Қеронғи тушиши билан закотчи ҳамроҳига деди:

— Қани бўл, иним, саройга боришимиз керак. Подшо айттириб юборибдилар.

— Бу яхшилик бўлсамй экан? — деб сўради таажжуб ва шубҳа билан йигитча.

— Хайрлик бўлгай, дўстим. Чўчима. Подшоҳимиз одил ва ҳақпарвар одам. Аминманки, сенинг мушкулнинг ўша ерда ечилгай.

Закотчи йигитни Азуддавланинг ҳузурига етаклаб борди. Подшо уни хилватхонага олиб кириб тафтиш қилди. Йигит бошидан ўтган-кечганларни бирма-бир сўзлаб берди. Азуддавла йигитчанинг ҳол-аҳволига кўп ачинди, сўнг деди:

— Аслида қозини мен тайинлаганман. Маошни ҳам мен бериб тураман. Бошда инсофли, диёнатли одам эди. Маошга қаноат қилиб рўзгор тебратарди. Пора олмас эди. Кейинча айниди. Ҳозир Бағдод теварагида катта ер-суви, бог-роғлари, шаҳарда қатор-қатор дўконлари, сандуқ-сандуқ қимматбаҳо матолари, зару жавохирлари бор. Биламан, буларнинг барчасини бир маоли билан ортдириб бўлмайди. Уларни сенга ўхшаш мўъмин-мусулмонни талаш орқали ортдиртап. Буёғини менга қўйиб бер, йигит. Қози билан ўзим ҳисоб-китоб қиламан. Мана бу икки юз динорни олгинда, Исфаҳонга бориб фалончиникида истиқомат қилиб тур, кейин ўзим чақиртираман, — деди пировардда подшо оқча солинган халтани унинг қўлига тутқазиб.

Орадан икки ой вақт ўтди. Қози даъвогар йигитнинг Бағдодда кўринмай қолганидан хурсанд бўлди:

— Баки ўлиб кетгандир, баччағар! Йигирма минг динор энди ўзимники бўлди, — деди у суюниб.

Орадан яна икки ой ўтди. Қозини бирдан Азуддавла чақиртириб қолди. Уни хилватхонага олиб кириб сўроқ қилди:

— Сени не сабабдан чақиртирганимни биласанми?

— Ўлимдан хабарим бор, лекин буни билмайман. Аъло ҳазратнинг ўзлари яхши биладилар.

— Шу кунларда охиратни ўйлаб қолдим, — деб оҳиста сўз бошлади Азуддавла. — Қуним битаётганга ўхшайди. Ё бирон рақиб қўлида ўламан, ё бўлмаса ҳазрати Азроил омонатни ўзи олиб кетади. Буёғига, умримдан қанчаси қолган бўлса, бечораларга, йўқсилларга ёрдам қилмоқчиман. Саройда қанчадан-қанча аёллар ва болалар бор. Мендан кейин уларнинг аҳволи не кечади? Шунинг учун тирклигимда мол-мулкимнинг бир қисmini ўшаларга атаб бирон тайинлироқ ерга қўйсам, дейман. Омонатни сенга ишониб топширмоқчиман. Нима дейсан?

— Қуллуқ, аъло ҳазрат. Ишончингиз учун ташаккур.

— Мана бу икки юз динорни ол, — деди подшо унинг қўлига бир халтача пул тутқазиб, — уйингда бирон панароқ жойдан ертўла қаздир, ичидан пишиқ гиштдан девор қурдир, темирдан мустаҳкам эшик ишлат. Ертўла битгач, ажратилган хазинани қўлингга топшираман.

— Хўб бўлади, аъло ҳазрат. Айтганингиздан зиёда қилиб бажараман.

Қози йўл-йўлакай хурсанд бўлиб, ғойибдан келаётган бу катта бойликни ҳисоб-китоб қилиб борди. Подшоҳнинг ҳам куни битган, бугун бўлмаса, эртага ўлиб кетади. Мана энди бир умрга роҳат-фароғат билан умр кечирсак бўлади. Ишламай еб ётганда ҳам авлод-авлодга кифоя қилади бу бойлик, деди у ўзига-ўзи. Шу тариқа бир ой деганда ертўла ҳам битди. Қози саройга бориб буни подшога хабар қилди.

— Раҳмат, сенга. Мени ташвишдан қутқаздинг. Саройдаги бева-бечора ва етим-есир учун беш юз минг динор оқча, бир талай кийим-кечак ажратганман. Яна қўшадиганларим ҳам бор. Умуман бир ҳафта ичида ҳаммаси тайёр бўлади. Мени эртага кеч билан кут, бориб ертўлани ўз кўзим билан кўришим керак.

Қози кетгач, Азуддавла Исфаҳонга чопар юборди ва бундан ўн йил муқаддам қозиди омонат қолдирган ҳалиги йигитни олдиртириб келди. Қозини эса душанба кунига чақиртирди. Унга қадар хазиначини чақиртириб ажратилган олтин ва жавоҳирларни бир юзу қирқ офтобага, кийим-кечакни қирқ сандиққа солдирди ва саройдаги хоналардан биринга олиб кириб тердириб қўйди.

Қози буларни кўриб ханг-манг бўлиб қолди.

— Энди уйингга кетавер, — деди подшо қозига. Буларни сеникига фалон кунни ўзимиз олиб бориб қўямиз.

Қози кетиши билан Азуддавла ҳалига йигитни чақиртириб келди:

— Ҳозироқ қозининг орқасидан бориб омонатининг қиста, «бермасанг Азуддавлага бориб устингдан арз қиламан», деб айт. Бирса — кўп яхши, акс ҳолда бошқа тadbир-чорасини кўрамиз.

Йиғит қозиникига борди ва подшо ўргатган ганини айтди. Қози ўйлаб қолди. Бошда шуича бойликни бергани кўзи қиймади, сўнг ўйлаб ва мулоҳаза қилиб кўриб йиғитга офтобалардаги пулларини қайтариб берди. Йиғирма минг динор деб бени юз минг динордан акраб қолайинми яна, деди у ўз-ўзига...

Эртаси куни Азуддавланинг фармойишини билан бировнинг ҳақидан қўрқмайдиган порахўр қози бош қийимсиз, ялангоёқ ва салласи бўйига чулғатилган ҳолда шаҳар айлантириб сазойи қилинди...

ОМОНАТГА ХИЕНАТ

Бир киши Бузуризмехр ҳузурига арз билан келди ва деди:

— Кўп йил тер тўкиб жамғарган икки минг динор оқчам бор эди. Саёҳат олдида уни ҳамёнга солдим, оғзини маҳкам қилиб тикиб ва муҳрлаб қозининг қўлида омонат қолдирдим. Қолган оқчаларимни Ҳиндистонга кетаётганда ўғрига олдириб қўйдим ва иочор орқамга қайтдим. Қайтгач қозидан омонатимни олдим, уйимга келгач халтани очсам олтин динорлар ўрнига мис чақалар чиқди. Дарҳол изимга қайтиб қозининг ҳузурига бордим ва динорларимни талаб қилдим.

— Ҳамёнини тоншираётганингда ичида нима борлигини очиб кўрсатганимидинг? — деди қози қўлини бигиз қилиб.

— Йўқ, кўрсатган эмасман, — дедим мен.

Қози сўзида давом этди:

— Ҳамёнини менидан қайтариб олаётганингда унинг оғзи очикмиди ёки муҳрланганмиди?!

— Муҳрланган эди, — дедим мен.

Шундан кейин қози мени муттаҳамга чиқарди ва хизматчилари олдида оғзига келган сўз билан ҳақорат қилиб уйдан ҳайдаб юборди. Ҳозир емоққа бир парча нон ҳам тополмай қолдим. Менга ёрдам беринг.

Бузуржмехр бир оз ўйлашиб туриб унинг ҳамёнини олиб қолди. Унга тирикчилик учун озгина оқча ҳам берди ва «икки-уч кун қапоат қилиб тур, бечора. Бир иложи топилиб қолар», деб уни овуштирди.

Жабрлаимиш чиқиб кетгандан сўнг Бузуржмехр ҳамёнини синчиклаб текшириб кўрди, лекин унинг қирқилган ва қайта тикиб қўйилган бирон жойини тополмади. Кўн мулоҳаза қилиб кўриб, «қози халтани кесиб, ичидаги олтин динорларни мис чақаларга алмаштириб қўйган, сўнг уни билинмайдиган қилиб чандитган», деган хулосага келди. Бузуржмехр шубҳасини амалда текшириб кўрмоқчи бўлди. Яқинда зар билан тикилган чойшаби бор эди, эрталаб уйқудан тургач, ўша чойшабнинг бир четини ничоқ билан қирқиб қўйди. Нонуштадан сўнг эса «подшоҳнинг амри билан вилоятга уч кунга жўнаб кетяман», деб эълон қилди...

Вазирнинг ётоқхонасини йиғиштириш учун кирган *фаррош* ўринликини йиғиштираётиб йиртиқ чойшабга кўзи тушди-ю, қўрққанидан ҳуңграб йиғлаб юборди. Нима қилишини билмай боши қотди. Охири сирни кекса бир хизматкор дўстига ошкор қилди.

— Ҳанимларимдан бири мени шармандаю шармисор қилиш ва олий даргоҳдан ҳайдатиб юбориш учун шу ишни қилган бўлиши керак. Э худо, энди нима қиламан? Бунинг хожам билиб қолгудай бўлса теримни шилиб олади-ку! — деди фаррош унга.

Дўсти юпатмоқчи бўлди-да, сўнг ундан сўради:

— Бу сирни иккимиздан бошқа яна ким билади?

— Иккимиздан бошқа ҳеч ким билмайди, — деб жавоб қилди фаррош.

Чол фаррошнинг елкасига қоқиб деди:

— Ундай бўлса дуруст. Хожанг сафардан қайтгунча бунинг иложини топамиз. Хотиржам бўл.

Фаррошнинг дарди енгиллашгандай бўлди, чолга илтижо қилди, ёлворди:

— Умрингиз узун бўлсин, отахон! Бунинг иложини тезроқ топинг! Бир умрга қулингиз бўлай!

Чол фаррошни юпатди.

— Ташвиш чекма, фаррош. Мени шу шаҳарда бир таниш дўстим бор. Исми — Обид. У қўли гул зардўз, ҳар қандай кесик ёки йиртиқни мутлақо билинмайдиган қилиб чандиб беради. Дўкони фалон бозорнинг фалон ерида. Чойшабни яхшилаб ўраб, унга олиб бор. Сўраганини берсанг чойшабнинг аслига келтиради. Чандилган ерини ҳеч ким тополмайди.

Фаррош шу ондаёқ чойшабни дастурхонга чигиб бозор-га қараб чопди, сўраб-суриштириб зардўз Обиднинг дўконини топди. Унга ялиниб-ёлвориб деди:

— Садағанг кетай, устажон, мушкул аҳволга тушиб қолдим, ёрдам қил!

Зардўз Обид рози бўлди. Фаррош юмушнинг ҳақини сўраган эди зардўз: «Ярим динор кифоя қилур. Чойшабингни эртага олиб кетсанг бўлади», деди.

Фаррош эртаси куни белгиланган вақтда зардўзнинг дўкошига борди. Зардўз чойшабни унинг олдига ёзди ва деди:

— Қани, фаррош, унинг чандилган ерини топ-чи?

Фаррош чойшабни у ёқ-бу ёққа онтариб кўрди, лекин унинг чандилган ерини тополмади. Сўнг, қувона-қувона чойшабни олиб келиб, хожанинг кўрпаси устидан тўшаб қўйди.

Орадан бир кун ўтиб, чошгоҳ вақтида Бузуржмехр пойтахтга қайтди, ҳордиқ чиқармоқчи бўлиб ётоқхонага кирди. Дарҳол чойшабни текширди, унинг илгариги аслига келганини кўриб ажабланди, фаррошнинг чақириб сўради:

— Бундан уч кун аввал мана шу чойшабни бир еридан қирқик ҳолда кўрган эдим, ҳозир бўлса бус-бутун. Қани, тўғрисиини айт, уни ким чандиди?

Фаррош аввал ўзини йўқотди, бир оздан кейин ўзига келди ва: «О, олийҳиммат хожа! Чойшабни асло йиртиқ ҳолда кўрмаганман», деди.

Бузуржмехр фаррошнинг ёнига ўтқазиб, бўлган воқеани бирма-бир унга ҳикоя қилиб берди, сўнг ўша қўли гул зардўзнинг кимлигини айтиб бериши ундан илтимос қилди. Фаррош бу сафар бўлган гапни рўй-рост айтиб берди. Бузуржмехр зардўзга ҳайдатиб келди. Зардўз вазирни кўриб юраги орқасига тортиб кетди, сўнг унинг оёғига йиқилиб тавба-тазарруъ қилмоқчи бўлди. Лекин Бузуржмехр унинг қўлидан тутди ва чойшабни кўрсатиб оҳиста сўради:

— Бун сен чандиганмисан?

Зардўз бўлган гапни айтишга мажбур бўлди ва тап олди.

Бузуржмехр сўроқда давом этди:

— Қўлинг гул экан, зардўз. Қани ростини айт, бу шаҳарда сендан ўтадиган зардўз борми?

— Йўқ, вазир аъзам. Мендан ўтадигани йўқ,— деди уста Обид.

Кейин Бузуржмехр ундан шу йил мобайнида бирои ки-

ши, шу чойшабдан бошқа бирошта зар билан тикилган парсаи унга чандитган-чандитмаганини таҳқиқ қилди. Зардӯз бироз бошини қашиди, сўнг деди:

— Қози ул-қуззотининг кўк бир ҳамёни кесилган экан икки динор бадалига чандиб берган эдим.

Бузурикмеҳр тўшак қатиган ҳалиги арз-дод билан келган одамнинг ҳамёнини олиб устага кўрсатди.

— Чандиган халтанг шумиди?

Уста Обид бир кўришдаёқ ҳамёнини таниди:

— Ҳа, шу эди, вазири аъзам.

— Бузурикмеҳр уста Обиддан қўшини хонага кириб туришни илтимос қилди, сўнг бошқа бир хонага олиб келинган қозини ҳузурига чақиртирди. Ҳамёнини унга кўрсатиб деди:

— Сен муттаҳам омонатга хиёнат қилдинг. Бировнинг олтинларини ўзингга олиб, ўрнига мис чақаларни солиб қўйгансан. Шу тўғрими?

Қози қасам ичиб деди:

— Йўқ, вазири аъзам. Мен асло бундай қилганим йўқ. Бировнинг ҳақидан қўрқаман.

Вазир бошқа хонада кутиб ўтирган зардӯзни чақиртирди ва қозига қараб деди:

— Сен ҳамёнини қоқиб олиб, сўнг шу одамга олиб бориб тўрлатгансан. Шундай эмасми?

Уста Обид қозини бир қарашда таниди ва Бузурикмеҳрга бўлган зоҳеани сўзлаб берди. Қозининг аъзойи баданини титроқ босди, шафқат сўраб вазири аъзамнинг оёғига йиқилди.

Бузурикмеҳр ҳалиги бечоранинг олтинларини ундириб берди, омонатга хиёнат қилган қозининг бўлса боши кесилди.

ЯХШИЛИК БИР ЖАБРЛИИДАГА ҲИММАТ КўРСАТИШДИР

Марв шаҳрида Рашид ҳожи исмли бир мақсабдор ўтган экан. Бу шаҳарда, балки тамом вилоятда ундан обрўлироқ ва давлатмаandroқ одам йўқ экан. У *Султон Масъуд*нинг ишончли хизматкори бўлган, раиятга кўн жабр-ситам етказган экан. Лекин кексайиб қолганда қилмишидан пушаймон бўлибди ва гуноҳларини ювмоқ учун масжиду мадрасалар қурдирибди, икки бор ҳаж қилибди, етим-есирга анча-мунча садақа улашибди. Ҳатто иккинчи ҳаждан қайтаётганда мана бундай хайрли бир иш қилибди:

Ўшанда Багдодда бир неча вақт туриб қолибди. Кунлардан бир кун бозор айланиб юрганда бутун бадани яра-чақа бўлиб кетган итга кузи тушибди. Унга раҳми келибди ва хизматкорига буюриб, итни ўзи қўнган жойга олдириб келгач, то соғайгунча даволатибди.

Рашид ҳожини Марвга қайтгач, кўп вақт ўтмай вафот этибди. Бир неча ойдан сўнг эса бир дўстининг тушига кирибди. У илгаригидан ҳам яхши, бахтиёр эмиш. Дўсти: «парвардигори олам қандай яхшиликларинг учун сени бу қадар бахт-тахтга миндирди?» — деб сўрайди. Рашид ҳожини жавоб қилибди:

— Тангри таоло менга шафқат қилди ва барча гуноҳларимни кечирди. Лекин қурдирган масжиду мадрасаларим, берган садақаю эҳсонларим, ҳатто икки бор ҳаж қилганим ҳам асқотмади. Оғир аҳволга тушиб қолган итнинг дардига оро кирганим учун у менга шафқату мурувват қилди.

НИЗОМИ АРУЗИ САМАРҚАНДИЙ

ТҮРТ(ЧОР) МАҚОЛА

Ҳикоятлар

СУЛТОН МАҲМУД ВА БЕРУНИЙ

Бир куни Султон Маҳмуд Ғазнада Минг чинор боғидаги қасрининг болахонасида вазирлар, олимлар, шоирлар билан ўлтириб бирдан Абу Райҳон Берунийга назари тушибди ва уни имтиҳон қилмоқчи бўлибди.

— Қани, айт-чи, мунажжим,— дебди у Абу Райҳонга мурожаат қилиб,— мен шу болахона тўрт эшигининг қайси бири орқали ташқарига чиқишим мумкин? Фикринингни қогозга ёз ва шу ердагилардан биронтасига, ҳатто ўзимга ҳам кўрсатмай, мен ўлтирган кўриначанинг қатига қистириб қўй!

Абу Райҳон *устурлобни* қўлига олди, бўр ва тахтача келтиришларини буюрди. Сўнг офтобнинг баландлигини ўлчади, жадвал тузди, бир оз ўйланиб туриб бир нарча қогозга алланималарни ёзди ва уни тўрт буклаб султон айтган жойга яширди.

— Топдингми? — деб сўради султон.

— Топдим,— деди Абу Райҳон Беруний қўл қовуштириб.

Султон қогозга тегмади, усталарни чақиртириб болахонанинг кун чиқар тарафидаги девордан эшик

очишларини буюрди. Сўнг ўша эшикдан ташқарига чиқди, ҳаял ўтмай қайтиб кирди ва ўрнига ўлтиргандан кейин кўрпача қатидаги қоғозни олиб ўқиди. Унда «тўрт эшикнинг биронтасидан ҳам ташқарига чиқмайдилар, балки кун чиқар тарафдаги девордан янги эшик очдириб ўшандан чиқадилар», деган сўзлар ёзилган экан. Султон хуни бийрон бўлиб гуломини чақиртирди-да: «Абу Райҳонни қаср томига олиб чиқиб ерга улоқтиринглар!» — деб амр қилди. Буйруқ бажо этилди, лекин у шу воқеадан сал илгари султоннинг кўрсатмаси билан тортиб қўйилган соябон устига тушди. Шунинг учун ҳам бирон ери лат емади. Султоннинг амри билан уни яна болахонага олиб чиқдилар.

Султон унга муғомбирона боқиб, деди:

— Э, Абу Райҳон! Бунинг ҳам олдиндан билганмидинг?

— Ҳа, билган эдим, султоним, — деб жавоб қилди Абу Райҳон.

— Бунинг нима билан исботлайсан? — Султон унга ўқдай тикилди.

Абу Райҳон гуломини чақиртирди. У хожасининг дафтариини келтириб берди. Олим унинг орасидан бир варақни йиртиб олиб, султонга тутди. Султон қоғозни ўқиб кўриб ҳайрон бўлди, бошини қуйи солиб сукутга кетди. Ўша варақда: «Мени фалон кунини, фалон жойда баландликдан ерга улоқтириб юборадилар, лекин бирон ерим лат емай, соғу саломат қоламан», деган гаплар ёзилган экан.

АЛ-КИНДИЙ ВА ШАЙХУЛИСЛОМ

Кунлардан бир кунини халифа *Маъмун* вазирлар, надимлар, шайхлар, олимлар ва шоирларини ҳузурига чақиртирди. Шунда мунажжим Яъқуб ибн Исҳоқ *ал-Киндий шайхулислом*дан юқорироққа чиқиб ўлтирди. Бунга Шайхулисломнинг гаши келди ва унга қараб: «Аслининг ғайридин бўла туриб нега мусулмонлар имомини бўлган мендек зотдан юқорида ўлтиришга жазм қилдинг?» — деди.

Ал-Киндий жавоб қилди:

— Мен-ку, сен билган нарсаларнинг барчасини биламан, сен эса мен билган нарсалардан кўпини билмайсан.

Ҳақиқатан ҳам шайхулислом уни фақат бир *мунажжим*

сифатида биларди, холос. Ал-Киндийнинг кўп ишларини билишидан хабарсиз эди. Шайхулислом олимни шу ерининг ўзида ер билан баробар қилиб ташламоқчи бўлди ва у билан шарт боғлади.

— Ҳозир мен бир парча қогозга бирон нарса ёзаман, топсанг сени тан оламан, — деди у олимга.

Шартга кўра агар ал-Киндий унинг қогозга нима ёзганини топгудай бўлса, унда шайхулислом зар чопонини ва *дибо* салласини унга ечиб берадиган бўлди, тополмаса шайхулисломга нархи бир минг динар турадиган от сотиб олиб берадиган бўлди. Шайхулисломга қогоз-қалам келтирдилар ва у қогозга бир нималарни ёзди-да, икки буклаб халифа ўлтирган кўрпачанинг қатига қистириб қўйди. Ал-Киндий бўлса ўз навбатида устурлобни қўлига олди. Қуёшнинг баландлигини ўлчади, юлдузларнинг ҳолатини аниқлади, уларнинг ўн икки бурж билан кесишган ерини белгилади, жадаввал тузди. Бир оз фикр-мулоҳаза қилиб, сўнг халифага мурожаат қилди:

— Э, мусулмонлар амири! Шайхулислом жаноблари битган қогозга «аввалда ниҳол бўлиб, оқибати ҳайвонга айланади», деган гапга ўхшаган бир нарса ёзилган, — деди.

Халифа тўшакча қатидаги қогозни олиб ўқиди. Унда «Мусонинг асоси» деган иккита сўз ёзилган экан.

Халифа ҳам, шайхулислом ҳам ал-Киндийнинг ақлу заковатига қойил қолишди. Шайхулислом шу ерининг ўзида ал-Киндийга зар чопони билан салласини ечиб берди.

ОТАНИ РАНЖИТИШНИНГ ОҚИБАТИ

Халифа Ҳорун ар-Рашиднинг вазири Фазл ибн Яхъё оғир дардга чалиниб қолибди. Унинг тўш териси оқара бошлабди. Номус қилганидан ёзда ҳам ўзун нимча кийиб юрар экан, ҳаммомга эса фақат кечаси, ҳеч ким йўқ пайтларда тушаркан. Бу мудҳиш дарддан қутилиш чорасини ахтариб, надим ва *ҳаким*ларни тўплаб: «Шому Ироқда, Форсу Хуросонда энг ўткир табиб деб кимни тан оласизлар?» — деб сўрабди. Мажлисга йиғилганлар Форс вилоятида шундай одам борлигини айтибдилар. Шундан кейин Фазл ибн Яхъё Шерозга одам юбориб, ўша табибни Бағдодга олдиштириб келибди.

Табиб келгач, Фазл ибн Яхъё унинг шаънига катта

зиёфат берибди. Зиёфатдан кейин табибни хилват бир хонага олиб кириб, бошда уни синаб кўрмоқчи бўлди ва «оёқларим нимагадир қувватсиз, бироқ давосини тонсангиз», деб ятимос қилди. Табиб унга «сутлик овқат еманг, аччиқ нарсадан ҳам ўзингизни тийинг. Фақат жўжа гушти ва пўхатдан тайёрланган шўрва ичинг. Ҳолва ҳам еб туринг. Бундан ташқари тухум саригини асалга қўшиб кунда наҳорда истеъмол қилиб туринг», деб тавсия қилди. Лекин Фазл ибн Яхъё табибнинг айтганларини қилмай, ҳар кун сергушт ёғлик шўрва ичиб, аччиқ нарсаларни ҳам истеъмол этаверибди. Бундан ташқари, дўбиёни ёққа қовуртириб, мурч сениб еди.

Орадан бир неча кун ўтгач, табиб унинг пешобини текширди, сўнг «бемор»нинг ўзбошимчалигидан нолиб, деди:

— Мен сизни бундан кейин даволамайман, чунки парҳез тутмабсиз ва буюрганларимни қилмабсиз. Энди сизни даволашнинг ҳеч қанақа фойдаси йўқ.

Фазл ибн Яхъё табибнинг ақлу фаросатига таҳсинлар ўқиб, синаб кўрини мақсадида шундай қилганини айтди, сўнг нимчаннинг тугмаларини ечиб тушини кўрсатди.

Хулласи калом, шерозлик табиб Фазл ибн Яхъёни кўп вақт даволади. Унинг муолажасида бор билим ва тажрибаларини ишга солди. Лекин бундан бироқ натижа чиқмади. Табиб руҳан эзilib, бир неча кун нима қилишини билмай юрди. Охири Фазл ибн Яхъёнинг ҳузурига кириб бундай деди:

— Э, улуг вазир! Сизни даволаш учун қўлимдан келган ҳамма нини қилдим, лекин афеуски, нафи бўлмади. Балким отангизни қаттиқ ранжитиб қўйгандирсиз, бориб, қандай бўлмасин, унинг кўнглини олинг.

Вазир ўша кунгидея отасининг ҳузурига бориб оёқларига йиқилди, «мен поқобил фарзандинг гуноҳларидан ўтинг», деб ялиниб-ёлворди. Нима бўлса ҳам ота-отада! У ўглининг гуноҳларидан ўтди. Фазл ибн Яхъё эса кўп ўтмай ўша дарддан бутунлай қутулди ва табибга кўндан-кўн миннатдорчилик билдирди.

Лекин уни юртига кузатаётиб: «Менга ёнишган дард отам туфайли эканлигини қаёқдан билдинг?» — деб сўради.

Табиб жавоб қилди:

— Тузалиб кетавермаганингиздан кейин «бу одам балки киминдир ранжитиб, лаънатига қолган бўлса керак», деб ўйладим. Лекин кўн сўраб-суриштириб, сарой аҳли орасидан ҳам, бозор аҳли ичидан ҳам бунақа одамни

учратмадим. Кейин бир кини еизининг анча вақтдан бери отаңгиз билан аразлашиб юрганларингизни айтиб берган эди.

ОЧКУЗ ҚАССОБ

Султон Маликшоҳ замонда Ҳиротда адиб Исмоил исмли бир донишманд ўтган экан. У билимдон, оқил ва бообрў одам бўлиб, фақат табибчилик билан кун кечираркан. Адиб Исмоил бир кун бозорни айланиб юриб ажойибу гаройиб бир ҳодисанинг гувоҳи бўлибди. Қассоб қўйнинг терисини шилгач, қоринини ёраётди, қўлини қўйнинг ичига тиқиб бир кесим ичагини олиб еб турган экан. Адиб Исмоил қассобхона рўпарасидаги атторчилик дўконига борди ва атторга «бордию ҳў анови қассобнинг қазоси етиб ўлиб қоладиган бўлса, у ўлмай туриб менга хабар қилсангиз», деб илтимос қилди. Орадан беш-олти кун ўтар-ўтмас қассоб кечаси тасодифан ўлиб қолибди. Ҳалиги аттор тамом бозор аҳлига қўшилиб қассобнинг таъзиясига борди. Таъзияга йиғилганларнинг ҳаммаси марҳумнинг серфарзандлиги, ўзининг эса ҳали ёш эканлигини айтиб кўп қўйинар эдилар. Шу пайт адиб Исмоилнинг илтимоси атторнинг эсига тушди, унинг уйига чошиб бориб воқеадан уни хабардор қилди.

— Ие, у ўлиб қолдимми? — деб афеусланди адиб Исмоил ва ҳассасини олиб атторнинг олдига тушди. Қассобнинг уйига келгач, тобут ёнига бориб, майтнинг юзидан ёниқни олиб ташлади, қўлидан тутиб томир уришини текширди, сўнг ёнида турган бақувват ёш йиғитга ҳассасини бериб мурданинг товонига қаттиқ-қаттиқ уришни буюрди. Маълум вақт ўтгандан кейин: «Бас қил!» — деб буюрди ва қассобнинг мияга қон қўйилиш (анолекция) касалидан ўлишига бир баҳя қолганлигини аниқлади. Сўнг уни бирмунча вақт даволаб оёққа турғизди. Лекин қассоб, барибир, фалаж бўлиб қолди. Шундай бўлса ҳам у бирмунча вақт умр кўрди.

Шундан кейин адиб Исмоилнинг шуҳрати яна ҳам ортди. Бундан руҳонийларнинг бир қисми, хусусан шайхулислом хожа Абдулло Ансорий ғазабга келдилар ва адиб Исмоилнинг барча китобларини Чорсудаги майдонга тўплатдириб ёқдириб юборди.

Орадан кўп вақт ўтмай шайхулисломнинг ўзи оғир дардга чалиниб қолди. Уни тинимсиз ҳиқичоқ тутиб

ўладиган бир аҳволга тушиб қолди. Табиблар кўп уриндилар, лекин бари бир даволоммадилар. Шундан кейин бир идишга унинг пешобини олиб адиб Исмоилнинг уйига бордилар, «ёрдам қилинг», деб кўп ёлвордилар. Лекин бемор шайхулисломнинг ўзи эканлигини ундап пинҳон тутдилар.

Адиб Исмоил пешобни яхшилаб текшириб, бемор шайхулислом эканлиги, у бир неча кундирки ҳиқичоқ тутиб ўлай деб қолганлиги, ҳеч ким унинг дардига даво тополмаганлигини айтди ва уларга: «шайхулислом жанобларига айтиб қўйинглар, писта мағизини майдалаб *асқар қандига* қўшиб истеъмол қилсинлар, тез орада соғайиб кетадилар. Ва яна айтиб қўйингларки, бундан кейин зинҳор китоб куйдирмасинлар», деб тайинлади.

АБУ ҲОМИД ҒАЗЗОЛИЙ

НАСИҲАТ УЛ-МУЛУК

Ҳикоятлар

ҚУДА-АНДА ТУТИНИНГЛАР

Нуширвони Одил замонида бир одам қўшнисининг ҳовлисини сотиб олди. Қўшлардан бир қўни ер чопаетиб дарахт ёнидан бир қўзада хазина топиб олди. Ҳовли сотган одамнинг ҳузурига бориб қўзани унинг олдига қўйди ва деди:

— Дарахт ёнидан мана шу хазинани топиб олдим. Уни мен қўммаганман. Уни сен қўмган бўлишинг керак. Шунинг учун у сеники, олақол!

— Йўқ, — деди ҳовли сотган одам, — ҳовлини ери ва дарахтлари, умуман бор-йўғи билан қўшиб сенга сотганман. Хазина ҳам энди сеники.

Узоқ тортишиб, охири Нуширвони Одилнинг ҳузурига бордилар. У воқеани суриштириб бўлгач, арз-ҳол билан келган икки одамга мурожаат қилди:

— Сизларнинг фарзандларингиз бордир?

— Бор, — дедилар улар. — Бирининг ўғли, иккинчисининг қизи бор экан.

— Унда, — деди Нуширвони Одил, — қуда-анда тутининглар, хазинани эса қуёв билан келинга совға қилинглари.

Бузурикмехрдан «Подшоликининг қудрати нимада?» — деб сўрадилар.

— Подшоликининг қудрати беш нарсада, — деди у сўровчига. — Биринчиси — инсофли бўлиш; иккинчиси — душмандан ҳамма вақт воқиф бўлиб туриш; учинчиси — олимлар ва фазл эгаларининг ҳурмат-эътиборини ўрнига қўйиш; тўртинчиси — эл-юртни обод тутуш; бешинчиси — раиятнинг ҳол-аҳволидан хабар олиб туриш.

ПОДШОЛИКИНИНГ ҚУДРАТИ НИМАДА?

Ҳакимлар ҳукмдорлардан узоқроқ юриш зарур, деб айтибдилар. Бунинг сабабини сўраган эдилар, дебди:

— Ҳукмдорнинг атрофида юрган кишига унинг катта айблари кичик бўлиб кўринади, бошқа одамдан содир бўлган кичик бир гуноҳ катта бўлиб кўринади.

ҲУКМДОРЛАРДАН УЗОҚРОҚ ЮРГАН МАЪҚУЛ?

*Яздижард*нинг Шаҳриёр исмли ўн уч яшар ўгли отасининг қонига келди ва уни холи топиб: «Фалон исмли ҳожибни ўттиз дарра уриб даргоҳдан қувла, ўрнига фалон кишини тайинла!» — деб талаб қилди. Бу талабнинг бажо келтирди.

Шаҳриёр бир кун саҳарда яна даргоҳга келди, лекин унинг тавсияси билан сарой хизматига олинган одам уни подшоҳнинг ҳузурига киритмади. Устига устак Ғуломга: «Уни олтмиш дарра ур!» — деб амр қилди. «Нега олтмиш дарра? Қайси гуноҳларим учун?» — деб фарёд кўтарган эди, саройбон жавоб қилди:

— Ўттиз дарра ҳалиги сен калтаклатган ҳожиб учун, ўттизтаси беодоблигининг учун.

КЎНГИЛ ИХТИЕРИ

*Искандар Зулқарнайин*нинг олдига бир ўғрини тутиб келтирдилар. Искандар «уни дарҳол дорга осинглар», деб буюрди. Ўғри узини подшонинг оёқларига отди, ялишиб-ёлворди:

— Подшойи олам! Кўнгилихтиери билан қилмадим

бу ўғирликни, мени кечиринг. Бундан кейин асло бу ҳунар-
ни қилмасликка оинт ичмаман.

— Бўлмаса дор остига ҳам кўнгли ризолигисиз келган
экансан-да?! — деди Искандар ўғрига.

АДЛУ ИНСОФ МЕЗОНИ

Бир куни *Абдулла Тоҳир* отасидан: «Давлат сиз ва
сизнинг авлодингиз қўлида неча вақт туради?» — деб сўраб
қолди.

— Адлу инсоф тутагунча! — деб жавоб берди отаси.

ҲАР КИМ БИЛГАНИНИ ҚИЛАДИ

Подшоҳнинг бир неча вазири бор эди. Улардан бири
камолотга етишган ва зийрак одам эди. Исмои Исмоил
Аъёз. Подшоҳ унга кўпроқ ишонар ва унга суяниб қолган
эди. Шу сабабдан бошқа вазирлар уни кўролмади қолдилар
ва подшоҳга кириб унинг устидан ғийбат қила бошладилар.
Охири подшоҳ ҳамма вазирларни ҳузурига тўплади.

Исмоил Аъёз деди: «Мени шаҳаншоҳга ғийбат қилиб
юрибсизлар, қани айттиглар-чи, қайси биригиз унга
бирон сатр нарсаси ёзиб беришга қодирсиз?»

Улар бу хусусда ожиз эдилар бирон нарсаси дейол-
мадилар.

Подшоҳ деди: «Исмоил-ку бир эмас, кўп нарсалар
ёзди, лекин сенлардан ифво ва ғийбатдан бошқа нарсаси
кўрмади.»

— Ҳар ким ўзи билганини қилади-да, шаҳаншоҳ! —
деди ғийбатчи вазирлардан бири.

ХУСРАВИ ПАРВЕЗ ВА БАЛИҚЧИ

Хусрави Парвез таомлар орасида балиқни хуш кўрар-
кан. Қўнлардан бир куни у суюкли хотини Ширин билан
чорбоғларидан бирида ўлтирган пайтда ҳузурига балиқчи
кириб келди ва катта лаққани унинг олдида қўйди. Хус-
рави Парвез балиқни кўриб хурсанд бўлди ва хазиначини
чақиртириб: «тўрт минг *дирҳам* бериб юбор», деб буюрди.
Балиқчи пулни олиб, ҳали чорбоғдан чиқмаган ҳам эди
Ширин эрига қараб:

— Унга шунча пул инъом этиб яхши қилмадинг, — деб қолди.

— Нега? — таажжубланди подшо.

Шириин жавоб берди:

— Бундан кейин бирон хизматкорга қандайдир хизмати учун шунча оқча инъом қилгудай бўлсанг, «подшо мени балиқчи қатори кўрди», деб айтади, бордию ундан кам бергудай бўлсанг, «мени балиқчи қатори ҳам кўрмади», деб ўқиниши мумкин.

— Рост айтасан, — деди подшо бошини қашиб, — лекин энди вақт ўтди. Аҳддан қайтиш яхши эмас.

Шириин бўш келмади ва эрига деди:

— Бунинг чораси бор. Балиқчинини йўлидан қайтар ва ундан «мана бу балиғнинг эркакмиди ёки модамиди?» — деб сўра. Агар «эркак» деса, менга модасини келтир! — дегин. Бордию «мода эди», деса — эркагини келтир! — деб туриб ол.

Хусрави Парвез Шириининг ақлига тасанно деди ва балиқчинини йўлидан қайтартириб келди. Лекин у ақли ва зийрак одам эди. Подшо: «Олиб келган балиғнинг эркакмиди ёки модамиди?» — деб сўраган эди, у «хунаса эди», — деб жавоб берди. Подшо балиқчинининг ақлу фаросатига ҳам қойил қолди ва хазиначинини чақиртириб балиқчига яна тўрт минг дирҳам беришни буюрди. Балиқчи ундан пулни олиб, ҳамёнига урди ва чорбоғ дарвозаси сари йўл олди. Дарвозага борганда бир дирҳам оқча ҳамёнидан тушиб кетди. Балиқчи уни дарҳол олиб енг учи билан артди ва кўзларига суртиб ҳамёнига солди. Подшо ва хотини уни кузатиб турган эканлар, балиқчининг бу ишидан таажжубландилар. Шириин эрига маънодор қараб қўйди ва деди:

— У ўта очкўз одам экан, битта балиқ учун саккиз минг дирҳамни олибди-ю, ҳамёнидан тушган бир дирҳамни ҳам кўзи қиймай, ялаб-ясқаб киссасига урди.

Балиқчининг бу ишидан Хусрави Парвезнинг ҳам аччиғи чиқди ва хотинига қараб: «Тўғри айтдинг, у ҳақиқатан ҳам ўтакетган очкўз одам экан», деди ва балиқчинини чақиртириб келиб уни итбга олди:

— Битта балиққа саккиз минг дирҳамни олдинг. Очкўзликнинг ҳам чегараси бор. Тушиб қолган бир дирҳамга ҳам кўз олайтирганинг нимаси? Инсоф борми ўзи сенда?!

Балиқчи подшонинг вазоҳатидаи чўчимади ва вазминлик билан жавоб қилди:

— Подшоҳимизнинг азиз умрлари узун бўлгай! Бунинг сабаби шулки, ўша дирҳамнинг бир тарафида подшонинг муқаддас сиймоси тасвирланган, орқа тарафида эса унинг муборақ исмлари ёзилган экан. У оёқ ости бўлгудай бўлса гуноҳга ботмай, деб уни ердан авайлаб олиб киссамга солдим.

Подшо балиқчининг садоқатидан мамнуун бўлди ва хазиначини чақиртириб «унга яна тўрт минг дирҳам бериб юбор!» — деб буюрди.

НИМАНИКИ ЭКСАНГ, ШУНИ ЎРАСАН!

Бухоро шаҳрида бир мешкобчи ўтган экан. У қарийб ўттиз йилдан бери бир ўзига тўқ заргарнинг уйига сув таниб тирикчилик ўтказаркан. У бир кунни чошгоҳда заргарнинг уйига сув олиб келди. Шу пайт заргарнинг хотини (у ўта ҳусндор ва оқила аёл экан) дарвозахопани суғураётган экан. Мешкобчининг кўзи ногаҳон заргарнинг хотинига тушди ва унда кутилмаган бир ҳиссиёт пайдо бўлди. Мешини ерга қўйди-ю, чошиб бориб ўша аёлни қўлларидан тутиб унги бетидан бир бўса олди, сўнг ҳеч нарсасига қарамай кўчага қараб чонди.

Заргар қош қорайганда уйига қайтди. Кечки овқатдан кейин хотин эридан сўради.

— Сен бугун худога ёқмайдиган нима иш қилдинг?

Заргар «бир ниманинг исини пайқадимми экан», деб хотинидан шубҳаланди ва борганини шартта айтди-қўйди:

— Чошгоҳда бир аёл дуқоним олдида тўхтади ва: «Дурустроқ зирак топиладимми?» — деб сўраб қолди. Мен ёқут кўзли бир тилла зиракни унга узатдим. Аёлни овози майини ва қўллари кўн чиройли экан. Ихтиёримни йўқотдим ва унинг қўлларидан тутиб бир ўпиб олдим. Шундан бонқа гуноҳ иш қилганим йўқ.

Заргарнинг хотини мийиғида кулди ва деди:

— Э, парвардигори олам! Бугун иккаламиз ҳам худога ҳуш келмайдиган бир хил гуноҳ иш қилиб қўйибмиз. Бугун чошгоҳда одатдагидай мешкобчи сув олиб келди, лекин кутилмаган хунук бир воқеа юз берди. Ўттиз йилдан бери ҳалол хизмат қилиб, бирон марта зинно ишга қўл урмаган одам бугун мешини қўйди-ю, кўзларимга тикилди, сўнг қўлимдан тутиб «чўп» этиб ўпиб олди.

Заргарнинг аччиғи чиқди, лекин хотинини қаттиқ суйганидан жаҳлини босди, ўзининг қилмишидан ҳам

бир қадар пушаймон бўлди. Эр-хотини бир вақтларгача индамай ўтиришди, сўнг яна ганлашиб кетдилар-у, лекин мешкобчи хусусида бир нима демадилар.

Эртаси кун и мешкобчи яна заргарникига сув олиб келди ва аёлининг оёғига йиқилиб тавба-тазарру қилди, сўнг деди:

— Э, карам и кенг соҳиба! Мен қулиниги кечир! Кеча мени шайтон йўлдан оздирибди, йўқса бундай зинно ишга асло қўл урмаган бўлардим.

Аёл хафа кўринмасди. Мешкобчига тасалли берди:

— Сенда ҳеч қанақа айб йўқ. Маълум бўлишича шайтон сени эмас, балки менинг эримни йўлдан урган экан.

МУҲАММАД АВФИЙ

ЖОМИЪ УЛ-ҲИКОЯТ

Ҳикоятлар

СОЯДОШЛАР

Халифа Маъмун қози Яҳъё ибн Аксам билан бирга боғ томошасига борди. Халифа боққа бораётганларида қозининг соясида бўлди, қайтишда эса офтоб тарафда боришни ихтиёр қилди.

— Бу сафар соя тараф сеники бўлсин, акс ҳолда адлу инсофга зид иш бўлади, — деди халифа.

— Кўп йиллардан бери мен сизнинг лутфу карамингиз соясидаман. Бир соат офтобда қолсам нима бўпти? — деб кўнмади қози.

Халифа унга офаринлар ўқиди, лекин барибир айтганини қилди. Бу гал у офтоб тарафда борди.

ОДОБНИ КИМДАН УРГАНИШ КЕРАК?

Тўқайда ўта йиртқич бир шер маскан қурибди. Бўри билан тулки эртаю кеч унинг хизматида эканлар. Кунлардан бир куни шер бир жониворни ўлдириб, бўрига «қани, буни ўртада тақсимла!» — деб буюрибди. Бўри ўлжани уч қисмга бўлибди ва бир қисмини шернинг, иккинчисини

тулкининг олдига қўйибди; учинчисини эса ўзига олибди. Бундан шернинг фиғони чиқиб, ўз улушини ҳам бўрининг олдига отибди. Бўри қўрққанидан дирр-дирр титраб, нима қиларини билмай қолибди. Шер тулкига «ўлжани сен бошқатдан тақсим қил!» — деб буюрибди. Тулки ўйлаб ҳам ўтирмай, хар уччала бўлакни олиб шернинг олдига қўйди. Шер тулкининг фаросати ва одобига қойил қолди.

— Сен бунақа едобни кимдан ўргангансан? — деб сўради шер тулкидан.

— Шер билан бўридан, — деб жавоб қилди тулки.

ХАЛИФАНИНГ ТУШИ

Бир куни Ҳоруи ар-Рашиднинг тушида тишлари битта ҳам қолмай тушиб кетибди. Эрталаб фолбинини чақиртириб бунинг таъбирини сўраса, у:

— Улуғ халифамизнинг умрлари узун бўлгай, лекин яқин орада қариндош-уруғларингиз битта ҳам қолмай ўлиб кетадилар, — дебди.

Халифанинг жаҳли чиқиб: «уни юз дарра уринглар!» — деб буюрибди. Сўнг бошқа фолбин чақиртириб тушининг таъбирини сўрабди.

— Тушда кўрганларингиз шунга ишораки, — дебди фолбин тавозе билан, халифамизнинг умрлари узоқ бўлгай, сизнинг сояйи давлатингизда қариндош-уруғларингиздан бошқа барча омонлик топгай.

Ҳоруи ар-Рашид хурсанд бўлибди ва фолбинга юз динар мукофот берибди.

ДАРВИШЛАР ОДОБИ

Машойихлар жумласидан бўлган Ҳусайн Антокий мана буларни ҳикоя қилади: кунлардан бир куни кечқурун ёрошлардан ўттиз-қирқ киши билан суҳбатлашиб ўлтирган эдик. Ўртада фақат битта понимиз бор эди, ҳолос. Нонни майда-майда бурдалаб дастурхонга қўйдик, сўнг «хар ким тортинмасдан истаганича олиб есин», деб чироқни ўчириб қўйдик. Орадан бир мушча вақт ўтгач, чироқни ёқдик. Қарасак, ҳеч ким дастурхонга қўл урмабди.

Бир куни подшо вазиридан сўради:

— Жувоимардликнинг аломати нечта?

— Учта,— деб жавоб берди вазир,— биринчиси — хилоф иш тутмаслик ва вафодорлик; иккинчиси — иккиланмай ташаккур айта билиш; ва, ниҳоят, учинчиси — сўраб-суриштириб ўтирмай эҳсон бериш.

Подшо сўровда давом этди:

— Жувоимард одамининг ўзи қанақа бўлади?

— Танимаган одамга ҳам мол бахшида эта олади, зероки таниш одамга мол бергудай бўлса, бу икки нарсадан холи бўлмас. Биринчиси — шафқатдан, иккинчиси — риёкорликдан. Жувоимардликнинг олий даражаси шуки,— деди вазир сузида давом этиб,— киши ўзини шу икки нарсадан торта биледи.

ОҚИБАТЛИ ҚЎШНИ

Абдурахмон Авзоъий *арафа* куни кечқурун уйда эди. Кимдир ҳовли эшигини қокди. Чипқиб қараса қўшниси экан. У камбағал ва сербола одам эди. Мўлтираб ялиниб-ёлворди:

— Э, хожа, мана эртага ҳайит. Лекин қиссамда қора чақа ҳам йўқ. Бир оз пул бериб туролмайсизми?

— Қани суриштириб кўрайлик-чи,— деди у қўшнисига ва дарвозани ёймай уйга қайтиб кирди ва хотини билан маслаҳатлашди. Хотини: «Бор-йўғи йиғирма беш дирҳам оқчамиз бор, бир қисмини майли қўшningа берайлик, қолган қисмини эртага ўзимиз ҳайитлик қилайлик», деди.

— Йўқ! — деди у хотинига,— қўшningа оқчанинг ҳаммасини берайлик, шундай қилсак савобнинг бир қисми барибир бизга тегади.

БАШАРАНГ ҚИЙШИҚ БЎЛСА ОЙНАДАН УНКАЛАМА

Султон Маҳмуд Ғазнавий бир куни намоздан туриб тўғри ойна ёнига борди. Ойнада ўз аксини кўриб, хушқилигидан ранжиди. Сўнг бош вазир хожа Аҳмадга арз-ҳол қилди:

— Ойнага қараган эдим ҳусн-жамолимни ўзимга му-

носиб кўрмадим, ахир ҳусн-жамоал дўстларимнинг кўпайиши, тахту бахтим учун керак бўларди.

— Халқ сизни дўст тутишини истасангиз— деб жавоб қилди вазир,— олтинини дўст тутманг. Салтанатнинг устуворлиги ҳусн билан эмас, олтин биландир.

МЕҲМОНДУСТ БАДАВИЙ ВА ОЧКЎЗ ХАЛИФА

Кунлардан бир кун халифа *Маҳдий* овга чиқди. Ўлжани қувиб кетиб, одамларидан бирмунча узоқлашди. Мулозимлар ва аскар уни кўп қидирдилар, лекин тополмадилар.

Халифага келсак, у кўп йўл юриб бир вақт *бадавий*нинг чодирин олдидан чиқиб қолди. Ниҳоятда оч эди. Бунинг устига кун ҳам иссиқ эди. Бадавийга мурожаат қилди:

— Э, меҳмондўст бадавий! Қани азиз меҳмонни кутиб ол!

— Бош устига,— деди бадавий,— ўлтир, боримни олиб чиқаман, лекин айбга буюрмайсан.

— Майли,— деди *Маҳдий*,— нимаг бўлса олиб чиқавер.

Бадавий бир парча пишлоқ билан қаттиқ нон олиб чиқиб меҳмонининг олдига қўйди.

Меҳмон буларни еб олиб, дед:

— Пишлогинг оз, нонинг кўп қаттиқ экан. Яна нимаг бор?

Бадавийнинг бисотида бир кўза шароби бор эди, олиб чиқиб унинг олдига қўйди. Меҳмон шаробдан бир коса қуйиб ичди, сўнг лабларини пешин билан артиб бадавийга мурожаат қилди:

— Мени таниётибсанми?

— Йўқ,— деб жавоб берди бадавий.

— Мен,— деди меҳмон,— халифа *Маҳдий*нинг хос мулозимларидан бўламан.

— Балким шундайдир,— деди бадавий.

Меҳмон яна бир коса шароб қуйиб ичди, сўнг бадавийдан сўради:

— Ҳақиқатан ҳам мени танимайсанми?

— Йўқ, танимайман,— деди бадавий.

— Мен халифа *Маҳдий*нинг сипоҳсолори бўламан,
— деди меҳмон.

— Балким шундайдир,— деб қўя қолди бадавий. Меҳмон яна бир косани тўлатиб ичди, сўнг яна ўша саволни қайтарди.

— Нима қил дейсан? — деди бадавий тоқати тоқ бўлиб.

— Мен халифа Махдий бўламан,— деди ширакайф бўлиб қолган меҳмон кўкрагига муштлаб.

Бадавий кўзани унинг қўлидан тортиб олди ва оғзини маҳкамлаб бир четга олиб қўйди. Сўнг деди:

— Ё, Аллоҳ! Бошда халифанинг хос мулозими-ман деб ичдинг, кейин сипоҳсоларман, деб яна ичдинг. Энди бўлса халифаликка даво қилиясан. Бордию яна бир коса ичгудай бўлсанг, балки пайгамбарлик даво қиларсан?

ҒУЛОМБАЧЧАНИНГ ОДАМНИЙЛИГИ

Бир куни бир тўда йигит бир мўътабар одамнинг уйига меҳмон бўлиб боришди.

Мезбон меҳмонларни ўтқизиб, ғуломбаччани чақирди ва баланд овоз билан «суфрани олиб чиқ!» — деб буюрди, лекин меҳмонларга сездирмай унга чап кўзини сал қисиб қўйди.

Ғуломбачча ичкарига кирганича ҳаяллаб кетди. Мезбон эса меҳмонлар олдида биров хижолат чекди. Тахминан бир соатлардан кейин ғуломбачча суфрани олиб чиқди.

Хожа ғуломбаччага ўшқирди:

— Нега шунча йўқолиб кетдинг?!

— Банда суфрани олиб очсам,— деди ғуломбачча, — чумоли босиб ётган экан. Уни шу алпозда меҳмон олдига олиб чиқсам одобдан бўлмас, дедим. Яна нонни бечора нонхўрлардан тортиб олишни мурувватсизлик деб билдим ва чумолилар суфрани бўшатиб чиқиб кетгунларича кутдим.

Меҳмонлардан бири деди:

— Тангри таоло суфрага барака ато қилсин, чунки у шунча чумолига таом берибди.

ПОДШОЛИКНИНГ ИНҚИРОЗИ НИМАДАН?

Абдулла Тоҳирдан ўғли сўрабди:

— Подшоликнинг инқирозига нима сабаб бўлди?

— Кечалари тинмай шароб ичдик; илк саҳардан қош

қорайғунча намоздан бош кўтармадик; ўзимиз машғул бўлмай, давлат ишларини номусиб одамларнинг қўлига топшириб қўйдик,— деди Абдулла Тоҳир.

ҒОЙИБДАН КЕЛГАН БАХТ

Бағдодлик бир йиғитга отасидан катта мол-мулк қолди. Лекин тез орада уни сарфлаб битирди. Кўп ўтмай оғир аҳволга тушиб қолди. Бир мунча вақт нима қилишини билмай юрди. Охири *Дажла* бўйига борди ва ўзини гарқ қилмоқ мақсадида сувга отди. Шу пайт дарё ўртасида бир қайиқ турган эди. Қайиқчи уни сувдан тортиб олди.

— Қаёққа бормоқчи эдинг?— деб сўради ундан қайиқчи.

— Қаёққа боришимни ҳам билмайман, қаёқдан келётганимни ҳам,— жавоб қилди йиғитча.

Қайиқчи мулоҳазалик одам эди. Бир оз ўйлаб кўриб, ўз-ўзига деди: «Бу йиғит ё маккор, ё мол-дунёсидан ажраган, ёки биронтани яхши кўриб қолган бўлса керак». Сўнг деди:

— Э, йиғит! Ҳол-аҳволингни сўзлаб бер.

Йиғитча мол-мулкидан ажраб, энди қўли қисқа бўлиб қолганини айтди.

— Бардам бўл,— деди уни юнатиб қайиқчи,— сени Дажланинг нариги қирғоғига олиб бориб қўяман. У ёни тапғри-таоло ишининг ўнглаб юборса ажаб эмас.

Шу тариқа қайиқчи уни дарёнинг нариги соҳилига олиб бориб қўйди. У шаҳарга қараб йўлга тушди ва бир вақт *масжиди жомиъ* олдида чiqиб қолди. Бу ерга тумонат одам йиғилган экан. Йиғитча ўзини масжид ичкарасига урди. Халқ халифанинг ҳарамидигилардан бирини сарой хизматчисига никоҳ қилиш муносабати билан тўнланган экан. Никоҳ маросими тугагандан сўнг ходимлар ўртага чиқиб, олдинги қаторда ўлтирганларга бир товоқдан зар қўйиб чиқинди. Товоқларга мушку анбар секилган эди. Лекин йиғитчани ҳеч ким ёдга ҳам олмади. Ходимлардан бири бу аҳволни халифага бориб айтди:

— Имомлар ва фозил кишилар орасида тўй ҳадисига муносиб бир йиғитча ўлтирибди.

— Нима, унинг неми рўйхатга киритилмаган эканми?— деб сўради Маъмуи.

— Ҳа,— деди ходим,— киритилмаган экан, чунки рўйхат тўлиб қолган экан.

— Қани ундан сўраб кўринглар-чи,— деди Маъмуи ходимга,— подшо ва халифаларнинг ҳарамига чақирилмаган одамнинг кириши мумкин эмаслигини билармикан?

Йигитча ўша ходимга деди:

— Йўқ эшитмаганман. Илгари бунақа ишни қилмаганман ҳам.

Маъмуи уни ҳузурига чақириб деди:

— Сени бу ерга чақиришибдимиз эдилар?

— Йўқ, ана уларни чақиришганлар,— деди у ҳадядан баҳрамайд бўлиб ўлтирганлари кўрсатиб.

— Бизнинг ходимларимизни назарда тутаётибсанми?
— деб сўради халифа.

— Ҳа, сенинг ходимларингни назарда тутаётибман,— деди йигитча,— ҳарамингга кириш менга ҳам насиб бўлган экан, келиб қолдим.

Йигитчанинг дадиллиги ва софдиллиги халифага хуш келди.

— Бу йигитни ҳам хос меҳмонлар рўйхатига тиркаб қўйинглар,— деб буюрди у ходимига.

КАРРУХЛИК ДАЛЛОЛ

Каррухлик бир даллол мана буларни ҳикоя қилади: Менга таниш бир савдогар ҳар йили Хуросонга келиб кўп матоларни Бағдодга олиб кетарди. Мен бўлсам у олиб келган матоларни пуллаб, керак молларни олиб берардим ва бунинг орқасидан бир қиш ишламай еб ётса стадиған даромад орттириб олардим. Кейинги йил у нимагадир келолмади. Бунинг оқибатида тирикчилигимга путур етди. Аҳволим оғирлашди. Уйда ўлтириб қолдим. Бир кун кўчага чиқдим ва бошим оққан тарафга қараб йўл олдим. Кун ниҳоятда иссиқ эди. Дажланинг бўйига бордим ва бир соатлар чамаси кездим. Қайтишда дарёнинг қирғоғи бўйлаб юрдим. У ер қумлоқ экан. Бир вақт бир оёғим қумга кириб кетди. Оёғимга бир нарса илингандай бўлди. Оёғимни қийинчилик билан тортиб олдим. Қарасам панижам орасига бир нима илашиб чиқибди. Уни олдим. Қарасам ичи тўла зар бир халта экан. Шошиб уйга бордим ва апил-тапил халтани очдим. Ичидан минг динор оқча чиқди. Ўз-ўзимга дедим: «Фақир у камбағаллигим ўзимга маълум. Бу олгинларни

яхшиси сарф қилмай, яшириб қўяман. Эгаси топилгудай бўлса қўлига топшираман, йўқса...» Орадан етти йил ўтди. Эгаси топилмади. Шундан кейин олтинларни сармоя қилиб бойиб ҳам олдим. Сармоем юз минг динордан ошиб кетди. Кунлардан бир кун дўкон олдида ўлтирган эдим. Кўринишидан гариб, лекин бамаъни бир одам олдимдан ўтиб қолди. Ўтаётиб қаршимда тўхтади ва менга салом берди. Садақа тилаётган бўлса керак, деб ўйладим ва бирон нарса ҳадя қилмоқчи бўлдим. У менга яна бир бор тикилиб қаради-ю, йўлида давом этди. Юрагим дукиллаб ура бошлади, дилим «тезроқ бўл, унинг орқасидан бор!» — деб буюрди. Унинг кетидан бордим, тўхтадим. Диққат-эътибор билан қарасам ҳалиги мен ундан кўп наф кўрган бағдодлик савдогар экан. Уни бағримга босдим, юзларидан ўпиб, дарҳол ҳаммомга олиб бордим ва юйиб-тараб, кийим-кечагини алмаштирдим. Сўнг қоринни тўйғазиб ҳол-аҳвол сўрадим.

У менга мана буларни ҳикоя қилди: кўп йил юртма-юрт кездим. Бир кун вилоят ҳокими мени чақиртириб деди: «Бир дона қимматбаҳо ёқутим бор. Унга ҳеч ким, ҳатто халифанинг ҳам кучи етмайди. Уни бераман, Бағдодга олиб бориб пулла, пулига эса керакли мол сотиб олиб қайт». Ўша ёқутни олиб ҳамён ичига маҳкам қилиб тикдим, устига эса минг динор оқча ташлаб қўйдим. Бағдодга келдим. Жазирама иссиқ эди. Дажлага бориб чўмилдим. Лекин, минг афсус, ҳамённи дарё бўйида унутиб қолдирибман. Орадан бир соат чамаси вақт ўтиб қарасам ҳамён йўқ. Шошиб дарё бўйига қайтиб бордим. Кўп қидирдим, лекин уни тополмадим. Шундан кейин ўз-ўзимга дедим: «Ёқутнинг баҳоси етиб борса уч минг динордир. Бор-йўғимни сотиб, пулни ёқут эгасига топшираман». Юртимга қайтиб келганим ҳамона ҳокимнинг ҳузурига бордим ва бўлган гаини унга айтдим. Бағдоддан олиб келган молларимдан истаганини бердим. Лекин у бир гапида туриб олди.

— Ёқутнинг баҳоси эллик минг динор туради. Ё эллик минг динор тўла, бўлмаса ёқутни қайтариб бер,— деди у.

Шу онлаёқ мени қамаб қўйди. мол-мулкимни ҳам тортиб олди. Шу тариқа етти йил қамокда ётдим. Шаҳар ула-моларининг шафийлиги билангина мени қамокдан озод қилдилар. Лекин, барибир, дўсту душманнинг маломатига чидаб туролмадим, ва шаҳардан чиқиб кетишга мажбур бўлдим. Бирдан-бир тилагим сени учратиш эди. мана, худо-га шукр, муродимга ҳам етдим.

— Тирикчилик хусусида кенгашиб олсак,— дедим мен унга.

У таклифимни маъқуллади.

— Таигри таоло,— дедим мен унга,— сенинг соф эътиқодингни эътиборга олиб, йўқотган мол-мулкнингнинг бир қисмини ўзингга қайтариб берадиган бўлди.

— Қанақасига? — таажикубланди у.

Бундан роппа-роса етти йил муқаддам,— дедим мен унга,— сен айтган ердан халта топиб олдим. У сен тасвирлаган ўша халтанинг ўзгинаси. Ичида минг динор оқча бор экан. Уни омонат сифатида сақлаб қўйганман. Айни соатда ўша минг динор оқчанг ёнимда, мана ол, малшатишга сарфла.

Минг динор оқчани унга санаб бердим.

— Халтаси қани, у ҳам ёнингдами? — деб сўради у.

— Ҳа, ёнимда.

— Узат буёққа.

Халтани киссамдан чиқариб тутқаздим. Халтани олиб, оқ ичини сўқди ва *руммоний* бир парча ёқутни топиб олди. Ундан тарқалган нурдан дўкон ичи ёп-ёруғ бўлиб кетди. Хожа ёқутни кўриши билан хушдан кетди. Орадан бир соат вақт ўтиб, ўзига келди ва қўлларини очиб, таигри таолонинг чексиз марҳаматига дуо қилди. Ёқутни ҳамёнига солди-ю, лекин минг динор оқчани рўпарамга қўйиб: «буни олмайман», деб туриб олди. Кўп муболагадан кейин ундан фақат уч юз динорини олди, қолганини эса менга бахшида қилди.

УЧ ОҒА-ИНИ

Сарахслик Саъид ибн Наср деган одамнинг уч ўғли бор экан. Бирининг исми Ави, иккинчисиники — Сулама, учинчиси эса Иброҳим экан. Иброҳим жуда бадавлат, Ави ҳам ундан қолишмас экан. Уларнинг ичида фақат Сулама ғоятда фақир ва камбағал экан. Бола-чақаси кўнайиб, аҳволи бирмунча огирлашгач, ўртанча оғаси Авига арз-ҳол изҳор қилди, ёрдам сўраб деди:

— Оғам Иброҳим ўзига тинч, бадавлат одам. Агар мени хизматга олиб, бегонага нимани раво кўрса ва менга шунинг берса, рози бўлиб хизматини қилардим. Шу билан эсон-омон тирикчилик ўтказган бўлардим. Ави инисининг гапларини Иброҳимга бориб айтди. Иброҳим унинг илтимосини қабул қилди ва Суламани хизматга олди. Сулама

огасининг барча хизматларини жон-дили билан бажариб юрди.

Бир куни Ави халифа *Мутаваккил*нинг пойибн амир Юсуф билан учрашиб қолди. Гап орасида амир Юсуф «Менга ҳалол бир хизматкор керак бўлиб қолди», деди.

— Менинг бировининг омонатига хиёнат қилмайдиган бир иним бор,— деб жавоб қилди Ави.

— Уни,— деди амир Юсуф,— менинг ҳузуримга олиб бор!

Ави Суламани амир Юсуфнинг ҳузурига олиб борди. Амир унга илтифот кўрсатди ва кичик бир хизматга тайинлади. Амир Юсуф оқчани аямай сарф қиларди; ҳисоб-китоб билан ҳам уни йўқ эди. Кўн ўтмай кирим-чиқим ишларини Суламанинг қўлига топширди. Натижада чиқим камайиб, кирим кўнайди. Шундан кейин амир Юсуфнинг Суламага меҳри ошди ва мансабинин юқори кўтарди.

Сулама шу тариқа кўн йиллар давомида амир Юсуфнинг хизматини қилди; омилкорлик намуналарини кўрсатди. Амир Юсуфнинг эса унга нисбатан иззат-ҳурмати ва эътиқоди тобора ортиб борди. Оқибатда Сулама анча бадавлат бўлиб олди. Мартабаси яна ҳам ошди.

Куллардан бир куни Мутаваккил амир Юсуф билан гаплашиб ўтирганда унга маслаҳат солди:

— Фарзандларимнинг келажагини ўйлаб қолдим. Уларга тегишли меросини белгилаб, бирои ишончли одамни мутассадди қилиб тайинлаб қўйсам, деган фикрга келдим.

Амир Юсуф ўрнидан туриб қул қовуштирди:

— Қулингизнинг,— деди у халифага,— ҳалол ва ишончли бир одам бор.

Амир Юсуф унга Суламани таъриф-тавсифлади, сўнг уни Мутаваккилнинг хизматига олиб борди.

Мутаваккилнинг эллик нафар ўғли ва эллик қизи бор эди. Ўғилларидан ҳар бирига уч юз минг дирҳамдан, ҳар бир қизига бир юз эллик минг дирҳамдан мерос тайин қилди. Уларнинг хўжаликларини бошқариш ишини эса Суламага топширди.

ҲАСАДЧИНИНГ ЖАЗОСИ

«Хулқ ул-нисон» китобида бундай дейилган: бир ҳасадчи ўтган экан. Унинг мўмин ва тақводор қўшнисини бор экан. Ҳасадчи уни кўролмади, лекин, нимагадир, унинг ҳасад

ўқи қўшинисини нишонга ололмас экан. Охири гуломини авраб-савраб ишга солди.

— Билиб қўй,— деди у бир куни гуломига,— қўшим жонимга тегди. Унга бирон шикаст етказиш учун қўй уридим, лекин иш чиқмади. Унинг дастидан хотиражамлигини йўқотдим. Турмушим турмушга ўхшамай қолди. Мени ўлдириб унинг томига олиб чиқиб қўй. Эрталаб эса мени унинг ҳовлисида кўрадилар. Ана ўшанда у *маломат*га қолади. Молу жонидан айрилади. Шу хизматинг учун сени тамомап озод қиламан. Озод бўлганинг ҳақида хат ҳам қилиб бераман. Эллик динор оқча ҳам оласан. Кейин бу шаҳарни тарк этиб бошқа шаҳардан маскан қилишинг мумкин.

Гулом жавоб қилди:

— Э, хожа! Ақллик одам бундай иш қилмайди. Унга ҳасад қилиб нима орттирасан?

Лекин гуломнинг гаплари унга қор қилмади. Шундан кейин жаҳли чиқиб хожасининг бошқисини шартта кесиб олди ва қўшинининг томига улоқтирди. Эртаси куни эса бу шаҳарни тарк этиб Исфаҳонга қочиб кетди. Қўшинини эса қотилликда айблаб султоннинг одамлари ҳибсга олдилар. Лекин кун ўтмай яхши одамларнинг *шафиг*лиги билан озод этилди.

ҲАСАДНИНГ ОҚИБАТИ

Улуғ бир подшонинг Абу Тамам исмли фозил ва доно вазири бўлган экан. Подшонинг яқин мулозимлари унга ҳасад қилиб, молу жонига қасд қилдилар. Вазир ҳаёти хавф остида қолиб, бир куни кечаси пайт пойлаб мол-мулкидан кўтарганча олиб шаҳардан чиқиб қочди. Кўп йўл юриб *Олон* деган мамлакатга бориб қолди. Тоғ ёнбағрига чодир тикиб, ўша ерни макон қилди. Бора-бора унга Олон мамлакатининг ҳавоси ёқиб қолди, зилол сувлари хуш келди. Одамлари билан чиқишиб кетди. Кўп ўтмай Абу Тамамнинг овозаси шаҳарга ҳам бориб етди. Ундан Олон подшоси хабар тонди.

— Юртимизда улуғ бир зот пайдо бўлди,— деб хабар бердилар унга.

Подшо Абу Тамамни саройга чақиртирди. Илгари подшолар хизматида кўп бўлгани учун чўчимди ва саройга борди. Олон подшоси уни яхши кутиб олди ва ҳол-аҳвол суриштирди. Сўнг уни сарой хизматига таклиф қилди.

Абу Тамамнинг мақсади ҳам шу эди. Шунинг учун

Олон подшоһининг таклифини қабул қилди ва унинг хизматида қолди. Подшо унга турли-туман юмушлар буюриб, обрӯ-эътиборини юқори кўтарди. Бора-бора у билан кенгашмай бирон иш тутмайдиган бўлиб қолди.

Бир куни Абу Тамам подшога арз қилди:

— Бечора бир одамман. Сиз эса, ҳазрати олийлари, бандага хаддан ортиқ илтифот кўрсатаётибсиз. Бошқалар ҳасад қилиб, адоват гирдобда қолиб кетмасам, деб қўрқаман.

— Уларнинг сўзларига қулоқ солмагаймиз, — деб жавоб қилди подшо.

Абу Тамам хотиржам бўлди ва хизматида давом этди. Подшо эса унга турли-туман навозиллар кўрсатди. Бир вақт саройда Мушаййир деган одам пайдо бўлди. Подшонинг тўрт вазири бўлиб, Мушаййир уларга бошлиқ экан. Мушаййир Абу Тамамга ҳасад қила бошлади. Подшо бўлса ҳамон Абу Тамамнинг қўлига қараб қолган эди. Буни кўриб Мушаййирнинг дуди фиғони оламни тутди. Охири у вазирлар билан гапни бир ерга қўйиб, Абу Тамамни йиқитишга қарор бердилар.

Туркистон хонининг гўзал ва оқила бир қизи бор эди. Теварак-атрофнинг подшолари унга одам қўйган, лекин мақсадига етишмаган, совчилари эса бошидан ажраган эдилар. Мушаййир ва унинг гумашталари бундан фойдаланиб қолмоқчи бўлишди. Улар фурсат топиб подшога Туркистон хонининг қизидан гап очдилар. Бора-бора унинг қалбини ўша маликага ром қилдилар. Кўп ўтмай подшо ўша гўзал маликанинг ишқида савдойи бўлиб қолди. Вазирларни чақиртириб бу хусусда кенгаш ўтказди.

— Бу *матлуб*нинг рўёбга чиқиши ва ўша маҳбубанинг висолига етишнинг тадбири қандай? — деб сўради подшо.

Вазирлар бир оғиздан дедилар:

— Туркистон хонининг хузурига совчилар юбориб қизини сўратинг, зора, рози бўлса. Ўйлаймизки, Туркистон хони Олон подшоёи билан куда бўлишдек шарафдан мамнун бўлур, гойибдан келган бу бахтли ганимат билиб, қизини беришга рози бўлур.

— Совчиликка ким муносиб эрур, — деб сўради подшо.

— Ҳеч ким Абу Тамамнинг олдида тушолмайди, — дедилар вазирлар бир оғиздан. — У подшоларнинг хизматида кўп бўлган, ошоб ва муомала йўлини яхши билади.

Бу фикр подшога маъқул тушди. Абу Тамамни чақиртириб унга ўз мақсадини айтди. Абу Тамам таъзим қилиб деди:

— Жонимиз подшога фидо бўлгай. Шоҳимнинг амр-фармонлари бош устига.

Подшонинг амри билан сафар эгар-жабдуқлари ҳозирланди. Абу Тамамни катта совға-саломлар билан Туркистон хонининг ҳузурига жўнатдилар.

Хон уни иззат-икром билан кутиб олди, унинг шарафига катта зиёфат берди. Зиёфатда унга ёнидан жой кўрсатди. Абу Тамам ўз подшосининг совға-саломларини топиширди, сўнг қуда-андалик хусусида сўз очди.

— Менинг учун Олон подшоси билан қуда-анда тутинишдан кўра ортиқча бахт борми, ўзи? — деди хон. — У улуғ подшо, мамлакати бепоён. Розиман. Лекин бизнинг бир одатимиз бор. Эртага саҳар билан бориб қизни ўз кўзинг билан кўр. Хўл ўзингга кенгаш. Бордию шоҳингга муносиб топсанг, сўнг фотиҳа қилурмиз. Ёқмайдиган бўлса зоримиз бор, зўримиз йўқдир. Охири надомат ва пушаймонга ўрин бўлмасин.

Абу Тамам таъзим қилиб деди:

— Ул карима сизнинг пушти камарингиздан пайдо бўлган экан, демак у хон авлоди. Мен ўз подшоҳимга маҳрамман, сенинг ҳарамингга эмас. Шундай экан, унинг ҳузурига кириш у ёқда турсин, ҳатто деворининг соясига назар ташлаш ҳам гуноҳи азимдир.

Хон Абу Тамамнинг ақлу фаросати, ахлоқу одобига таҳсин ўқиди.

— Худога шукрки, подшоҳинг, унинг умри узун бўлсин, сендай одоблик хизматкорни тарбия қилибди. Сиримни сенга айтсам бўлади. Сендан аввал келган совчилар менинг бу имтиҳонимдан, ўтишолмади. Маликани кўришга рози бўлишиб, бошларидан айрилдилар. Сенда бу қадар ҳурмат ва одоб намуналарини кўриб, англадимки подшоҳинг ҳам ақлли одам экан.

Шундан кейин уламолар ва қозини чақиртириб малика билан Олон подшосининг никоҳига фотиҳа бердилар. Абу Тамам маликани Олонга олиб келди...

Подшо билан Абу Тамамнинг яқинлиги яна ҳам ортди. Вазирлар буни кўриб саросимага тушдилар. Охири янги ҳийла-найранг ўйлаб топдилар. Подшонинг оёқларини уқаловчи иккита турк гуломи бор эди. Вазирлар уларни ишга солдилар. «Абу Тамам аслида Туркистон хонининг қизига ўзи ошнқ бўлиб қолган», деган гапни ўргатдилар. Гуломлар бир кун иккечқурун подшонинг оёқларини уқалаб туриб подшога шу гапни ошкор қилдилар:

— Э, биродари азиз, — деди гуломлардан бири шери-

гига, — эшитдингни, анови туз кўр қилгур Абу Тамам шохимизнинг ҳақ-неъматига хиёнат қилибди. Яқинда бир одамга дебди: «агар Туркистон ҳокимининг қизи мен билан дўстлашиб қолмаганда, ҳаргиз юртини ташлаб бу ерларга келмас эди?». Подшо бу гапларни эшитиб ғазабланиб ва ўз-ўзига мулоҳаза қилди: «Бордию бу гапларни мансабдорлардан эшитганимда ҳасадга йўйиб қўя қолардим. Гуломларнинг Абу Тамамга қандоқ гина-кудурати бўлиши мумкин?» Кечаси билан мижжа қоқмай изтироб чекди. Эрта билан Абу Тамамни чақиртирди:

— Агар подшо бирон кишининг бошини силаса, инъому эҳсон билан тарбият қилиб, мартабасини кўтарсаю, у бўлса хожасининг ҳақ-ҳуқуқига хиёнат қилиб, уни бадном қилса, ундай одам қандай жазога лойиқ? — деди Абу Тамамга тик қараб.

— Ундай одамни ўлимга маҳкум этмоқ лозим. Бу билан рўйи замин попокларнинг биттасидан тоза бўлади, — деб жавоб қилди Абу Тамам.

Подшонинг амри билан Абу Тамамни ўлдирдилар. Подшонинг маликадан ҳам кўнгли совиб кетди. Унга бошқа илтифот қилмай қўйди.

Лекин подшо бир неча кундан кейин гаройиб бир воқеанинг устидан чиқиб қолди. Бир куни кечаси уйқуси қочиб ташқарига чиқди. Сарой атрофини айланиб юриб ҳалиги икки турк гуломининг ётоқхонаси олдига бориб қолди. Ичкаридан овоз келарди. Улар бир халта зарни бўлишаётиб, жанжаллашиб қолишган эканлар. Улардан бири деди:

— Ўша ганин подшога айтган мен бўламан. Шунинг учун олтиннинг катта қисми менга тегинли.

— Йўқ, — деди иккинчиси, — қалъани олган ҳам, лашкарни йўқ қилган ҳам сен эмассан. Менга ўша бўҳтон ганин айтиб не шараф ордирдинг?!

Подшо гуломларнинг можаросини эшитиб, ҳамма парсага тушунди. Эрталаб уларни ҳузурига чақиртириб, таҳдид ва пўписа билан сўроқ қилди. Охири улар иккор бўлишди.

— Бу гапини бизга вазирлар ўргатган эди, — дедилар улар тавба-тазарруъ қилишиб.

МАҚТАНЧОҚНИНГ ҚИСМАТИ

Бир куни арининг кўзи зўр машаққат билан ишига дон судраб бораётган чумолига тушди. Таъмагирлиги тутиб унга деди:

— Э, чумоли! Ўзингни бу қадар азобга қўйишингдан муддао нима? Бу балони не сабабдан ихтиёр қилдинг? Менинг ҳаётим, емини-ичмишимга қараб уни тутсанг бўлмайдимми? Подшолар дастурхонидаги ҳар қандай таом менсиз еилмайди. Шамолни миниб учаман, истаган ерга қўнаман, найзамни ёвининг жигарига санчаман. Хуллас, нимани кўнглим тиласа шуни ейман.

Сунг парвоз қилди ва тўғри қассобнинг дўконига бориб канорадаги осиб қўйилган гўнтга қўнди. Қассоб қўлида ничоғини тутиб турган эди, уни мўлажалга олди ва нимта-лаб ташлади. Шу ерда пойлаб турган чумолилар эса уни судраб кетдилар.

ОЧКЎЗ МУШУК

Муҳаммад ибн Аҳмад Бағдодийнинг мушуги бор эди. Ҳар куни унга бир парчадан гўнт бериб турарди. Бир куни мушукни кабутархонада тутиб олдилар, сўйиб тери-сини пилдилар ва уни чўнга илиб кабутархона эшигига илиб қўйдилар. Шу пайт фавқулодда Муҳаммад ибн Аҳмад Бағдодий кабутархона олдидан ўтиб қолди ва мушугини шу алфозда кўриб деди:

— Биз бериб турган бир парча гўнтга қаноат қилганингда бу аҳволга туинмаган бўлардинг.

ОДОВСИЗ НАДИМ

Фазл ибн Саҳлнинг икки надими бор эди. Бирининг номи Наср ибн Ҳорис, иккинчиси — Собит ибн Ширвон. Улар бир кеча шароб базми авжига чиққан бир пайтда Фазл ибн Саҳлдан тап тортмай бир-бирини мазах қилдилар, охири бир-бирлари билан аччиқлашиб қолишди. Наср ибн Ҳорис Собит ибн Ширвоннинг салласини юлиб олиб ёрга улоқтирди. Собит ибн Ширвоннинг шу қадар жаҳли чиқдики, қизариб-бўзариб кетди.

Фазл ибн Саҳл уни юпатмоқчи бўлиб, деди:

— Нега хафа бўлдинг? Қўй, аччиққа ҳай бериш керак.

— Сендан ҳам тап тортмай сув сениб юборса-ю, яна нега хафа бўлмайини? — деди куйиниб Собит ибн Ширвон.

— Ўзингни бос, — деди Фазл ибн Саҳл, — сенинг юзингга сепилган ўша сув, менинг олдимга оқиб келди.

Наср ибн Сомоний замонида Бухорода бир савдогар ўтган экан. Уларнинг уйлари бир кўчада қарама-қарши экан. Савдогарнинг таибал ва нодон ўгли бўлиб, Наср ибн Аҳмад башарти отланиб кўчага чиққудай бўлса, уни кўриб ҳаваси келар ва амир то кўздан гойиб бўлгунча орқасидан суқланиб қараб турар эди.

Ота ўлгач, савдогарнинг ўгли ундан қолган мол-мулкнинг қисқа вақт ичида еб-ичиб битирди. Қолган пулга от ва иккита ғулом сотиб олди. У аҳён-аҳёнда отланиб шаҳар айланар, қайтгач шаробхўрлик қиларди. Ғуломлар эса унинг оёқ тарафида хизматга мунтазир бўлиб ўтиришарди. Шу зайлда бир қанча вақт ўтди. Унинг ўша икки ғулом ва отдан бошқа сармояси қолмади. Охири ғуломларни ҳам, отини ҳам бозорга олиб чиқиб сотди. Оқчанинг бир қисмига эшак сотиб олди, қолганини тирикчилигига сарфлади. Тирикчилиги зўр-базўр ўтарди. Шундай бўлса ҳам шаҳар кезишни тарк этмади. Наср ибн Сомоний кўчага чиқди дегунча, у ҳам эшагига миниб ортидан эргашарди. Уйига қайтгандан кейин эса шаробхўрлигини қиларди.

Бир кун шароб ичиб ўлтирганда бирдан кўчадан шовқин-сурон эшитилди.

— Бу қандай шовқин-сурон? — деб сўради у хизматкоридан.

— Амир Наср ибн Аҳмад кўчадан ўтиб кетаётibdилар, — деб жавоб қилди хизматкор.

Савдогарнинг ўгли кайфи бирмунча ошиб қолган эди: «Бор, унинг бошини кесиб кел!» — деб буюрди хизматкорига.

— Ё Оллоҳ! Ўйлаб гапиряписизми, ё... — деди таажжубланиб хизматкор.

— Бор, дегандан кейин бор! — ўшқирди хўжайини.

Хизматкор «хўп бўлади», деди-ю, ташқарига чиқиб кетди.

Хўжайин эса донг қотиб қолди.

Эртаси кун эрталаб бойвачча ўзига келиб хизматкорни чақириб сўради:

— Кечқурун мастлигимда сенга нима деб эдим?

— Наср ибн Аҳмад Сомонийнинг бошини кесиб кел! — деб буюрдигиз.

— Сен нима қилдинг? — деб сўради хўжайини қути ўчиб.

— Мастликдан шундай деганингизни англадим. Кейин

яна пушаймон бўлиб юрманг, деб амр-фармониягизни бажармадим.

— Яхши қилибсан,— деди хўжайини ўзига келиб,— чунки у одам менинг ҳамсоям эди.

ДАРДИ БЕДАВО

Шоҳид деган шоир танҳо китоб муталлаа қилиб ўлтирган эди, бир жоҳил танишини кириб келди. Салом-аликдан кейин деди:

— Хожа нега танҳо ўлтирибдилар?

— Сени кутиб шундай ўлтирган эдим,— деб жавоб қилди шоир.

«ҚОГОЗХҲР» ВОЛИИ

Бир жабрдийда Султон Масъуд ҳузурига бориб арз қилди:

— Шоҳим, йўлим Ғур орқали ўтди. Ғур ҳокими мени тутиб олди ва бор-йўғимни олиб қўйди.

Султон «унинг молини қайтариб бер!» деган мазмунда Ғур волийсига хат ёзиб берди.

Ғур амири унинг устидан кулди, роса дўнпослатди, сўнг султоннинг мактубини унга мажбуран едириб, қувиб юборди.

Жабрдийда яна *Ғазна*га борди ва булган воқеани султонга арз қилди. Султон котибга Ғур ҳокимига таҳдидомуз хат ёзиб беришини, унда «бу сафар ҳам бечоранинг молини қайтариб бермасанг жазога тортилсан», деган гапни ёзиб қўйилишини уқдирди. Котиб энди қогоз олиб хат ёзишга тутинган ҳам эди, жабрдийда унинг қўлидан тутди ва султонга зерланди:

— Аъло ҳазрат, узундан-узоқ мактубнинг кераги йўқ, бир парча қогоз бўлса кифоя.

— Нега? — деб таажжубланди султон.

— Чунки,— деб жавоб қилди жабрдийда, ғурликлар қогозхўр эканлар. Катта қогозга ёзилса яна чайнаб ютолмай қийналиб қолишмасин,— дейман-да.

СУВНИКИ — СУВГА КЕТИБ

Басралик бир одамнинг бир неча соғин қўйи бор эди. Лекин ҳар куни кўршапалак соғиб қўйилган сутни ичиб қўяр эди. Қўй эгаси бўлса сутга сув қўшиб, бозорга олиб бориб сотарди. Кулардан бир куни чўпон ҳалиги одамга деди: «Э, хожа, бундай қилма. Оқибати ёмон бўлади». Лекин у қулоқ солмади — сутга сув қўшаверди. Бир куни қўйлар тоғ ёнбағрида ўтлаб юардилар. Бирдан довул кўтарилиб, жала қўйди. Тоғдан сел келиб қўйлари оқизиб кетди. Кечқурун қишлоққа чўпоннинг бир ўзи қайтиб келди. Хожа унда қўйлари суриштирди. Чўпон жавоб қилди: «сутга сен қўшган сувлар бир-бирига қўшилиб селга айланди ва қўйлари оқизиб кетди».

ХИЗМАТКОР КУНДА ЭМАС, КУНИДА КЕРАК

Али Муқотил деган одам мана буларни ҳикоя қилади: Йигитлигимнинг бошларида Ходининг хизматида бўлган ва унга *маҳрами асрор* эдим. Бахтга қарши халифалик тахтига ўлтиргандан кейин мени бошқа ҳузурига чақиртирмай қўйди. Маълум вақт аламдан ёпиб юрдим. Бир куни «халифа саройдан чиқиб чорбоққа борармиш», деган хабар эшитилди. Кўчага чиқиб йўл пойладим. Бир вақт у мен турган ердан ўтиб қолди. Сапчиб ўрнимдан турдим, йўлига отилиб чиқиб салом бердим ва ўзимни таништирдим:

— Мен сизнинг аввалги қулингиз Али Муқотил бўлман.

— Қўриб турибман, — деди-ю, лекин илтифот кўрсатмади. Отига қамчи босди...

Бўлган воқеани Навфалга айтдим.

— Подшоларнинг одати шулки, — деди у менга, — салтанат тахтига чиққанларидан кейин аввалги хизматкорларини ўзидан йироқлаштирадilar.

ОЧКУЗЛИК ОҚИБАТИ

Жаҳон кезган сайёҳлардан бири бундай ҳикоя қилади: «Йигитлик ва куч-қувватга тўлган кезларимда бир вақт ёлғиз йўлга чиқдим. Йўлтўсарлардан чўчимадим. Кўп йўл босиб бир пайт чўл ўртасида жойлашган работ олдидан

чиқиб қолдим. *Работбон* попоқ ва хунхор одам экан. у доимо яккаю ягона йўловчига қўпоқ, отига ем-хашак бераркан. Яхши меҳмон қилиб ётқизар, тун яримлашгач эса унинг бошини кесиб, молу мулкни ўзиники қилиб оларкан. У менга зўр илтифот кўрсатди. Ўзимга қўпоқ, отимга ем-хашак берди. Овқатланиб бўлганимиздан кейин «шаробга майлишгиз қалай?» — деб сўради. «Майли, ҳазми таом учун ёмон бўлмас», дедим мен унга. Бир куза шароб кўтариб қадди алифдек бир бола кириб келди. У *работбон*нинг ўғли экан. Бола сертакаллуфлик билан соқийлик қилди. Кайфим ошиб, уйқу ғолиб келган бир пайт бизга бир хонага жой солиб беришди. Боланинг жойи эшик олдида, меники эса тўрида эди. Бир пайт болага ёпиша кетдим, у қаршилик кўрсатди. Олиша-олиша охири ҳолдан тойдик. Мен боланинг ўрнига ўтиб ётдим. Лекин уйқум қочиб кетди. Бир пайт эшик гийқиллаб очилди ва қўлида ничоқ билан *работбон* кириб келди. Менинг устимдан ҳатлаб ўтиб боланинг тенасига борди ва устига миниб олиб бошини шартта кесиб олди.

Шундан кейин англадимки, бу бадбахт менинг жонимга қасд қилган экан. Ўримдан сапчиб турдим ва қозикқа илиб қўйилган қиличмни олдим-да, ғилофидан суғириб, *работбон*га ташландим. Шунда *работбон* мени эмас, балки ўз ўғлини ўлдириб қўйганини пайқади. Ничоқни ташлаб дод солди, сўнг тавба-тазарру қилди.»

БИРОВГА ЧОҲ ҚАЗИСАНГ ЎЗИНГ ТУШАСАН

Сарик исмли бир одам бошидан кечирган мана бу воқеани ҳикоя қилиб берди: Бир кун илғиз отланиб йўлга чиқдим. Йўлда яхши қуроолланган бошқа бир отлиқ менга ҳамроҳ бўлди. Ярим йўлга борганимизда қаршимиздан отлиқ ўғри чиқиб қолди ва шеригим билан қилич чопиниб кетинди. Кўн олишганларидан кейин ўғри шеригимни ўлдириб қўйди. Кейин у менга ҳамла қилди.

— Ахир мен сенга қўл кўтарганим йўқ-ку, нега мени ўлдирмоққа қасд қилдинг? Мендан нима истайсан? — дедим мен унга.

У сўзларимга қулоқ солмади. Боримни олди, сўнг қўл-оёғимни боғлаб ташлаб кетди. Кечгача очу яланғоч саҳрода ётдим. Кечаси бир илож қилиб қўл-оёғимни бўшатиб олдим ва йўлга тушдим. Бир пайт узоқдан чироқ шуъласи кўринди. Ўша тарафга қараб юрдим ва чодир

олдидан чиқиб қолдим. Чодирга кирдим, қарасам бир одам аёл билан маишат қилиб ўлтирибди. Ўша одам менга кўзи тушиши билан сапчиб ўрнидан турди ва қилич ўқталди. Кўп ялиниб-ёлвордим, лекин бўлмади. Мени ўлдиришга қасд қилди у. Ҳалиги хотин «бу одамни менинг олдимда ўлдирма», деб кўп зорланди, аввалда қулоқ солгиси келмади. Диққат билан қарасам, бу зolim ўша мени чўлда банди қилиб ташлаб кетган ўғри экан. Охири у мени ташқарига олиб чиқди ва қуриб қолган бир ариқнинг тубига олиб тушди, чўк тушидириб бўғизламоқчи бўлди. Энди қиличини кўтарган ҳам эдики, бирдан шернинг наъраси теварак-атрофини тутди. Ўғри қилични ташлаб қочди, шер бўлса уни қувиб кетди.

ЎҒРИЛАР ФИТНАСИ

Гулом иби Имом ҳикоя қилади: Басранинг Убуллasiда бир савдогарнинг хонадонида хизмат қилар эдим. Бир куни беш юз динор оқчани латтага ўраб қўйнимга солдим ва кемага тушиб Убуллага қараб йўл олдим. Кемага чиққандан кейин халтани қўйнимдан олиб олдимга қўйдим. Кема энди силжиган ҳам эдики, қирғоқда қироат билан қуръон тиловат қилиб ўлтирган бир кўзи ожиз одамга назарим тушди. У шу қадар чиройли тиловат қилардики, кемачи беихтиёр кемани тўхтатди. Биз иккимиз унга тикилиб қолдик. Кўзи ожиз кемачига ялиниб-ёлвориб бирон ободроқ манзилга элтиб қўйишини илтимос қилди. Кемачи бўлса уни ранжитди. Мен уни койиб бердим:

— Бир кекса ожиз ҳофизни не сабабдан ранжитасан? Уни кемангга олсанг нима бўларди?

Шундан кейин кемачи уни кемасига чиқариб олди. Ҳофиз то манзилимизга еткунимизгача тиловат қилиб борди, мен эса унга тамом маҳлиё бўлиб қолибман. Убуллага яқин қолганда ўша ерда тушириб қолдиришларини илтимос қилди. Шу пайт қарасам халта ғойиб бўлибди.

«Халта қани?» — деб дод-фарёд кўтардим.

Кемачи мени сўка кетди:

— Ахир мен сен билан кемада бўлсам, бирон ерда тўхтаб, ундан тушмаган бўлсам, халтангни ғойиб бўлганини мен қаердан билай?!

Ҳофиз ҳам зорланди, қасам ичди. Хуллас, иккалалари мени маломат қилишди. Халта қасрга ғойиб бўлганини

билолмадим, ўйлаб ўйимга етмадим. Борди-ю, улар олиб қўйишган бўлсалар, уни қаерга яширишди? Охири уларнинг бегаразлигига ишонч ҳосил қилиб, ўз-ўзимга дедим:

«Тангри таоло шу мол-дунёни менга раво кўрмаган, таҳлика ва муҳтокликда кун кечирришга мубтало қилган экан. Энди бола-чақа ризқ-рўзсиз қоладиган бўлди. Ватани тарк этиб бошим оққан тарафга кетадиган бўлдим». Ўйимга бормай бир ерда тунаб қолишга ва эртаси кунги намози бомдоддан кейин жўнаб кетишга аҳд қилдим.

Хуллас дилда дарду алам, кўзларим намнок йўлда борардим. Бир йўловчига йўлиқдим. Аҳволимни кўриб мендан нима бўлганини суриштирди. Борганини айтдим.

— Кўрқма,— деди у,— мен сенга йўл кўрсатаман, оқчангни топиб оласан. Бозорга бориб бир даста бугдой пош, яхни таомлардан сотиб ол. Сўнг зиндонбонга бориб «мени қамаб қўй», деб илтимос қил, Зиндоннинг тўрида Абубакр Нуъос иемли бир одам ўтирибди. Пош билан таомларни унинг олдига қўй. Овқатни еб, дуо-фотиҳа қилиб бўлгандан кейин олдингга келади ва «менга нима юмўшнинг бор?» — деб сўрайди. Шунда борганини унга айт. Пулингни ўша Абубакр Нуъос топиб беради.

Бозорга бориб ўша йўловчи айтган нарсаларни харид қилдим, сўнг зиндонбоннинг олдига жўнадим. У илтимосимни қабул қилди ва мени зиндонга ташлади. Олиб келган нарсаларимни Абубакр Нуъоснинг олдига қўйдим. Сўнг бошимдан кечирганларимни унга бирма-бир сўзлаб бердим.

— Бу ердан чиқиб Бани ҳалол қабиласининг юртига бор; фалон дарвозадан кириб, фалон маҳалланинг бир четигаги фалон ҳовлига кир. Ҳовлида тўрт тарафи бўйра билан ўралган тўртта суфа бор. Деворига миҳ қоқилган. Миҳлардан бирига чироқ осилган. Чопонингни ечиб миҳга ил, сўнг бир бурчакка бориб ўлтир. Ҳаял ўтмай бир тўда одамлар пайдо бўлишади. Улар ҳам чопонларини ечиб ёнингга ўлтиришади. Кейин шаробхўрлик бошла-нади. Сен уларга қўшил. Маълум фурсатдан кейин қўлингга қадаҳ олиб: «Барча шод-хуррам бўлгай, Абу-бакр Нуъоснинг таи-жони омон бўлгай!» — деб айт. Улар менинг номимни эшитишлари билан чўчиб тушадилар, сўнг ўзларига келиб, менинг шаънимга ҳамду сано ўқийдилар. Кейин: «Нима, у ҳам сенинг аҳволингга тушиб қолдими?» — деб сўрашади. Сен: «Ҳа, шундай

булиб қолди», — деб жавоб қил. Кейин: «Сизларга дуо деб юбордилар ва айтдиларки, ўша сизлар кеча ўғирлаб қўйган халтадаги оқча менинг қариндошимга тегишли эди», — дегини.

Мен зиндондан чиқиб Абубакр Нуъоснинг айтганларини қилдим. Улар билан таом еб, шароб ичдим. Шу тариқа бир неча кун ўтди. Бир кун шаробхўрлик вақтида қадаҳ кўтариб: «Абубакр Нуъоснинг эсон-омонлигидан шод бўлинглар!» — дедим. Ўша одамлар унинг номини эшитишлари билан чўчиб тушдилар, сўнг: «Ул зот бизга устоз ва йўлбошчи бўладилар. Биз унга жонимизни фидо қиламиз», — дедилар. Абубакр Нуъоснинг саломини etkazдим ва оқчамни талаб қилдим. Улардан бири шу найтнинг ўзида халтамни олиб чиқиб олдимга қўйди. Миннатдорчилик билдириб, дедим:

— Бор-йўгим шу эди, бердинглар. Раҳмат сизларга! Лекин, бир илтимосим бор, айтсам майлими?

— Майли, айтақол, — дейинди.

— Халта қандай қилиб сизларнинг қўлингизга тушиб қолди? — сўрадим мен.

Бир соатлар чамаси айтгилари келмай, вазж-корсон кўрсатдилар. Охири улардан бири менга мурожаат қилди:

— Мени танидингми?

Диққат билан қарасам ўша қироат билан тиловат қилган кўр экан. Бошқаларга ҳам назар ташладим. Кемачи ҳам шу ерда экан.

— Мана бу кўр, — деди у менга мурожаат қилиб, — тиловат қилиб сени чағғитиб турди, мен эса сездирмай халтангни олиб Дажлага отдим. Ғаввос дўстларимиз уни сув остидан олиб чиқдилар. Бугун уни тақсимлайдиган кунимиз эди. Бахтга қарши устознинг амр-фармони келиб қолди.

ТҲҲҲ САИЕҲ

Қадим-қадим замонларда тўрт ўртоқ сафарга отланибдилар. Бири шахзода, иккинчиси вазирзода, учинчиси савдогар ўғли, тўртинчиси деҳқон боласи экан.

Улардан бири гап бошлади:

— Оламда нима гап? Бизлар буни билишимиз керак.

Сўнг ўртага савол ташлади:

— Осойишталик ва фароғат нимадан?

— Олам биноси экин-текин билан *устувор*, — деди деҳқон боласи.

— Йўқ, ҳамма гап *тижорат* илмини билишда,— деб эътироз билдирди савдогарнинг ўғли.

— Шарофатли насабга эътиборда,— деб айтди вазирзода.

Шахзода дедикки, ҳамма нарса қазою қадардан пенонага битгани бўлади.

Шу тарзда кечгача қизгин баҳслашдилар. Хар уччаласи ўша ўртага савол ташлаган деҳқон йиғитга ёпишдилар.

— Бугун ёмоқ-ичмоққа бир нимамиз йўқ. Сенинг эътиқодингга кўра ҳамма гап касб-хунарда. Қани, бизга касбининг кароматини кўрсат ва топган-тутганинг билан бизни меҳмон қил.

Шундан кейин улар шаҳарга қайтиб келдилар, йиғитлардан бири деҳқон йиғитгашичинг отди:

— Бу шахри азимда қандай тирикчилик қиласан?

Деҳқон йиғит чўлга чиқиб ўтин қилиб келди, уни бозорга олиб бориб ярим динорга сотди ва ўша пулга шерикларини меҳмон қилди. Сўнг шаҳар дарвозасига «бир кунда топганим ярим динор бўлди», деб ёзиб қўйди.

Эртаси куни навбат савдогарнинг ўғлига келди. У эрталаб шаҳарга борди, бозор айланиб савдогарларнинг гапларига қулоқ солди. Кўпчилик бугун катта бир кема шаҳар бандарига келиб тўхтагани, савдогарлар қимматбаҳо матолар олиб келганлиги ҳақида сузлашардилар. Савдогарнинг ўғли бандарга қараб чопди ва бориб савдогарлар олиб келган нафис матоларни улғуржисига сотиб олиб, бозорга олиб бориб майдалаб пуллади ва шу йўл билан мнинг динор фойда орттирди; шаҳар дарвозасига «касб-коримнинг бир кунлик даромади мнинг динор», деб ёзди, сўнг бориб дўстларини зиёфат қилди.

Навбат вазирзодага келди. У ҳам омад тилаб шаҳар айланди. Охири бир дўстини йўлиқтириб қолди ва қулогига бир нималар деб шивирлади. Дўсти унга эллик дирҳам олиб чиқиб берди. Вазирзода шаҳар дарвозасига «олий насаблик ва маърифатлиликиннинг бир кунлик баҳоси эллик дирҳам экан», деб ёзиб қўйди...

Навбат шахзодага келди. У таваккал қилиб шаҳарга чиқди ва уни кечгача гир айланди. Тўсатдан катта тўс-тўполон ва дод-фарёднинг устидан чиқиб қолди.

— Бунинг сабаби нима? — деб сўради шахзода йўловчидан.

— Подшо ҳазратлари оламдан ўтдилар,— деди у,— хиёл ўтмай уни дафи қилгани олиб ўтадилар.

Шахзода бу одамларга нотаниш эди. Шунинг учун

унга эътибор беришмади. Шундан кейин аза тутиб ўлтирган амирларнинг олдига борди. Улар марҳумнинг тахт вориси йўқлигидан, кимни подшо қилиб кўтаришни биллишмай бошлари қотиб ўлтиришган эkanлар. Ҳар ким ўз номзодини ўртага тикиштиради. Бирдан улар қаршиларига келиб ўлтирган йигитнинг подшозода эkanлигини сезиб қолдилар. Ҳол-аҳвол суриштирдилар, унинг фалон подшонинг авлоди эkanлиги маълум бўлгач, ҳаммалари бир бўлиб уни тожух тахт билан зийнатладилар. Шундан кейин подшозода халиги уч дўстчин олдиртириб келди. Вазирзодаани — вазирлик лавозимига, савдогарининг ўглини — мирзабошлиликка тайинлади. Деҳқон йигит кичик бир юмушга тайинланди. Подшозода шаҳар дарвозасига «бир кунимнинг самараси подшонинг қазо қилиши бўлди», деб ёзиб қўйди.

ЛИНҲОНИЙ УҒРИ

Ҳоруи ар-Рашид замонида Аҳваз ноҳиятида ўғри кўпайиб кетди. Уларнинг дастидан одамлар озор чекди, кўпларининг ёстиғи қуриди. Буни Ҳоруи ар-Рашидга етказдилар. Халифа уларга қарши амир Масрур Хом бошчилигида аскар юборди ва амир Масрурга ўғриларнинг барчасини тутиб бошини кесишни ва Бағдодга олиб келишни буюрди. Яна уларни эҳтиёт қилиш ва ҳар манзилда кесилган бошларни ҳисоб-китоб қилиб туришни буюрди. Амир Масрур халифанинг айтганларини зиёда қилиб бажарди. Кесилган бошларни қонга солдириб, оғзини маҳкам қилиб боғлатди, сўнг Бағдодга қараб йўлга тушди. Кечқурун бир манзилга келиб тушдилар. Қонни очдириб қараса, кесилган қирқ бош бус-бутун бўлиб чиқди. Эртаси эрталаб йўлга чиқини олдида қонни очиб каллаларни ҳисоблаган эдилар битта бош кам чиқди. Ҳаммалари қўрқиб кетдилар. Шу аснода рўнараларидан эшак минган қария чиқиб қолди. Унинг қўлида «Қуръон» ва кўзларини юмганича тикловат қилиб келарди. Салом-аликдан кейин амир Масрур сўради:

— Кимсан? Қасқа кетаётибсан?

— Ҳожин ва ҳофизман. Бошим оққан тарафга бораётирман, — деб жавоб берди қария.

Амир Масрур яқинларига деди: «Мен бу одамга ишонмай турибман. Уни ушланглар ва бошини кесиб

гойиб бўлган калла ўрнига қонга солинглар!» Мулозимлар амирнинг фармойишини бажардилар.

Яна бир манзилда тўхтаб каллаларни ҳисоблаб қарасалар тағин битта бош кам чиқди. Ҳаммалари ҳайрон бўлдилар. Эртаси куни йўлда бир аёл кишини учратиб қолдилар. Амир Масрурнинг фармойиши билан унинг бошини ҳам кесиб олдилар ва йўқолган калла ўрнига қонга солдилар.

Бағдодга киргандан кейин қонни очиб ҳисобласалар энди кесилган бошлар қирқ битта бўлиб қолибди. Амир Масрур буни қазою-қадарнинг сирру асрорига, ўша биринчи учраган чолнинг сеҳрига йўйди.

Саройга бориб бўлган воқеани халифага сўзлаб бердилар.

— Бошқалардан кўра, — деди халифа, — ўша чолнинг боши кесилганидан кўпроқ хурсандман, чунки бошқалар очиқ-ошкора ўғирлик қилганлари ҳолда, қария бир умр пинҳона ўғирлик қилиб келди.

ХУРОСОН ПОДШОСИНИНГ НАЙРАНГИ

«Мовароуннаҳр тарихи»да ҳикоя қилинади: Хуросонлик бир подшо турклар билан жанг қилиш қасдида Термиз рўбарўсида Жайхундан кечиб ўтибди. Унинг лашкари таркибида бир гуруҳ ҳабашлар бор эди. Турклар бу жамоани илгари асло кўришмаган экан. Шунинг учун уларни дев деб фараз қилибдилар ва жанг майдонини ташлаб қочишибдилар. Хуросон подшоси буни англаб, яна кўп ҳабаш ғуломларни сотиб олибди ва турклар билан бўлган янги урушларда уларни қўшинининг олдига қўйибди. Бунақа аҳвол кўн вақтгача давом этибди. Жанглардан бирида турклар бир ҳабашни ўлдириб қўйибдилар. Бир пайт унинг ярасидан оққан қонга диққат билан қарасалар қони одам қонига ўхшаркан, ҳабашнинг ўзи ҳам одам қиёфасида экан. Шундан кейин турклар улардан қўрқмай қўйишибдилар ва кейинги урушларда хуросонликларни енгибдилар.

ТУЗКЎР ҒУЛОМ

Мажидиддин Муҳаммад Адно Султон Иброҳим Томғочхонга атаб ёзган китобида туркларнинг тарихини ҳам битган экан. Ўша китобда бундай дейилган: Туркистон

подшоларидан Малах Эрон подшоси Хасуна билан қуда-анда тутинишибди. Эрон подшоси Туркистонга катта қалин ва беҳисоб ҳадя юборди. Қалин ичида бир ҳабаш гулом ҳам бор экан. Бунақа одамни илгари туркистонликлар асло курмаган эканлар. Унинг ранги-руйи, шакл-шамони одам қиёфасида эмас экан.

Гулом бақувват ва зийрак одам эди. Бу сифатлари билан у подшони ўзига ром қилди. Туркистон подшоси ўша ҳабашни ўзига маҳрам қилиб олди. У подшонинг барча йиғинларида ҳозир у нозир эди. Шу тариқа унинг обрў-эътибори ортди. Охири бир куни гулом тузкурлик қилди ва уни ўлдирди. Шундан кейин подшолик инқирозга учради. Гулом аста-секин подшолиكنи қулга киритиб олди. Уни Қўраҳон деб атардилар. Бу ном аста-секин Туркистонда шуҳрат топди.

НОСИРИДДИН БУРҲОНИДДИН ЎҒЛИ РАБҒУЗИЙ

ҚИССАИ РАБҒУЗИЙ

Ҳикоятлар

УЗУМ ҲАҚИДА

Бир ҳикоятда келтирилишича, лаънати шайтон узум уругини ўғирлади. Қанча қидирсалар ҳам уни тополмадилар. Барча ҳайвонлардан суриштирдилар, лекин ҳеч бири билмади. Охири шайтонини тутиб олдилар.

Шайтон деди: «Менга узумга уч марта сув қуйишга рухсат берсангиз ўша уругни топиб бераман». Нух алайҳиссалом рози бўлдилар. Шундан кейин шайтон уругни топиб берди. Кемадан тушганларидан сўнг уругни экидилар. Узумга уч бор сувни шайтон берди: аввал тулкининг, кейин шерининг, охири тўнгиз қони билан суғорди. Узум сувидан май қилдилар. Кимки ундан ичса аввал тулки бўлиб кўрмаган одам билан дўст тутинди, сўнг маст бўлиб қолганда йўлбарсдек мардлиги жўш урди ва одамларга совға улашди. Фирт мастлик ҳолида эса тўнгиз қабилига кирди. Май туфайли бирои ёмон иш содир этилса, у шайтон берган сувнинг оқибатидандир.

ИЛОН ВА ҚАЛДИРҒОЧ

Нух алайҳиссаломнинг кемаларида уч нарса: мушук, сичқон ва қўнғиз йўқ эди. Бирдан улар пайдо бўлди... Сичқон чопа-чопа кемани тешди ва сув боса бошлади. Ҳамма эс-ҳушини йўқотди... Худога ялғиниб-ёлвордилар. Ҳамма бирдан хитоб қилди: — Бу сичқоннинг иши. «Йўл-барсининг нешонасини сила!» — деган илдо келди. Йўл-барсининг нешонасини силаган эдилар бурнидан мушук тушиб сичқонни қувлай кетди ва тутиб еди.

Шундан сўнг Нух алайҳиссалом деди:

— Бирон нарса топила кеманинг тешигини беркитар эдик.

Илон деди:

— Борди-ю, бу хизматни мен бажарсам мукофотига нима берасиз?

Нух алайҳиссалом деди:

— Нима тиласанг, шуни берамиз.

Илон деди:

— Ниманинг гўшти ширин бўлса шуни берасиз.

Нух алайҳиссалом қабул қилди.

Илон кеманинг тешик жойини топиб, унга ҳалқа бўлиб ётди. Сув тўхтади. Кема ичига кирган сувни сочиб битирдилар, тешикни бўлса мум билан беркитиб хотиржам бўлдилар. Кема йўлида равона бўлди... Олти ой денгизда юрдилар.

Кемадан тушганларидан кейин илон келиб деди:

— Э, Нух, ваъдангизни бажаринг энди.

Нух алайҳиссалом арига буюрди:

— Бориб ҳамма нарсанинг гўштини тотиб кўр, қайсесиники ширин бўлса илонга берайлик.

Ари бориб одам гўшtidан ширини йўқлигини аниқлаб қайтиб келаётганда қалдирғоч дуч келди. Қалдирғоч сўради:

— Ниманинг гўшти тотли экан?

— Одамнинг гўшtidан ширини йўқ экан, — деб жавоб қилди ари.

Қалдирғоч деди:

— Э, биродар, қани тилингни чиқар-чи, бир татиб кўрай.

Ари тилини чиқарган ҳамона қалдирғоч «чирт» этиб ўзиб олди. Ари соқов бўлиб қолди ва гингишлаганича Нух алайҳиссаломнинг ҳузурига борди. Қалдирғоч унинг кетидан борди. Аридан қанчайин сўрамасинлар бирон

жавоб қилолмади ва ғинғишлаб қалдирғочга термиди, холос.

Қалдирғоч Нух алайҳиссаломга деди:

— Ари биёбонда менга учраб: «Бақа ғўштидан лаззатлиси йўқ экан», деганди.

Шундан кейин Нух алайҳиссалом илонга бақани буюрдилар. Ўшандан бери илон топса бақани, топмаса туироқ еб кун кечиради. Илон қалдирғочнинг одам боласига яхшилик қилганини билиб, у билан ёвлашиб қолди...

ФИРЪАВН ҲАҚИДА ҲИКОЯ

... Бир ривоятда айтилишича, фиръавн Хуросондан, отаси савдогар бўлган экан. Бир йили отаси узоқ мамлакатга савдогарчиликка кетиб етти йилда қайтди. Уйига келса бешикда чақалоқ ётган эмиш.

— Бу қанақа бола? — деб сўради у хотинидан.

— Сизнинг болангиз, — деди хотини.

— Кетганимга етти йил бўлди, қанақасига бир яшар бола меники бўларкан, таажжубланди савдогар.

— Ахир хотининг бўлганимдан кейин мен туққан бола нега сениңи бўлмас экан? — туриб олди хотини.

Савдогар уйлаб кўрса хотини уни бундан ҳам беобрў қилади. Шунинг учун бир сўздан қолди-қўйди.

Бола тўрт ёшга тўлди. Кўчада болаларни йиғиб бирини вазир, иккинчисини ясовул, учинчисини шиговул, яна бирини юртчи қилиб, кийинтириб ва ош-нон бериб ўзига эргаштириб юрарди.

Бола ўн беш ёшга кирди. Отаси ўлиб, унга беҳисоб мол-дунё ва оқча қолди. Лекин кўп ўтмай у олтин ва дуру жавоҳирларини елга совурди. Бирон парсаси қолмади, гадо бўлиб қолди. Ҳатто егани овқат ҳам тополмай қолди. Илгари тузини ичиб, кийим-кечагини кийган дўстлари энди унга қиё ҳам боқмай қўйишди. Кўп очлик тортди, лекин тиланчилик қилишга номус қилди.

Қушлардан бир куни бир одам унга деди:

— Бунақа хор бўлиб юргунча ўзга юртга гадо бўлган яхшироқ.

Ночор Сараҳс мамлақатига келди. Хомон немли поивой бор эди, унда поивой тилади. Хомон сўради:

— Қаердан бўласан, мусофир?

— Аввал овқат бер, сўнг гап сўра, — деб жавоб қилди у.

Хомон унга овқат берди. Фиръави тўйгунича еди, сўнг «Хуросондан келдим», деб жавоб қилди.

Хомон сўради:

— Қаёққа бораётибсан?

— Мисрга, — жавоб қилди фиръави.

Хомон қуръа ташлашни биларди. Қуръа ташлаган эди, кўрдикки Хуросондан чиққан бир кимса Мисрга подшо бўлади, унга ҳамроҳ бўлган киши эса давлатманд бўлар экан. Хомон ўша кун ияна бир марта қуръа ташлаган эди қараса ўша одам шу гадо бўлиб чиқди.

Хомон унга деди:

— Бордию сенга ҳамроҳ бўлсам, нима дейсан?

— Йхши бўлади.

Хомон уни бир неча кун меҳмон қилди, сўнг сўради:

— Бирон хунаринг борми?

— Дехқонман, — деб жавоб қилди мусофир.

— Ундай бўлса, — деди Хомон, — озгина қовун уруғидан олайлик.

Хомон уй-жой ва мол-мулкнинг сотиб мусофир билан Мисрга қараб йўл олди. Манзилга етгач, бир нарча ер сотиб олиб қовун экидилар. Қовун пишгач, ундан бир аравасини бозорга олиб бордилар. Лекин халойиқ қовунини пул бермай талаб кетди, пул сўраганларида уларни тўқмоқладилар.

Орадан уч кун ўтгач, мусофир тўққизта қовун билан подшонинг хузурига борди ва арз-дод қилди.

Подшо деди: сен бу ерда йўқ нарсани етиштирибсан, «бундан буён сенга ҳеч ким тегажаклик қилмайди» ва шу мазмунида фармон ёздириб берди. Шундан кейин бозорга қовун олиб борганда харидорларнинг боғидан кулоҳини белидан ханжарини ечиб олаберди. «Нега бунақа қиласан?» — дегувчиларга эса подшонинг фармони кўрсатди. Қовун пишгани мусофир кулоҳлар билан ханжарларни сотиб катта маблағ жамгарди.

Қовун сотиш фиръавидан қолган дейдилар.

Шундан кейин мусофир мисрликларнинг гўристонини чор атрофидан девор билан ўратдирди. Одамларга «гўристон оёқ ости бўлиб кетмасин, деб шундай қилдим», деди. Одамлар ундан мамнун бўлдилар. Сўнг қабристонга дарвоза ҳам қурдириб, бир тарафида мусофирнинг ўзи, иккинчи тарафида эса Хомон ўлтирди. Ўлик олиб келганлардан уч-тўрт танга олиб кўмдирдилар. Бу бора-бора бени-ўи тангага етди. Анойироғи учраб қолса йигирма-ўттиз тангасини олишди.

Бир куни тасодифан вазирнинг қизи ўлиб қолди. Мусофир подшонинг фармони деб қогоз кўрсатиб, вазирнинг бир минг тангасини олди. Вазир бу ҳолни подшога маълум қилди. Подшо «мен ҳеч кимга бунақа фармон бермаганман», деди ва мусофирга одам юборди. У шу заҳотиёқ беҳисоб олтину кумуш ҳамда дуру жавоҳирлар олиб подшонинг хузурига келди.

Подшо унга сийёсат қилди:

— Ўликдан пул ол, деб сенга ким буюрди?

— Шу пайтгача ҳеч ким «нега ўликдан пул олаётибсан?» — деб сўрамагач, олавердим-да, жавоб қилди фиръавн.

Унинг бу гапи подшога хуш келди ва шу заҳотиёқ уни ўзига навкар қилди. Фиръавн давлату саодат деб подшога тез-тез кўриниб турди. Подшо уни ясовул, сўнг мирохурликга кўтарди. Сўнг маслаҳатчи қилиб олди. Бора-бора мусофирнинг сўзи ўтадиган бўлиб қолди. Кунлардан бир куни тасодифан вазир ўлиб қолди. Подшо унга «вазир бўл!» — деган эди кўнмади.

Подшо таажжубланиб сўради:

— Не сабабдан вазирлиқни қабул қилмаётибсан?

Фиръавн жавоб қилди:

— Аслида подшо вазирининг ганига киради. Мен қашшоқ бир одам, эдим, сизнинг илтифотингиз билан шу қадар катта давлатга муяссар бўлдим. Вазир бўлганимдан кейин сўзларимга ишонимай қўясиз. Шундан кейин беобрў бўлиб қоламан.

— Нима десанг қабул қиламан вазирликга рози бўл,— деди подшо.

Мусофир деди:

— Ундай бўлса Мисрнинг бир йиллик хирожини мен сизга берайин, фақиру фуқаро дилжам бўлсин.

— Ундай бўлса хирожини ҳам олмай уни фуқарога бағишлай,— деди подшо.

Мусофир кўнмади. Охири Мисрнинг хирожини юз минг тухум миқдорида фараз қилдилар. Фиръавн уни подшога берди. Фақиру фуқаро жам бўлди. Мусофир беш йил мобайнида шу миқдорда хирож тўлади. Эл-юрт омон бўлди, лекин мусофир бу маблағни қабристонини қўриқлаб топган эди. У бор-йўғи тўрт-беш йил вазир бўлди, барча ундан рози бўлди.

Охири, кунлардан бир куни, у подшога деди:

— Халқ ҳаддидан ошган, ундан бохабар бўлиб турмоқ лозим. Қуш этида, қул ҳаддида, юрт чоғида турмоғи

зарур. Мабодо юрт ҳаддидан ошиб, ўз эгасига ёмонлик қилмасин.

Подшоини бир оз ваҳима босди. Саройга ёт кўннинг киришини маи этди. Мусофир бўлса аста-секин халқни ўзига қаратди. Бир кун юрт улугларидан икки-уч кишини чақириб олт ичиб деди:

— Мен тузингизни ичдим, туз ҳақини сақламай бўлурми? Бехабар қолманглар — подшонинг феъли бузилди. Турли хаёл билан мендан ҳар хил гаплар сўрайдиган бўлиб қолди.

Бу билан халойиқнинг кўнглига ваҳима солди. Подшонинг олдига бориб эса бошқа гап қилди:

— Оламнаоҳ! Фуқаро Сизнинг ҳақингизда ҳар хил гап-сўз қилиб юрибди.

Ваҳима устига ваҳима. Подшоини таниви босди. У деди:

— Мен биттаман, юрт кўнчилиқ. Мабода қасд қилиб қолишса унда нима қиламан? Бунинг чораси нима?

— Халқ бизга қасд қилганга қадар, биз уларни тубан қилиб бир ёқлик қилишимиз зарур.

Подшо деди:

— Бун қандай уддалаймиз?

Мусофир маслаҳат берди: кўн мол-қўй сўйиб юртни меҳмонга чақирайлик. Сиз тахтда ўлтирасиз, мен эса «подшо чақираётимди», деб йирик амирларни битта-биттадан олиб кираман. Эниқнинг икки тарафида икки жаллод турсин ва кирган ёмон ниятли кишиларни бирма бир саранжом қилсин.

Боши қотиб қолган подшога бу маслаҳат хуш келди. Мусофир унга жону танидан ҳам кўнроқ яхшилик қилди-да.

Фиръави уйига қайтгач, шомдан кейин бир неча мўътабар кишини чорлаб «подшо ҳузурида кенгашилиб, меҳмондорчиликка чақиртирилиб ҳаммангизни ўлимга маҳкум қилмоқчи бўлдилар», деди.

Тўпланганлар дедилар:

— Э, вазири аъзам! Молу жонимиз сиздан садақа бўлсин, бизни бу балодан қутқаринг.

— Ундай бўлса,— деди фиръави,— меҳмондорчиликка борганда чопон остидан *жубба* ва *жавшан* кийиб, қилич ва пичоқ осиб олинглар. Подшо ичкаридан туриб сизларни битта-биттадан чақиради, мен сизларни бирга олиб кираман. Кўнлашиб подшоини йўқ қилинглар.

Бу маслаҳат одамларга хуш келди.

Эртаси кун подшо ош қилишни буюрди ва юртнинг улугларини чақиртирди. Улар чопон ичидан *жубба* ва

жавшан кейиб, ханжар ва пичоқ тақиб тўп-тўп, гуруҳ-гуруҳ бўлиб келдилар. Ҳаммаларини саф-саф қилиб ўлтиргиздилар.

Мусофир подшога деди:

— Бу халқ кенгашиб олишганга ўхшайди, ичларидан жубба кийиб қилич ва пичоқ тақиб келишибди.

— Энди нима қилдик?

Фиръави деди:

— Мен улардан бир-иккитасини чақириб кирай, ушанда ҳаммаси равишан бўлади.

Сўнг тапқарига чиқиб икки кишини чақириб кирди. Қарасатар ичидан жубба ва жавшан кийиб, ханжар ва пичоқ тақиб олишган эканлар. Вазирнинг гани рост бўлиб чиқди. Ўша икки кишини жаллодга буюриб ўлдиртиргани ҳамоно қолганлари ёпирилиб кириб подшони ўлдирдилар.

Ҳароми мусофирининг тadbири амалга ошди. Барча халқ «бизни ўлимдан қутқарди», деб вазирни подшо ўрнига фиръави этиб кўтариб, тахтга ўтқаздилар. Фиръави подшо бўлган кунни Ҳомонни ўзига вазир қилди.

ҚОРИН ҲИКОЯТИ

Қорун ҳазрат Мусога уммат, етук тавротхон эди. Кимёгарликни ўрганиб, нафс кўйига кириб кофир бўлиб кетди... Мусо алайҳиссаломга Қорундан душманроқ одам йўқ эди. Ҳеч вайх билан ошро бўлмаё эди...

Бир кунни ҳазрат Мусо биёбонда кетаётса бир гадо дучор бўлди ва деди:

— Кўн почор одамман, болаларим кўн, емишим йўқ.

— Ундай бўлса,— деди ҳазрат Мусо,— биёбондаги тошларни йиғиб куйдирсанг олtingа айланади.

Гадо унинг гани билан тошларни йиғиб юрган эди Қорунга дучор келди. Қорун деди:

— Тошларни жамлаб нима қиласан?

Гадо бўлган ганини унга сўзлаб берди.

Қорун деди:

— Тошнинг олtingа айланганини ҳеч кўрганмисан?

Нима бўлса ҳам насиҳат этган бўлди ва гадога тўққизта пон берди. Гадо хурсанд бўлиб уйига қайтди.

Қорун бўлса қулларига биёбондаги тошларни тердирди. Тошлар қирқ хирмон бўлди. Уларни ёндирди. Ҳаммаси куйиб қизил олtingа айланди. Қорун қарийб етти ойгача

олтин ташиди. Қорун шу қадар олтинга бой бўлдики, бир кунда тўрт минг қул сотиб олиб ҳаммасига кийим-кечак, от ва емиш бериб ва уй-жойлик қилиб савдо ишларига тайинлар эди. Инсон учун дунёда зарур бўлган бор нарсани йиғиб қўйган эди. Олтинни қирқ уйга шипи билан баробар қилиб тўлдириб қўйганди. Хазинанинг қалитини эса қирқта филга ортиб юарди. Аммо, кишига бир нарча нонни ортиқ бермасди. Уйининг деворларини бир олтин ғишт, бир кумуш ғишт билан урдириб, жавоҳирлар билан зеб берган эди. Кўчага чиқса ўзи қора хачирга миниб, тўрт минг қул атрофида ниёда борарди.

Қулардан бир кун Мусо алайҳиссалом Қорунга деди:

— Бу зарру жавоҳирларинг билан қувонма... Тангри таоло сенга яхшилик қилди, сен ҳам унинг бадаларига яхшилик қил!

Қорун деди:

— Э, Мусо, мен бу мол-дунёни ақл-идроким билан топдим, энди буларга ҳеч кимнинг дахли йўқ...

Қиссага келсак, бир кун Мусо алайҳиссалом ваъз айтиб турган эди. Қорун унинг қаршисида олтин курсида ўтирарди. Қўшиқчилар билан арақ ичар ва Мусо алайҳиссаломни масхара қилар эди. Шамп иемли... бир хотин бор эди. Бир кун Қорун унга бир зарра олтин бериб деди:

— Мусо ваъз айтиб турганда сен бориб дегин: «Э, Мусо, кундузнари одамларга панд-насихат қиласан, кечалари бўлса *чогир* ичиб мен билан ишрат сурасан». Буни эшитиб Мусо шарманда бўлсин.

Хотин хўб деб олтинни олди.

Эртаси кун Мусо халқни тўнлаб панд-насихат қилиб турганда ҳалиги хотин Қорун ўргатган гапларни айтмоқ учун келди ва Мусога деди:

— Э, Мусо. Қорун мени чақиртириб, эрта билан халқ тўнланганда Мусога бўхтон қил, деб айтди. Мен сизга нима учун бўхтон қилай?..

Бу гапни эшитиб Мусо алайҳиссалом паршонхол бўлди...

Осмондан индо келди: «Э, Мусо Қорунга айт, мол-дунёсининг ярмини дарвишларга закот учун берсин».

Бу гапни Қорунга бориб айтдилар. У бадбахт деди:

— Мен сенинг худонгдан ҳеч нарса олганим йўқ, шундай бўлгач у ҳам мендан биров нарса тиламасин.

«Моя-дунёнигни тўрт қисмга бўлиб, бирини дарвишу фақирларга бер», деган хитоб бўлди. Қорун буни ҳам

қабул қилмади. Қулоқларига гафлат нахтасини тикқиб, аччиги борган сари зиёда бўлди.

Мусо даргазаб бўлиб деди:

— Э, ер, Қорунни ютгин!

Шу ондаёқ тахтига ларза тушиб, Қорун ўзидан кетди... ва ўзини ерга отди. Ер уни ошиғигача ютди. Лекин, барибир қабул қилмади. Тиззасигача, охири бўғзигача ютди. Шундан кейин «энди қабул қилдим», деди. Мусо алайҳиссалом энди уни ерга қўйинглар, деди. Уни ер қаъридан сугириб олиб қўйиб юбордилар. Қорун чиқиб мол-дупёсининг қирқдан бирини ажратиб берди. Чорваси саҳрони тутар эди, лекин ундан биронтасини бермади.

Мусо алайҳиссалом деди:

— Э, ер, Қорунни ют!

Ер унинг белигача ютди. Қорун деди:

— Э, Мусо, фиръавининг молини олиб лаззатландинг, энди менинг молиمنى олмоқчимисан?

Ҳазрат Мусо деди:

— Э, ер, Қорунни ют!

Қорун тамом тахту бахти ҳамда саройлари билан ер қаърига кетди. Ундан ному нишон қолмади.

МАЖДИДДИН ХАФОВИЙ

РАВЗАТ УЛ-ЗУЛД

Ҳикоятлар

ДАРВИШ ВА МОЛДОР

Дарвиш тиланчилик қилиб бир бадавлат зотнинг қасрига келиб қолди. Қасрнинг дарвозаси мустаҳкам, девори эса баланд эди. Дарвиш «анча ўзига тўқ одамникига келиб қолганга ўхшайман, анча-мунча садақали бўлиб қоларман», деб суюнди ва овози етганча «саховатли одам мурувватини аямаса керак», деб қичқирди. Қаср соҳибини шу найт дарвозага яқин турган экан, дарвишнинг гапларини эшитиб, Ширин исмли чўрисини чақирди ва унга баланд овоз билан «э, Ширин! Шакар деганда маржонини, муборак деганда неққадамнини тушунмоқ лозим. Лекин сўфи дегани — уйда нон йўқ, дегани бўлади», деди.

Дарвиш тамом вужуди билан қулоққа айланиб қаср соҳибининг бу гапларини яхши эшитди ва унинг ўтакетган хасис одам эканлигини англади, лекин яримта нон гадоси бўлиб келгани учун тишини-тишга қўйди, ховли эгасининг адабини бериб қўйишга қасд қилди. У деди: Ё, раббий, Исрофил деганда Миконл тушинилади, Жаброил деганда Азроилга «бориб уша бадбахтнинг жонини олиб кел!» — дегани бўлади. Бу гапларни эшитиб, қаср соҳибининг қўл-оёғи титради, уни ваҳима босди, охири дарвишга

яримта нон олиб чиқиб берди. Дарвини миннатдорчилик билдириб, кўйига солди, лекин ҳассаси билан қаср деворининг кесакларини кўчира бошлади. Қаср соҳиби «бу дарвини қасрни вайрон қилмоқчи шекли», деб қўрқиб кетди ва деди: «Э, дарвини! Нима, яннин-нинин бўлиб қолганмисан? Нега деворни бузаётибсан?» Дарвини: «Йўқ, ундай эмасман. Тонган-гутганимни шу девор остига яширмоқчиман, зора қора кунимга яраб қолур», — деб жавоб қилди.

ҲИЙЛАКОР ДАРВИН

Муъан Зоид ибн Абдулло Шайбоний замонда солиқ ва жаримага тортилмаган биронта ҳам касб-ҳунар эгаси қолмаган экан. Ҳатто гадой ва дарвинидан ҳам солиқ ундириларкан. Оқибатда дарвинилардан бири қарзга ботиб қийналиб қолибди. Нима қиларини биламай, охири карамли ва саховатли одам деб ном чиқарган Муъан Зоид ибн Абдулло ҳузурига борибди. Ўша кунин ҳукмдор чорбоғида катта зиёфат устида экан. Тўнлаганларнинг барчаси унинг ақлу заковати ва беминнат карамига таҳсини офаринлар ўқирдилар. Дарвини чорбоғнинг катта дарвозаси олдида тўхтади ва тахтачага «эй, саховатли амир! Хожатимни чиқар, ахир пайгамбар ҳам саховатда сенча бўлмаган-ку!» — деган мазмунида бир байт битиб боғ томон оқаётган сувга ташлади. Ҳукмдорнинг кўзи оқиб келаётган тахтачага тушди ва хизматкорга уни олиб келишни буюрди. Хизматкор эҳтиёткорлик билан тахтачани сувдан олди ва ҳукмдорнинг олдига олиб бориб қўйди. У шерьни ўқиб кўриб, ўзинча «хизматимга йирик ва садоқатли шoir келиб қолганга ўхшайди», деб ўйлади ва дарвинга уч минг динор чиқартириб берди.

Иккинчи кунин дарвини яна ўша чорбоғ дарвозасига келди ва ҳамду сано руҳида ёзилган яна бир шерьни тахтачага ёзиб сувга ташлади. Муъан Зоид ибн Абдулло унга яна бир минг динор чиқартирди. Бу ҳол учунчи кунин ҳам такрор бўлди. Дарвини шу тариқа беш минг динорини ундирди ва фоиҳ бўлиб қолишдан қўрқиб зим ғойиб бўлди.

Тўртинчи кунин дарвини келмагач, ҳукмдор «шундай истезодод эгасидан ажралиб қолдимми?» — деб чўчиб кетди ва мушрифга бир минг динор оқча бериб, нима бўлса ҳам уни топиб келтиришни буюрди. Мушриф уни кўн қидирди, лекин ердан ҳам, осмондан ҳам топмади. Шунда ҳукмдор

алданганини пайқади, қилмишидан пушаймон бўлди ва қасамёд қилди: «бундан кейин кимда-ким менинг саховатлилигимдан сўз очиб, мақтайдиган бўлса, тилини сугуриб олмасам ҳар нима бўлай!»

МАҚТАНЧОҚ ПОДШО

Қушлардан бир кун подшо тумонат одам билан овга чиқибди. Қўриқхонага етганда яқинлари ва филтан *мубориз*ларга қараб хитоб қилди: «Қани айтинг-чи, жаҳонда менга тенг келадиган ким бор?» Шу пайт қаршисида тўсатдан дарвиш қиёфасида бир одам пайдо бўлди. Подшонинг ранги ўчиб, орқасига тисарила бошлади. Дарвиш «ҳой, подшо! Бир оз тўхтаб тур, сенга зарур ишим бор», деса ҳам бўлмади. Подшонинг хизматкорлари ва ҳожиблар олдинга чиқиб унинг йўлини тўсдилар. Дарвиш эса «арзимни фақат подшонинг ўзига айтаман, йўлимни тўсманглар!» — деб туриб олди.

Дарвишни подшонинг олдига ўтказиб юборишга мажбур бўлдилар. У подшонинг қулоғига: «мен Азроилман, жонингни олгани келдим», деб шивирлади. Подшон кўрқув босди, оғир изтиробга тушди, бутун вужудини титроқ чулғади. Охири дарвишга ялиниб-ёлвориб: «Уйимга боришга ижозат бер. Бола-чақаларимни бир марта кўрай, кейин майли жонимни ўша ерда ол,» — деди.

— Йўқ, — деди Азроил подшога. — Сен билан ади-бади айтишиб ўлтиришга мутлақо вақтим йўқ. Қалима келтир!

Подшо қанча ёлвормасин бунинг фойдаси бўлмади. Подшо тамом кўрқиб кетганидан шу ерининг ўзида жон таслим қилди.

«САҒИРНИ ТАНҒРИ БОҚАДИ»

Бир одам халифа Муътасимга илтимоснома ёзиб юборди. Унда «лашкардан фалон исмли киши урушда шаҳид бўлди; ундан анча мол-мулк ва сағир боласи қолди. Мерос сағирга ортиқлик қилади, шунинг учун унинг бир қисmini хазинага олиб бориб тонширсам, лашкарнинг маншатиға сарф қилсалар,» деб ёзилган экан.

Халифа ўша илтимоснома юборган одамни чақиртириб буюрди: «Шаҳид бўлган одамнинг бор мол-мулкни хазинага тоншир, сағирни эса тангрининг ўзи парвариш қилади.

ҲАСАДНИНГ ОҚИБАТИ

Ироқ ҳукмдори Сайфулмулкнинг яқин бир ҳожиби бор эди. Вазир унга ҳасад қилиб юрарди, охири уни маҳв этиш пайига тушди. Кунлардан бир кун фурсат пойлаб уни ҳукмдорга чақди — «фалон ҳожиб ҳукмдорнинг оғзидан қўланса ҳид келади, деб сизга маломат қилди». — деди.

Сайфулмулк бу гандан бағоят хафа бўлди, чунки бу гап ҳақиқатдан йироқ эди. Хуллас, ҳукмдор ўша ҳожибдан интиқом олишга аҳд қилди.

Вазир бўлса буни англаб ҳаракатга тушди. Ҳукмдор катта мансабдорларни кечқурун мажлисга чақирадиган кунни (буни фақат вазир биларди) вазир ҳожибни тушликка таклиф қилди, роса едириб-ичирди. Зиёфатдан кейин ҳожиб туғри саройга борди. Ҳукмдор хафалигини сездирмай уни оғушига олди ва ёнига ўтқазди. Ҳожиб: «Мабодо майи исси маликнинг муборақ димоғларига етса нима бўларкин?» — деб қўрқиб-иссиб ўтирди. Мажлис тарқалиш пайтида малик қоғозга нималариндир битди, ўраб боғлади, муҳрлади, сўнг «ҳазиначига олиб бор!» — деб уни ҳожибнинг қўлига тутқазди.

Ҳожиб туҳфага умид боғлаб қувонди, вазирга эса алам қилди. Йўлда вазир ҳожибнинг маст бўлиб қолганидан фойдаланиб хатни унинг қўлидан тортиб олди, ҳожибни эса унинг хизматкорлари уйига элтиб қўйишди. Ўша кеча ҳожиб мириқиб ухлади, вазир эса уйига қайтиб бормади. Ҳазиначи номига битилган ўша мактубда «ушбу хатни олиб борувчига зар чопон кийдирилсин, сўнг бошини кесиб ҳузуримизга юборилсин!» — деб ёзилган экан.

ОТАГА ҚАСД ҚИЛГАН УЎИЛ

*Шамс ул-Маъолий*нинг икки ўғли бўлган экан, ўзи эса Ироқ ҳокими экан. Тўнғич ўғил отасини ҳалок қилиш пайига тушибди. Малик бундан воқиф бўлиб, кичик ўғлини Ироққа юборибди, ўзи эса катта ўғлининг ёнида Хуросонда қолибди.

Шамс ул-Маъолий бир кеча оғирлашиб қолди ва тўнғич ўғлини чақиртириб унга мурожаат қилди:

— Эй, фарзанди дилбанд! Сенга қиладиган насиҳатим бор, уни бажо келтиришингдан умидворман.

— Айтганларингизни ҳаммасини бажо келтираман, — деди у отасига таъзим қилиб.

Малик деди:

— Биринчиси — ичингга лутфу меҳрибонлик қил; иккинчиси — мен қурдирган фалон чорбоғдаги эски дарахтларни қирқиб ташлаб, ўрнига янгисини эк; учунчиси-фалон идишда маъжун тайёрлатиб қўйганман, башарти қорини оғриб қолса, ёки тапангга бирон жароҳат пайдо бўлиб қолса, истеъмои қил, нафи бўлади.

Тўнғич ўғил ота ўлгандан кейин Ироқдан ишисини чақиртириб, унга лутфу меҳрибонликлар қилди; чорбоғдаги эски дарахтларни эса саройдаги надимлар, вазирлар ва бошқа катта мансабдорларга кийс қилиб, уларнинг ҳаммасини ўлдириб, ўрнига ўзи тенги тажрибасиз ёшларни қўйди. Кўп ўтмай ўзи дил хасталигига мубтало бўлиб қолди. Отасининг васияти эсига тушиб у айтган маъжундан тановул қилган эди, ўша пайтнинг ўзиде тил тортмай ўлди — маъжунга заҳар арашиштирилган экан.

ТАМСИМЛАР

1. Парвонага дедилар: «Нега шам товарагида гирд айланганинг-айланган. Ахир, қўйиб ўласан-ку!»

Парвона жавоб қилди: «Қўйиб ўлишни ҳаётимнинг самараси деб биламан».

2. Қўнлардан бир қўни *Шайх Баҳлул* Ҳоруи ар-Рашиднинг ҳузурига борибди. Қараса у чуқур ўй-хаёлга чўмиб, бошини ушлаганича ер чизиб ўлтирган экан. Шайх бунинг сабабни сўраган экан, халифа: «дунёнинг бевафолигини ўйлаб шундай ўлтирган эдим», деб жавоб қилибди.

— Буни ўйлаб овора бўлиб нима қиласан, — дебди шайх унга, — ахир дунёда вафо бўлганда юртни сенинг қўлигга тошириб қўярмиди.

3. Ҳоруи ар-Рашид кўчадан ўтиб кетаётса Шайх Баҳлул икки одамнинг бош суягини олдига қўйиб ўлтирган экан.

— Қаллалар кимники? — деб сўради халифа.

— Бири менинг отамники, иккинчиси эса сенинг отангники. Лекин қай бири менинг отамники-ю, қай бири сенинг отангникилигини ажратолмай ўлтирибман, — дебди Шайх Баҳлул.

4. Бир одам табибга арз қилди: меъзожим бузилди. Қўнда эрталаб, уйқудан турибёқ йигирмата, пешинда ўттиз, хуфтонда ўнча, ҳаммаси бўлиб бир қўнда олтимишта нон ердим. Шу қўнларда элликтадан ортинини ёйолмай қолдим. Сиздан нажот негаб келдим.

— Тадбири шулки, — деди унга табиб, — кунда эрталаб Сеистон унубидан икки манн ва икки манн халилайи илуфарни уч манн оҳакга қориб истеъмол қил.

5. Бир кимса табибга мурожаат қилди: қайси таомни емайин ҳазм бўлмаётибди, чорасини топиб берсангиз.

— Ундай бўлса ҳазм бўладиганини топиб егин, — деди табиб унга.

6. Бир золим подшоҳ чулу биёбоннинг қоқ ўртасида кўшк қуришга жазм қилибди. Унинг қурилишида эса ҳомиладор аёллардан бошқа ҳеч кимни ишлатмабди. Кунлардан бир кун, айни иш қизиган пайтда, ҳомиладор хотинлардан бири туғибди. Лекин, таажжубки, танаси одамга, боши бўлса итга ўхшаш бир махлуқ туғилибди.

7. Сеистонда бир муҳтасибнинг отаси оламдан кўз юмибди. Уни гўрга қўяётганларида пишиқ гишт керак бўлиб қолибди. Қанча изласалар ҳам яқин орадан пишиқ гишт тополмабдилар. Шунда муҳтасиб гўрковга дебди: «Ҳоми ҳам бўлаверади, ҳаял ўтмай гўрда пишиб қолади».

8. Бир киши қишлоқда бир одамга: «Менга битта хат ёзиб бering», — деб мурожаат қилибди.

— Ҳозир оғим оғриб турибди, — дебди унга ҳалиги одам.

— Бу нима деганингиз? — деб сўрабди ҳайрон бўлган сўровчи.

— Бу шу деганимки, — дебди унга ҳалиги одам, — менинг ёзганларимни ўзимдан бошқа одам ўқий олмайди.

9. Баззознинг хотини ва ўғай қизи бор экан. Лекин она-бола тамоман қар эканлар. Бир кун баззоз кўчага чиқиб кетаётиб дўконнинг калитини уйда унутиб қолдирибди. Ярим йўлдан қайтиб борибди ва хотиндан калитни сўрабди. Хотин эрим оч бўлса керак, деб ўчоқ бошига югурибди. Эрнинг жаҳли чиқиб бориб унга ўдагайлаб кетибди. Ўғай қиз эса, «баззоз мени деб йўлдан қайтиб келди, онам билан уруш қилипти; ҳозир уни қувиб юбориб, менинг ёнимга келса керак», — деб ҳаёл қилди.

10. Бадавлат бир одам бир халта олтинни гуломига тутқазди ва: «Довуд Тоййга олиб бориб бер! Қабул қилгудай бўлса мен сени тамоман озод қиламан», деди. Гулом олтинни Довуд Тоййга олиб борди, лекин у олтинни олмади. Гулом: «Олақол, бу билан менинг озод бўлишимга ёрдам берган бўласан», деб кўп ёлворди — фойдаси бўлмади.

— Э, Гулом!, — деди Довуд Тойй охири, — шу олтинларни қабул қилсам сенинг озод бўлишингга сабабчи бўли-

шимни тушунаман, лекин узимнинг қулга айланиб қолишимни ҳам яхши англаб турибман.

11. Ҳорун ар-Рашид имом *Абу Юсуф* ва вазири *Яҳъё Бармакий* билан бирга кўчадан ўтиб кетаётган эдилар, бир тўдага дуч келдилар. Бориб қарасалар халойиқ бир нуруний қарияни гир атрофидан ўраб туришган эканлар. Халифа бу одамнинг кимлигини сурштиришни шерикларидан илтимос қилди. Шунда Абу Юсуф: «Унинг исми Абдурахмон, валийлардан бўлади», деди. Шундан кейин халифа отдан тушди ва ҳалиги одамнинг олдига бориб салом берди ва сўрашиш мақсадида қўлини узатди. Лекин қария халифага илтифот кўрсатмади, қўлини ҳам олмади. Ҳорун ар-Рашид хижил бўлиб орқасига қайтди ва вазир Абу Юсуфдан сўради:

— Тақсир, у нега шу қадар кеккайиб кетган? Нима, бирон дунёси борми?

— Аксинча, унинг одамлардан юз минг динор қарзи бор,— деб жавоб қилди унга Абу Юсуф.

Эртаси кун вазир унга юз минг динор юборди, лекин у олмади ва дедик: «Вазир бўлса ҳам ҳиммати дарвиш ҳимматидан ортиқ эмасдир».

12. Бир одам ҳожатмандга ҳотамлик қилиб, уйига таклиф қилибди. Лекин айтилган вақтда борса уйда йўқ экан! «Бозорга кетган», дейишибди. Орқасидан бозорга борса, бир чақа устида одамлар билан можаро қилиб турган экан. Бунини кўриб учрашмасидан орқасига қайтибди ва ўз-ўзига дебдики: «Бир чақа устида жон талашиб ётган одам қанақасига бировнинг ҳожатини чиқариши мумкин?»

МУЪИН ЖУВАЙНИЙ

НИГОРИСТОН

Ҳикоят

ҚАЛТИС ҲАЗИЛ

Бир куни тунда мухтарам бир зотни йўлда бир одам орқасидан келиб туртиб ўтиб кетди. У чўчиб тушди. Қиссасида анча-мунча дирҳамлари бор эди, бир қисmini ҳамойилига яширди. Сўнг хизматкорига шамини ёқиб унинг орқасидан кузатиб боришни буюрди. Бир вақт дўстини таниб қолиб деди: «Вашарти молимга қасд қилаётган бўлсанг — мана дирҳамларим, душмандан ҳадик олиб ёрдам тилаётган бўлсанг — мана шамширим, ё бўлмаса, яхши ходима керак бўлиб қолган бўлса — мана чўримни олақол!

Дўсти ундан узр сўрабди, муҳаббат ва эътимод юзасидан ҳазиллашганини айтибди.

ҲИКМАТЛАР

1. Қобилият эгасининг бошини силамаслик — золимлик, истеъдоди йўқни тарбиялаш — жоҳиллик.

2. Жоҳилнинг бешта хислати бор: дарғазаблик; беҳуда сўзлаш; манфаат кўзламай тортиқ қилмаслик; ортиқча мақтаниш; дўст билан душманини фарқ қилмаслик.

3. Иззат талаб бўлма — уятга қоласан; таом мазалик экан, деб кўп ема охири захар таъминини тортасан.

4. Тўрт эзгуликнинг қадрини тўрт тоифа билади: ёшлик қадрини — кекса; саломатлик қадрини — бемор; хотир-жамлик қадрини — бечора; тириклик қадрини — ўлик.

5. Мансабдор мол тўнлайди, оқил — фазилат.

6. Олтин у кумуш камгаринга майл қўйини, нафсининг нуқсонидир.

7. Ҳар кимга озор бера кўрма — дунё барчага баробардир.

8. Қапоат меваси — роҳат, камтаринлик меваси — муҳаббат.

9. Дибнатли дўстининг вафаси ўлик бўлади, чунки ҳамсафари хусусида кўпроқ қайғуради.

10. Мувофиқлик садафи мунофиқнинг хайрихоҳлигидан дурустрок.

11. Душман билан ҳамсуҳбат бўлганида ҳам ўзининг ундан баланд тутма.

12. Дўстингдан жонингни ҳам айма, душманинг билан муносабатда бўлганда ақлу инсоф доирасидан чиқма.

13. Муттаҳам билан суҳбат кўрма, чунки у хурмо доналарини тош парчалари уюлган ерга ташлайди.

14. Оқилнинг кўрс одам билан суҳбатда бўлиши жоҳилнинг айбун ишратга муккасидан кетишига ўхшайди.

15. Уч тоифа одам билимсиз ҳисобланади: уч ерга борса-да, ҳалим одамни учратолмас; жаҳл устида инжоат кўрсатиб, жангу жадалда дўст билан душманини ажратмаса; ҳожат чиқариш пайтида дўстга мол бағишламай, душмандан жонини ҳам аймаса.

16. Оғир қуиларда ёнингда турган одамгина инъомга сазовордир.

17. Ўзини адоватдан эҳтиёт қила олган, шону шавкатга эгамай, деб рақибини камситмаган одамгина доно ҳисобланади.

18. Бир минг нафс адоват олдидан бир одамча ҳам бўлмас.

19. Ахлоқ ва одобда яхши дўстларингдан андоза ол.

20. Қўлингни шикимликдан торт! Бодқаларининг молига кўз тикма! Бу — тинчлигингга гаров.

21. Адоват хавфини сезгудай бўлсанг — ундан ўзининг олиб қоч, муҳаббат неини сезсанг — сажийлик эшигини оч.

22. Кимки айбсиз дўст ахтарса — дўсти камаяди, кимки дўстини ҳатоси учун итобга олса — душмани кўпаяди.

23. Бағритош дўстни — душман ҳисоблаш лозим.
24. Насиҳатни раво кўрмаган душман ўзини дўст кўрсатиб иккиюзламачилик қилади.
25. Рост сўзлаган дўстдир.
26. Ўзинг муқаррар тоат-ибодат қилмаганингдан кейин бошқадан буни талаб қилиб нима қиласан?
27. Султоннинг хизматида бўлсанг ҳам, суҳбатидан ўзингни тий.
28. Идрокли, сўзига вафодор, ўзидан кичик билан хушмуомала одамгина доно одамдир.
29. Кўр — подондан дурустроқ.
30. Сўзни ҳақимлардан эшит, машҳур кишилар билан суҳбатда бўл, билмаганингни олимдан сўра, чунки мулоким одамларнинг сўзларида хотамлик бор. Машҳур кишилар билан суҳбатга зарурат бордир.
31. Кимки ўзини султонга яқин тутишга интилса мол-дунёси талон-тарож хавфи остида қолади, кимки ундан ўзини тортса — шамширининг тигига мубтало бўлади.
32. Ёмондан нари юриш фарз — бу қабохатнинг олдини олади, яхшига ёндашган айни муддао — бу фазилатга йўл очади.
33. Зийнат — инсоннинг ташқи қиёфасига, фикр — унинг ақл-идрокига мутаносибдир.
34. Суратгар қўли ва турли туман бўёқлар ёрдамида инсонни гўзал қилиб тасвирлай олади, лекин унинг ички дунёсини тасвирлашга ожизлик қилади.
35. *Фасоҳат*га эътибор замондан ҳушёрлик аломати эмас, балки мустақил фикр юрита билиш қобилиятига эғалик аломатидир.
36. Уч нарсани топиб бўлмайди: султоннинг олиҳимматини; дарёнинг ўз-ўзича фойда келтиришини; душмандан субутни.
37. Мулкига шериклик истаган, *ҳарам*га қасд қилган, сиру асроридан воқиф бўлишга интилган одам подшодан шафқат кутмасин.
38. Истеъдодлик одамга — дағаллик, қобилиятсизга — мансаб ярашмайди.
39. Дунёнинг барқарорлиги ва подшонинг одил бўлиши тинчликка гаровдир. Золим подшонинг умри қисқадир, чунки у зиёнкор ва йўлга тўсиқдир.
40. Жаҳонда бор нарса — ақлга, ақл эса тажрибага муҳтождир.
41. Ҳашамат — фикр юритини ёки мутакаббирликда эмас, ҳайбат дағалликда эмас, одилликда.

42. Хотинлар билан ёвлашма, чунки уларнинг нишонини аниқ мўлжалга олувчи ўткир пайзалари ва заҳар сочувчи қотил тиллари бор.

43. Уч хунар бошқа уч нарса билан қўшилмайди: ҳақиқат — сўз билан; шафқат — газаб билан; ширин таом — хирс билан.

44. Дарахт гуркираб ўсса, мева беришига умид қилса бўлади; ҳолдан тойиб сўла бошласа, ўтидан бошқа нарсага ярамайди.

45. Хурсанду шодмонлик борга ярашади, бечоранинг унга эргашиб хурсанд бўламан, деб ўзини уринтириши — подонликдир.

46. Кимки аслидан тоғса, ҳеч қачон умиди ўзига йўлдош бўлмайди.

47. Насткашни асло тарбият қила кўрма — баттар бўлса бўлади, лекин ўнглаймайди. Шундай одамни тарбият қилгинки, сени чақаман деб келаётган чаёнинг нишига ўзини кўндаланг қилсин.

48. Душмандан мурувват кутмагандай, насткаш дўстдан нари юрган маъқул.

49. Ҳамсухбатни, гарчи у юз ерига ямоқ тушган чонон кийган бўлса ҳам, ўзингга тенг бил.

50. Олиҳиммат одам ҳатто паррандага ҳам озор етказмайди, балки уни ҳимоя қилади. Ўта мард бўлса-ю, лекин ҳимматсиз бўлса, ундай одам кундадан ҳам тубандир.

51. Ҳимматли одам оқибатда шараф ва улугворлик мартабасини топади.

52. Олим жоҳилни ажрата билади, чунки унинг ўзи бир куни ўзлигини ошкор қилиб қўяди, лекин жоҳил олимни ажратолмайди, чунки олим ҳаргиз истеъдодини кўз-кўзламайди.

53. Нуфузли бир одамдан ҳаётнинг ажойиботларидан сўраб қолдилар. «Дўстнинг сир асрорини ва рақибининг кимлигини билмаслик», деб жавоб қилди у.

54. Ҳакимдан «сафарнинг қанақаси яхши?» — деб сўрадилар.

«Диёнатли дўст билан қилинган сафар», деб жавоб берди у.

55. Ҳакимдан сўрадилар: «Қанақа одам хушхулқ ҳисобланади?»

У жавоб қилди: «ёмонликдан ўзини тортган одам яхши хулқ соҳибидир».

56. Ҳакимдан «кимни дошишманд деса бўлади?» — деб сўрадилар.

У жавоб қилди: «гапини билиб сўзлайдиган, турмушнинг қадрига етadиган, фазилат орттириш йўлида эринмайдиган, мартаба ва мансаб орқасидан тушмайдиган, *таназзул* ва қийинчиликларни тап оладиган ва тамом ҳимматини камолот ва идрок касб қилишга сарф қиладиган одамни донишманд атаса бўлади».

57. Ҳаким деди: фуқарога *такаббурлик* билан эмас, одиллик билан муомалада бўл! Ўзига тинч одамга ҳасад билан эмас, яхшилик билан қара! Аёл кишига ёмон кўз билан эмас, шафқат назари билан боқ!

58. Ҳакимдан: «Подшо сени ўзига душман деб биладими?» — деб сўрабдилар.

— Подшо сендан бошқа барчани дўст ҳисобламайди, — деб жавоб қилди ҳаким.

ҚҰРҚУТ ОТА КИТОБИ

Ҳикоятлар

1. Ҳақни ҳақ демагунча ишлар ўнгмас.
2. Бойлик йиққан Қоратоғ тепасидай йиғар, аммо ортиғини ея билмас.
3. Ўралашибон сувлар тошса, денгиз бўлмас.
4. Такаббурлик айлагани ҳеч ким севмас,
Кўнглини юксак тутган эрда бойлик бўлмас.
5. Ёга-ёга қорлар ёгса, ёзга қолмас.
Илк майсалар, кўк чаманлар кузга қолмас.
6. Қиз опада кўрмагунча *ўғил* олмас,
Ўғил отадан кўрмагунча *суфра* чекмас.
7. Ўғил отанинг сиридир, икки кўзининг биридир.
8. Асов отга номард йиғит миша билмас,
Минганидан минмагани яхши.
9. Чопишни биладиган йиғитга ўтқир қилич эмас,
тўқмоқ ҳам бўлаверади.
10. Қўноқ қўнмас қора уйлар йиқилса яхши.
От емайдиған аччиқ ўтлар битгандан битмагани
яхши.
11. Ота отин юритмаган ўғил ота белидан унганидан
унмагани яхши.
Она қорнидан тушганидан тушмагани яхши.

12. Ёлгон сўз бу дунёда бўлганидан бўлмагани яхши.
Тўғри ниятларинг юз ёшгина тўлса яхши.
13. Агар кетсанг юрт туپроғини йиртқич босар,
Жаннат боғлари роҳатини қулоң кўрар.
Айри-айри йўллар изин туя кўрар,
Етти дара бўйларини тулки ҳидлар.
14. Йигит оғирин ол билур,
Юк оғирин хачир билур.
15. Қаери оғринини бемор билур,
Ғофил бошининг оғринини идрок билур.

АБДУРАХМОН ЖОМИИ

БАҲОРИСТОН

Ҳикматлар

Бир ҳаким дебди:

Ҳикматдан қирқ дафтар ёздим, лекин ҳеч қандай фойда кўрмадим. Шундан кейин ундан қирқ сўзни танлаб олдим. Бунинг ҳам нафи тегмади. Охири тўрт сўзни танлаб олдим — фойдаси тегди.

Буларнинг биринчиси — аёлларга ҳам эркаклар каби ишонч боғламоқ... Иккинчиси — бойликка ҳирс қўйма, чунки кунмас-кунин замон ҳодисалари уни поймол қилади. Учинчиси — сирингни дўстингга ҳам айтма, чунки дўстлик душманликка айлангани ҳаётда кўп учрайди. Тўртинчиси шулки, фақат нафи тегадиган исмини танла; фойдасиз фазилатдан қочиш ва фақат зарур нарсга қулоқ солиш зарур.

* * *

Бир донишманддан «киши қачон овқатга шошилади?» — деб сўрадилар.

— Бадавлат қаттиқ оч қолганда, камбағал эса овқатга етишганда, — деб жавоб қилибди донишманд.

* * *

Бузуржмехрдан сӯрабдилар:

— Қандай подшо покиза ҳисобланади?

— Ундан покизалар омонлигу нопоклар ёмонлик кўрсалар,— деб жавоб қилди Бузуржмехр.

* * *

Уч тоифага уч хил иш ярашмайди: подшога — тезлик; донишмандга — молу дунёга *ҳирс* қўйиш; давлатмандга — бахиллик.

* * *

Ҳакимлар айтибдиларки, ақлдан — жаҳон обод, ситамдан — вайрон...

* * *

Подшоларнинг яқин кишилари чуқур мулоҳазалик ҳакимлар бўлиши керак, енгил табиат надимлар эмас. Ҳакимларга таянсалар камол чўққисига кўтариладилар, енгил табиат надимларга таянсалар — тубанлик жарига қулайдилар.

* * *

Султонларга яқин кишилар баланд тоққа чиққан одамларга ўхшайди. Охири султоннинг газаб зилзиласи, ё бўлмаса замон *силсиласи* уларни тоғ жинси каби настга улоқтиради...

Ҳикоятлар

КИСРОНИНГ МАЖЛИСИ

Кисронинг мажлисига уч киши — румлик файласуф, ҳиндистонлик ҳаким ва Бузуржмехр тўпланишган экан. Суҳбат «дунёда энг ёмон нарса нима?» — деган масалага етганда улар тўртишиб қолишди:

Румлик файласуф: «Дунёда энг ёмон нарса кексалик, қувватсизлик ва камбағаллик», — деди.

Ҳиндистонлик ҳаким: «Беморлик ва гам-андух», — деди.

Бузуржмехр: «Ўлим яқинлашиб, тамом индан узоқлашмоқ», — деди.

КИШИ МАНСАБ БИЛАН

Искандар Зулқарнайн билимдон бир одамни шарафли ва баланд мансабидан бўшатиб, паст ишга тайинлабди. Бир куни саройга келганда сўрабди:

— Қани, айт-чи, янги мансабнинг ёқдими?

— Подшонинг умри узун бўлгай! — деб жавоб қилди у. — Киши мансаб билан шарафли бўлмайди, балки мансаб инсон билан зийнатлидир. Қайси лавозимда бўлмасин хуштабиатлик ва адлу-инсоф зарур.

Бу гап Искандарга маъқул бўлди ва унга илгариги мансабини қайтариб берди.

ДАРВИШ ВА ПОДШО

Олиҳимматлик бир дарвиш шавкатли бир подшонинг ҳузурига тез-тез келиб турар ва у билан ёқимли суҳбатлар қуларкан. Қунлардан бирида у подшонинг пешонасида маломат аломатларини сезиб, унинг сабабларини излади. Ўйлаб-ўйлаб унинг сабабини ўзининг подшоникига тез-тез бориб туришидан тоғди ва уникига бошқа бормаё қўйди.

Бир куни дарвишнинг кўчада учратиб қолди ва сўради:

— Э, дарвиш, нима сабабдан биз билан алоқани узиб қўйдинг?

— Бориб қовоғингни солиқ кўрганга кўра «нега келмай қўйдинг?» — деган сўроқни эшитганим яхши, — деди унга дарвиш.

ОЛТИН БЕРМАЙДИ КЎРГАН АЙТМАЙДИ

Нуширвонни одил *наерўз* ёки *мехржон* кунларидан бирида меҳмон чақирибди. Шунда ўша мажлисда ўлтирган қариндошларидан бири олтин қадаҳни қўйнига урди.

Подшо буни кўрди, лекин кўрмаганга солди. Базм охирига етгач, сўқий: «Бу ердан ҳеч ким чиқмасин, олтин қадаҳ йўқолган, мен ҳаммани тинтиб кўришим керак», — деди.

— Қўй, — деди унга Нуширвони одил, — олтин бермайди, кўрган айтмайди.

Орадан бир неча кун ўтгач, олтин қадахни ўғирлаб кетган киши подшо ҳузурига келибди. Қараса устида янги либос, оёғида янги этик. Нуширвони одил унинг кийимларига ишора қилиб дебди:

— Бу ҳам ўшанданми?

Қаришдошн этагининг пешини хиял кўтарди-да, уни кўз-кўз қилиб деди:

— Мана бу ҳам ўшандан.

Подшо кулиб юборди ва у олтин қадахни йўқлик ва зарурат орасида ўғирлаганини тушуниб, хазиначига унга бир минг мисқол олтин беришни буюрди.

ҲАЖЖОЖ ВА БАДАВИЙ

Ҳажжож ов қилиб юриб лашкаридан йироқлашиб адашиб қолибди. Яқин орада бир теналик бор экан, чиқиб қараса узоқда бир бадавий жулдур кийимини офтобга ёйиб ўлтирган экан. Туялари эса теварак-атрофда ўтлаб юрган экан. Ҳажжож ўша тарафга қараб йўл олибди. Туялар уни кўриб ҳуркиб кетишибди. Бадавий буни кўриб жаҳли чиқибди ва Ҳажжожни қарғабди:

— Биббонга кўзни қамаштирадиган кийимда келган одамга худонинг лаънати ёғилсин!

Ҳажжож ҳеч нима демади ва бадавийнинг олдига келиб;

— Ассалому алайкум, эй араб! — деди.

— Сенга салом ҳам, худонинг раҳматиню барокоти ҳам ҳайф, — дебди бадавий.

Ҳажжож ундан бир қултум сув сўраган эди, бадавий:

— Керак бўлса, отдан туш, хорлик ва мўминлик билан ич, худо ҳаққи мен ўртоғинг ҳам эмасман, навкаринг ҳам эмасман, — деди.

Ҳажжож отдан тушибди ва мешдаги сувдан тўйиб ичибди. Сўнг бадавийнинг ёнига ўлтириб ундан сўрабди:

— Э, бадавий, қани айт-чи, дунёда энг яхши одам ким?

— У сендан йироқда. Дунёда энг яхши одам найғамбар алайҳиссалом, — дебди бадавий.

Ҳажжож сўради:

— Халифа Али Абу Толиб ўғли ҳақида нима дейсан?

— Унинг олийжаноблиги ва буюклиги таърифни оғизга
сигмайди.

Ҳажжкож сўроқда давом этди:

— *Абдулмалик ибн Марвон* хусусида нима дейсан?

Бадавий аввал бир нима демади. Ҳажжкож қистайвер-
гач, деди:

— У ёмон одам.

Ҳажжкож таажжубланди:

— Нега уни ёмон одам дейсан?

Бадавий жавоб берди:

— У хатога йўл қўйди, шунинг учун жаҳон *мағрибдан*
манриққача зулм остида қолди.

Ҳажжкож сўради:

— Унинг хатоси нима?

Бадавий жавоб қилди:

— У фосиқ ва *мурдор* Ҳажжкожни мусулмонлар тепа-
сига амир қилиб қўйди...

ҲАЖЖОЖ ВА ИСЕНЧИ АЁЛ

Ҳажжкожга қарши исён кўтарганлар орасида бир аёл
ҳам бор экан. Уни тутиб Ҳажжкожнинг ҳузурига олиб
келибдилар. Ундан гап сўрашганда, аёл бир нима демай,
пинагини бузмай ўлтираверибди. Мулозимлардан бири
унга нўнса қилибди:

— Амир жаноблари гапираётибдилар, сен эса миқ
этмай ўлтирибсан. Нега ундан юзингни ўгирасан?

Хотин жавоб қилди:

— Мен худодан уяламан. Ахир худо назар қилмаган
одамга мен қайси кўз билан қарай?

ҲОКИМ ЎЛГАНИ БИЛАН ФУҚАРО ОЗОД БУЛАРМИДИ?

Ҳажжкожга дебдилар: «Худодан қўрқ, мусулмонларга
зулм қилма!»

Ҳажжкож сурур билан минбарга чиқибди ва бундай
жавоб қилибди.

— Тангри таоло мени сизларга ҳоким қилиб қўйибди.
Лекин, мен ўлганим тақдирда ҳам сизлар зулмдан *фориг*
бўлмайсизлар, чунки ўша тангри таолонинг ўзи тенангизга
мендан ҳам золимрогини юборади

ИНСОНДАН ЕДГОРЛИК — ЯХШИ ХУЛҚ, ДУРУСТ СИЙРАТ

Қушлардан бир қуш Исқандар Зулқарнайи ҳарбий бошлиқлари билан кенгаш қуриб ўлтирган эди. Улардан бири Исқандарга деди:

— Тангри таоло сенга беҳисоб молу мулк ато қилди. Бундан буён сен хотинлар сонини кўнайтир, кўш фарзандлик бўласан. Сендан ёдгор бўлиб қоладиган нарса — фарзанд.

Исқандар жавоб қилди:

— Хотин кўнайтирган одам жумлайи жаҳон устидан ғалаба қилган ҳисобланавермайди, балки хотинлар устидан ғолиб ҳисобланади. Инсондан ёдгорлик фақат фарзанд эмас, балки яхши хулқ ва дуруст сийрат ҳамдир.

ҒУЛОМНИНГ ҲИММАТИ

Абдулла ибн Жаъфардан нақл қиладилар: қушлардан бир қуш у мулозимлари ва хизматкорлари билан сафарга отланибди. Кўш йўл босиб Қум вилоятига етибдилар ва бир хурмозорга дам олгани тушибдилар. Хурмозор қўриқчиси бир қора ғулом экан. Ғулом қундалик емиши учун уч донадан нон олиб турар экан. Шу пайт қасрдандир бир ит пайдо бўлибди. Ғулом нондан бирини унга ташлади. Ит уни аниқ-тапиқ ютиб бўлган эди, иккинчисини ҳам ташлади. Уни ҳам еди. Сўнг учинчисини ташлади. Уни ҳам еб қўйди.

Шунда Абдулла ибн Жаъфар ғуломдан сўради:

— Сенинг қундалик емишинг нима?
— Ҳозир кўриб турганинг, — деб жавоб қилди қул.
— Не сабабдан итни ўзингдан ортиқ сийладинг?
— Шунинг учунки, у узоқ йўлдан келган. Мусофир. Ғулом қилишимча у жуда оч. Уни бошқа оч қолдиргим келмади.

— Ўзинг энди нима ейсан?

— Бугун рўза тутаман, — деди ғулом.

— Ҳамма мени саховатли дейди, аммо ғулом мендан сахийроқ экан, — деди амир ўз-ўзига. Сўнг хурмозорни қўриқчиси билан тамом сотиб олди ва ғуломга озод бўлганлиги ҳақида ёрлиқ топшириб, хурмозорни унга иптом қилди.

ТАБИБ НЕГА УЯЛАДИ?

Табиб гўристон ёнидан ўтгудай бўлса, юзини беркитиб оларкан. Сабабини сўраганларга дебди:

— Гўристонда ётган ўликлардан уяламан! Чунки бу ерда кимнинг ёнидан ўтмайин, менинг зарбим остида ўлган ёки мен берган шарбатдан ҳалок бўлган.

ҲОТАМ ЙИГИТ

Ҳотами Тойидан сўрабдилар:

— Умрингда ўзингдан сахийроқ одамини кўрганмисан?

— Ҳотам жавоб қилди:

— Ҳа, кўрганман. Қуллардан бир куни бир етимчанинг уйига кириб қолдим. Унинг ўн бош қўли бор экан. Дарҳол улардан бирини сўйиб пишириб олдимга қўйди. Ундан бир бўлаги менга маъқул бўлиб кесиб едим ва: «Худо ҳаққи, кўн лаззатли экан», — дедим.

Шундан кейин ўша йигит ташқарига чиқди ва қўйларини бири-кетин сўйиб менга маъқул бўлган ерини пишириб олдимга қўйверди. Унинг бор қўйини менинг учун сўйганидан хабарсиз эдим. Ташқарига чиқиб отга минай деб турганимда қарасам эшик олдига жуда кўп қон тўкилибди. Сабабини суриштирсам хизматкорларимдан бири деди:

— Йигит сени деб барча қўйларини сўйди.

Йигитни қўйиб дедим:

— Нега бундай қилдинг?

Йигит *тавозе* билан жавоб қилди:

— Худога минг қарра шукрим, менинг бирон парсам сендек олий зотга маъқул бўлибди. Шундай ҳолда ҳасислик қилсам нима деган одам бўлардим.

Кейин Ҳотами Тойидан сўрадилар:

— Бунинг эвазига сен ўша йигитга нима бердинг? Ҳотам жавоб қилди:

— Уч юзта саман туя ва беш юзта қўй бердим. Ҳотамга дедилар:

-- Демак сен ўша йигитдан сахийроқ экансан. Ҳотам жавоб берди:

-- Йўқ, сахийликда унга етолмадим, чунки беҳисоб бойлигимдан фақат бир қатрасинигина унга бердим. у бўлса мендан борини аямади.

ТАМСИЛЛАР

НАФСИ ЁМОИ БҮРИ

Тулки бўри билан ажралмас дўст бўлишга аҳд қилишибди. Бир куни улар чор атрофи ишнинг ва баланд девор билан ўралган боғ олдидан ўтиб қолишди. Боғни хўб айланиб, охири кўзлари девордаги кичик бир туйнукга тушди. Туйнук тулкига кенг, лекин бўрига танглик қиларди. Тулки осонгина ўтиб олди-ю, лекин бўри роса қийналиб ўтди. Турли нав узумлар ва ранго-ранг меваларни кўриб кўзлари ёниб, оғизларидан сўлақлари оқди. Шунага қарамай, тулки боғдан чиқиб кетишни мулоҳаза қилиб улардан камроқ, бўри бўлса қоринга сиққанча роса еди. Шу пайт боғбои калтак кўтариб келиб қолди ва уларни қувиб кетди. Хинча бел тулки лини этиб тешикдан ўтиб қочди, лекин бўри туйнукка тикилиб қолиб хўб калтак еди. Бўри ҳам бир илож қилиб туйнукдан чиқиб олди-ю, лекин бир қават териси ичилишиб тушди.

ЧАЁН БИЛАН ТОШБАҚА

Бир куни ишчида заҳари тўлиб-тошган, табиатига ёмонлик фахр бўлган чаён сафарга чиқибди ва азим бир дарёнинг бўйига келиб, ундан ўтишнинг иложини тополмай, ё қайтишини билмай, хашак ичига кириб ётибди. Шу атрофда ётган тошбақа унинг аҳволига ачинди-да, чаёни устига миндириб сувга тушди-ю, нариги қирғоққа қараб сузиб кетди ва дарёнинг қоқ ўртасига етди. Шу пайт тошбақанинг косасига нимадир тақ-тақ этиб урилгандай бўлди. Тошбақа чаёндан сўради:

— Бу ниманинг овози?

Чаён жавоб қилди:

— Бу сенинг орқангга санчаётган ишимнинг овози. Унинг сенга таъсир қилмаслигини биламан, аммо эски одатимни тарк этолмасам нима қилай?

Тошбақа чаёндан яхшилик келмаслигини пайқади ва сувга шўнғиб уни тарк қилди.

ЧУМЧУҚ ВА ЛАЙЛАК

Чумчук ўз уясини ташлаб, лайлак ошёниининг бир четига кириб олибди. Ундан сўрабдилар:

— Лайлакка қанақа муносабатинг бор. Жуссанг жи

митдеккина-ю, лайлакдек улкан бир куш билан хамсоя бўлишингдан мурод нима?

Чумчуқ жавоб қилибди:

— Бу ишимнинг помаъқуллигини ўзим ҳам яхши биламан, лекин ўзга чорам йўқ. Мен илгари ии қурган ерда илон ўзига ошён қуриб олди. Ҳар йили бола очаман, жигар қоним билан уларни парварини қила бошлайман. Аммо илон бирдан ҳужум қилади ва болаларимни ютиб кетади. Охири ўша ерни ташлаб кетишга мажбур бўлдим ва лайлак олдидан паноҳ топдим. Умидим шулки илгари болаларим ўша илонга емиш бўларди, энди зора ўзи лайлакка емиш бўлса.

БАҚҚОЛ ВА СИЧҚОН

Сичқон бир печа йил Хожа баққолининг дўконига ўрнашиб олиб, ундаги қуруқ ва ҳўл мевалардан хоҳлаганича еб тирикчилик ўтказди. Хожа баққолининг бундан хабари бўлса-да, бепарво юрар, сичқонни сўкиш билан чекланарди, холос. Лекин мукофотини кейин олди. Сичқон бора-бора Хожа баққолининг ҳамёнига тушиб, оқчаларини битталаб ишига ташиб кета бошлади. Бир куни зарурат туғилиб ҳамёнини қўлга олган эди, уни оқчадан холи топди. Ўйлаб-ўйлаб бу сичқоннинг иши эканлигини англади ва мушукдек писиб ётди ва сичқон чиқиши билан ўзини унга отди. Уни тутиб олди ва оёғига узун ии боғлаб уни қўйиб юборган эди, сичқон ишига олиб борадиган тешикка кириб кетди. Баққол иини ўлчаб кўриб, сичқон иинининг узунлигини билиб олди. Тешикни кавлаб қараса сичқон Хожа баққолининг дўкони остида саррофининг дўконига тенг келадиган уй қуриб олган экан ва ўша ерга олтин, кумуш, динор ва дирҳамларни уюб ташлаган экан. Хожа баққол ўзининг ҳақини ажратиб олди, сичқон эса кўрадиганини кўрди.

БҮРИ БИЛАН ИТ

Тулки йўл устида турар, кўзлари ўнгу сўлга ташларди. Ногоҳ узокдан қандайдир бир нарсанинг қораси кўринди. Яқинлашгач қараса бўри катта бир ит билан бирга келишаётган экан. Улар бир-биридан ҳадик олмас, аксинча дўстлашиб қолишган эканалар.

Тулки уларнинг қаршисига пешвоз чиқиб салом берди ва деди:

— Тангри таолога шукрим, ўрталарингдаги қадимий гина-кудурат меҳру муҳаббат билан, душманлик дўстлик билан алмашинибди. Бунинг сабабини билса бўладими?

Ит жавоб қилди:

— Дўстлашиб кетишимизнинг сабаби чўпоннинг душманлиги...

ИТ ВА НОН

Оч қолган ит шаҳар дарвозаси олдида турар эди. Бир вақт қараса битта нон дарвозадан юмалаб чиқди ва гилдираганича саҳрога қараб юмалаб кетди. Ит унинг кетидан тушди ва вовиллаб деди:

— О, таंगा қувват, дилга ором бағишловчи! Қанақа сафарни ихтиёр қилдинг ва қаёққа қараб кетаётибсан?

Нон жавоб қилди:

— Шу саҳрода жамий бўрилар ва йўлбарслардан дўстларим бор, ҳозир уларни зиёрат қилгани кетаётибман.

— Мени кўрқитаман деб овора бўлма,— деди ит,— тимсоҳнинг бўғзигами, шернинг огзигами кириб кетганингда ҳам ортингдан қолмайман.

ТУЯ ВА ИЛОН

Туя саҳрода ўтлаб юрар, қуруқ тиканакларни ерди. Бир вақт янтоққа ёпишди. Янтоқ ғўзалар зулфидай жингалак, парирўйлар ёноғидай тоза ва беғубор эди. Ундан баҳра олаи деб бўйинни чўзди, лекин бирдан шохида чирмашиб ётган илонга кўзи тушди. Янтоқдан баҳра олиш орзусидан қайтиб ўзини орқага ташлади.

Янтоқ «туя менинг тиканим найзалари захмидан кўрқди», деб ўйлади.

Туя янтоқнинг кўнглидан ўтган гапни англади ва деди:

— Кўрққанимнинг сабаби кўриниб турган мезбон (янтоқ) эмас, балки пинҳон ётган меҳмон (илон). Хафсирганим тикан захми эмас, балки илон захри.

ТУЛКИНИНГ БОЛАСИГА НАСИҲАТИ

Тулки боласи онасига деди:

— Ит билан юзма-юз келиб қолганда уйдан қандай қилиб қутулиб кетиш йўлини ўргат.

— Йўли кўп-ку, — деди тулки боласига, — лекин, яхшиси уйдан чиқмаслик.

ШИЖОАТЛИ ЧУМОЛИ

Чумоли жон-жаҳд билан ўзидан ўн барабар катта чигирткани судраб борарди. Кўрганлар таажжубландилар:

— Чумолини қаранглар-а, қилтириқ ҳоли билан шундай оғир юкни судраб кетяпти-я?

Чумоли хоҳолаб кўлди ва деди:

— Мардлар юкни жуссаи ва қудрати билан эмас, балки гайрат ва шижоат билан тортадилар.

СИЧҚОН ВА ТУЯ

Туя арқонни судраганча даштда ўглаб юрарди. Олдидан сичқон чиқиб қолди. Қараса туянинг эгаси йўқ. Ҳирси қўзғаб, арқонни учидан тишлаб туяни уясига қараб етаклади. Табиати бўйсуниб ва одати «хун» дейишдан иборат бўлган туя қаршилик кўрсатмай сичқонга эргашиб бораверди.

Сичқоннинг уясига етиб бордилар. Туя қараса жуда тор.

— Эй, хомтама, — деди туя сичқонга, — бу нима қилганинг ўзи? Уйнинг шундай кичик, менинг бўлсам жуссам катта. На сенинг уянг каттаради, на менинг жуссам кичраяди. Шундай бўлгач, иккимизнинг дўстлашишимизнинг не ҳожати бор?

ШОХСИЗ ҚОЛГАН ҲУКИЗ

Ҳукиз пода бошида юриб, шохи билан сигирларга бошчилик қиларди. Ногоҳ подага бўри ҳужум қилиб қолгудек бўлса, шохи билан сузиб улоқтириб ташларди. Қандайдир бир сабаб билан унинг шохи синиб қолди. Энди бўри кўрингудай бўлса ўзини сигирлар наоҳига оладиган бўлиб қолди.

Бунинг сабабини суриштирганларга дер эди:
— Шохим синди, гўё қолдим бешамшир.
Ботирлик ўрнига, дилда хавотир.
— Маълум-ку, эл аро шундай мақол бор:
Ишин қурол қилур, даъвои ботир.

ТУЯ БИЛАН ЭШАК

Туя билан эшак ҳамроҳ бўлиб кетишди ва катта бир ариқ бўйига етишди. Туя эшакни елкасига олиб сувга тушди. Ўртасигача борганда сув унинг қориндан келди.

— Туш елкамдан!— деб қичқирди туя эшакка,— сув қоринмдан ошмади.

— Рост айтасан,— деди эшак,— лекин қоринда ҳам қорин бор ахир. Ариқнинг чуқурлиги сенинг қорингдан келгани билан мени тамом кўмиб юборади-ку!

ҚАРГА ВА ТОВУС

Бог саҳнида қарга билан товус учрашиб қолишди ва бир-бирининг айбини юзига солишди:

— Оёғингдаги қизил этик менинг заррин атлас ва нақшни кимхоб либосимга ярашади,— деди товус,— йўқликнинг қора тўнидан борлиқнинг равшан кунига ўтиш вақтида адашиш рўй берганга ўхшайди. Мен сенинг қора бужир этигингни кийиб олибман, сен бўлса менинг қизил саҳтиён этигимни кийиб олибсан.

— Йўқ,— деди унга қарга,— аксинча, бордию янглишиш содир бўлган бўлса, кийим кийишда адашилган, чунки сенинг этикларинг менинг этикларимга мос келди. Эҳтимол уйқусираб сен менинг кийимларим ёқасига бош тикқансан.

Шу атрофда ўтлаб юрган тошбақа тортишувни эшитиб турган экан, товус билан қаргага деди:

— Э, азиз дўстлар, бефойда баҳсни йиғиштириб қўйинглар, бемаъни тортишувни тўхтатинглар. Тангри таоло ҳамма нарсани бир кишига бериб қўймайди. Бир одамдаги хусусият бошқада бўлмайди. Шунинг учун ҳар киши борида хурсанд бўлиши лозим...

ҲАЗИЛ — МУТОЙИБА

Кўзи ожиз бир одам тим қоронгу тунда қўлида чироғу елкасида кўза билан кўчада борарди. Ҳар парсага бурнини суқиб юрувчи бир одам унинг қаршисидан чиқиб қолибди ва бу аҳволни кўриб сўқирга дебди:

— Эй, подон! Тун билан кундузни ажратолмайсан, қоронги ила ёруғни кўзинг илғамайди. Шундай бўлгач, чироғининг сенга нима фойдаси бор?

Кўзи ожиз қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборибди ва жавоб қилибди:

— Чироғни ўзим учун кўтариб юрганам йўқ, сенга ўхшаш дили кўр ва ақли қосирлар менга туртиниб кетиб кўзани енидириб қўймасин, деб ушлаб юрибман.

* * *

Гадо умидвор бўлиб бир бадавлат хонадонининг эшигини қокди. Соҳиб дарвозани очмай, ичкаридан туриб овоз қилди:

— Афв этасиз, уйда хотинлар йўқ!

— Менга хотинлар суҳбати эмас, бир бурда пош керак,— деди гадо...

* * *

Шайх Баҳлулга дедилар:

— Басра девоналариини санаб бер.

— Улар сон-саноксиз,— деди у.— Бордию ақллиларини сўраётган бўсанг, уларини санаб беришим мумкин. Улар бир печтагина, холос.

* * *

Муаллимдан сўрадилар:

— Сен каттамисан, укангми?

— Мен каттароқман, аммо бир йилдан кейин у менга етиб олади,— деб жавоб қилди муаллим.

* * *

Бир золимнинг замонида бадавлат бир одам вафот этибди. Ўша золимнинг вазири ўлганининг ўглини чақиртириб, отасидан нималар қолганини сўрабди.

— Мол-дунёдан фалон-фалон нарсалар қолди, — дебди ўғил унга, — ворислардан бўлса мен билан вазири аъзам қолган, холос.

— Ундай бўлса, — деди вазир, — мол-дунё иккига бўлинсин. Ярми ўғлига берилсин, ярми подшо хазинасига олинсин.

* * *

Букри бир одамдан сўрабдилар:

— Тангри таоло орқангни бошқаларникидай текислаб қўйишини истайсанми ёки бошқаларни ҳам сендай букри қилиб қўйишини хоҳлайсанми?

— Бошқаларни ҳам менга ўхшаб букри қилиб қўйсин, токи улар менга қандай кўз билан қарасалар, мен ҳам уларга шу тарзда назар ташласам, — деб жавоб берди букри.

* * *

Бир шоир табиб ёнига келиб ҳасрат қилди:

— Бир нарса дилимга гириҳ ташлаб, тугун тушиб қолди...

Табиб зийрак одам эди:

— Ҳали ҳеч кимга ўқиб эшиттирмаган бирор шеъринг йўқми? — деб сўради ундан.

— Бор, — деди шоир.

— Унда, ўқи!

Шоир шеърини ўқиб берди.

— Яна бир марта ўқи, — деди табиб.

Шоир шеърини яна бир бор ўқиди.

— Энди кетавер, — деди табиб унга, — дарддан қутилдинг. Дилингда тугун тушиб ётган нарса шу шеъринг экан. Улар қуруқ бўлгани сабабли сен дардга чалинибсан. Энди шу шеърингни дилингдан чиқариб, халос бўлдинг.

* * *

Воъиз минбардан туриб бемазадан-бемаза бешта шеър ўқиди ва мақтаниб:

— Худо ҳаққи, мен буни намоз ўқиб туриб ижод этдим, — деди.

Шу ерда ҳозир кишилардан бирининг мана бу сўзлари қулогимга чалинди:

— Намоз устида айтилган шеър бу қадар бемаза бўлса, ижод вақтида ўқиган намозида нима маза ҳам бўларди...

Боладан сўрабдилар:

— Отангнинг ўлиши ва унга меросхўр бўлиб қолишни истармидинг?

Бола жавоб қилди:

— Йўқ, унинг ўз аякали билан эмас, балки ўлдирилишини истайман. Шундай бўлганда мол-мулк ҳам қўлимга ўтади, яна хун ҳақи ҳам оламан.

АЛИШЕР НАВОИЙ

МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ

Биринчи қисм

**КИШИЛАР АҲВОЛИ, ФЕЪЛ-ҲАРАКАТ
ВА СЎЗЛАРИНИНГ КАЙФИЯТИ**

ОДИЛ ПОДШОЛАР ТЎҒРИСИДА

Адолатли подшо ҳақдан халойиққа кўрсатилган марҳаматдир, мамлакат учун тинчлик ва фаровонлик сабабидир. Қуёш билан баҳор ёмғиридек қора тунроқдан гуллар очар ва мамлакат кишилари бошига олтин билан дурлар сочар. Фақирлар ва потавонлар унинг юмшоқлик ва яхши муомаласидан роҳатда, зolimлар ва миршабларнинг сиёсати тигидан қўрқувда. Қўриқлашидан қўй билан қўзи бўри хавфидан амонда, жазолашидан мусофирлар қароқчи ваҳмидан амонда... Ҳайбатидан йўлларда қароқчи йўк, халқ қўлида моллар тўлиқ. Забтидан амалдорлар қалами сиғиқ, зolimлар байроғи йиқик... Қасос тигидан ўғри қўли халқ молидан тортилган...

НОМУНОСИБ НОЙИБЛАР ТЎҒРИСИДА

Ёлғончи, кеккайган нойибнинг... ёлғон ҳукм тарқатувчига боис *тама* шумлиги ва нотўғри фармон етказувиға сабаб хирс ёмонлиғидир. Бирор нарса олишда ёлғон унга чин ўрнида ва мусулмонларга нуқсон етказиш унга дин ўрнида. Ёлғон борида чин сўз айтиши маҳол. Йора олиш-

да ўзга сўз деб, аммо кўнглида бошқача хаёл. Сўзи билан иши бир бўлмаган бундай нойибнинг шоҳ эшигидан йўқолгани яхши.

ЗОЛИМ, ЖОҲИЛ ВА ФОСИҚ ПОДШОЛАР ТЎҒРИСИДА

Адолатли подшо кўзгу, бу эса унинг тескарисидир. У ёруғ тонг, бу эса унинг қоронги кечасидир. Зулм унинг кўнглига ёқимли, *фисқ* унинг хотирига сеvimли. Мамлакат бузуқлигидан юрагида йиғноқлик, халқ наришонлигидан хотирида тинчиш. Обод жойлар унинг зулмидан вайрона, кабутар уйлари бойқушга ошёна. Май сели унинг базмида ошиб тошганидан мамлакат ободонликларини вайрона қилган... Ноҳақ қон тўкмоқ ҳамisha унинг ҳунаридир, жонни бор киши ундан қўрқувдадир...

Ўзининг номаъқулчилиги ўзига яхши кўринади, халқнинг маъқул иши унга ёқимсиз ва ёмон туйилади. Кўн хизмат оз янглиш билан унинг олдида побуд бўлади, кўн ҳақиқат оз хато билан унинг ҳузурида йўққа чиқади. Хато фикри ўнг келмаса, дахли йўқларни шу фикрга шерик ҳисоблайди, балки шу фикрга қаршиларга туҳмат қилади. Нотўғри хаёли тўғри чиқмаса, иштироки бўлмаганларни итбга олади, балки хабари йўқларга азоб беради. Ҳаёт сувини заҳар деса, маъқулламаган гуноҳли; қуёш нурини қоронгу деса, бу гапни мақтамаганининг рўзгори қора бўлади...

Чин сўз айтганлар жонни хатарда, яхшиликка ундаганлар ўлим хавфида. Ҳақиқат унинг қошида беҳуда; ақлли унинг назарида жоҳил.

Халққа қарши кўнглида сақлаган кийнаси — яширин хазинасининг кўмиглик қисми. Ўлдирмоқ учун жон бермоқ — ишоридир; халқ молу жонига човут солмоқ униги овидир...

МУДАРРИСЛАР ТЎҒРИСИДА

Мударрис кёраки, ғарази мансаб бўлмаса ва билмас илми айтишга уринмаса, манманлик учун дарс беришга ҳавас кўргазмаса ва олғирлик учун гап-сўз ва ғавго юргүзмаса, подонликдан салласи катта ва печи узун бўлмаса... Нопокликлардан кўрқса ва нопокликдан қочса; наинки ўзини олим билиб, неча подонга турли хил *фисқ* ишларни

мумкин, балки ҳалол қилса, қилмас ишларни қилмоқ ундан содир бўлса ва қилар ишларни қилмаслик унга қонда ва одат бўлиб қолса. Бу мударрис эмасдир, ёмон одат тарқатувчидир...

ТАБИБЛАР ТЎҒРИСИДА

Табибга ўз ишида маҳорат, касаллар ҳолига шафқат керак, асли *тибб*га табиасти уйғун ва донишмандлар сўзига найров ва муъозим бўлсин. Сўзида юмшоқлик ва дилжўйлик, ўзида *ҳаё* ва хушфезллик бўлсин...

Бундай табибнинг юзи бемор кўнглига севимлидир ва сўзи касал жонига ёқимлидир. Дами беморларга даво ва қадами хасталарга шифодир. Унинг кўриниши халослик хизри ва шарбати тириклик сувидир.

Агар касбида моҳир бўлса-ю, аммо ўзи бадфезл, бепарво ва қўнол сўз бўлса, агарчи беморга бир тарафдан даво қилур, аммо неча томондан касалининг мизожига ўзгарини киргизур. Лекин саводсиз табиб жаллод шогирдидир; у тиг билан, бу заҳар билан азобловчидир...

КОТИБЛАР ТЎҒРИСИДА

Котиб шоирлар сўзини вараққа нақшловчи ва сўз хазинасини сақловчи. Сақловчининг иши топширилганини сақлашдур ва ўз билгича сарфлаш хиёнат бўлур. Омонат топширилган киши хиёнатга мансуб бўлса, ўз ишида айбдор бўлур, ундай кишининг қўлини кесмоқ яхшидир. Худди ҳол яхши юз саҳифасига гўзаллик берганидай, яхши хат ва ундаги нуқталар қогоз саҳифасига чирой беради. Хушхат котиб сўзини безантиради ва сўзловчинини роҳатлантиради. Ёзуви тўғри котибнинг тўғрилар кўнглига мақбуллиги аниқ. Муҳаррир хоҳ бир байт, хоҳ юз байт ёзгани билан таҳрири тузук бўлса, мақбул бўлур. Агар ёзув шакли кўримсиз бўлса, ўқувчи ва билимли киши ундан қийналади...

АШУЛАЧИ ВА ЧОЛГУВЧИЛАР ТЎҒРИСИДА

Шодлиқни оширувчи хонанда, ғамини кетказувчи созанда — буларнинг ҳар иккисига ҳол ва дард аҳли жон фидо қилурлар.

У сөз чалиб ёқимли ашула қилганда, эшитувчининг ҳаёти нақди унга фидо бўлса на гам. Кўнгил қуввати яхши чолғучидан, руҳ озиги хуш овоздандир. Хушхон созандадан дард аҳлининг ўти тез бўлар, агар малоҳати бўлса, ҳол аҳли ўртасида гавго кўтарилар. Ҳар бир созанданинг сози дардлроқ бўлса, унинг чертиши ярали юракка таъсирлроқ тегар. Оташин юзлик созанда халқумидан ёқимли қўшиқ чиқариб, ҳол аҳлининг куйган бағридан тутун чиқаради. Ёқимли машшоқ агар фаҳм-фаросатли бўлса, одам кўнгил тошдан бўлса ҳам унга берилади, хусусан, ҳам айтса ва ҳам чалса, кўнгил мулкига қандай гавголлар солади...

Аммо, бу гуруҳнинг бошқалари ҳам агарчи кўнгил очувчи ва қийинчилиكنи юнатувчидирлар, лекин ҳақиқатда насткаш ва тиланчидирлар. Айтувчи ва чолғувчи зорланиш, айланиб-ўргилиш билан олғувчидир. То буюрувчида бахшиш ва инъом бор — улар малай ва хизматкордирлар. То суҳбатда ноз-неъмат мўл-кўл — уларга барча буйруқ ва қайтарининг мақбул. Борди-ю, базмда маншат оз уларнинг иши қинқайиш ва ноз бўлди... уларнинг кўнгил сендан олинди. Агарчи йиллар бўйи эҳсонингдан баҳра олсалар ҳам — танимасликка солиб ўтарлар ёнингдан. Оз олсалар ерга урарлар, кўн олсалар қадрламаслар...

ШАҲАРДА ОЛИБСОТАРЛАР ТЎҒРИСИДА

Шаҳар олибсотари хиёнатчи, ўзига фойда ва мусулмонларга қаҳат истовчи. Халққа зиён унинг фойдаси, арзон олиб, қиммат сотмоқ унинг орзуси. Олибда катонни бўз дейди, сотишда бўзни мақтаб катон хусусида сўзлайди. Шолни қимматбаҳо кийим ўрнида ўтказа оладиган бўлса кечиктириш йўқ, бўйрани зарбафт ўрнида сота оладиган бўлса тўхтатиб туриш йўқ.

Дўконида инсофдан бошқа барча мол мавжуддир; унда ўз айбига иқрор бўлишдан бошқа ноинсофлиكنинг барча тури кўп тошлар...

БОЗОР КОСИБЛАРИ ТЎҒРИСИДА

Бозорда савдогарчилик қилувчи косиб таиғрига хош ва ваъдасида турмовчи. Улар бирга арзирни юзга сотмоқдан минг бор мақтападилар; мингга тегиш юзга олмоқдан

заррача уялмайдилар. Тўғрилиқ билан савдо улар учун зиёнкорлик ва ваъдага вафо улар учун ёмонҳоллик ҳисобланади... Ўғил отани алдаши уларнинг ҳунарлари...

ДЕҲҚОНЧИЛИК ТЎҒРИСИДА

Дон сочувчи деҳқон ерин ёрин билан ризқ йўлини очувчидир. Агар ўғрилиқ ва тузуқлиғи бўлса *солиқ* туясича бўлур. Қўни ҳам икки зур полвон бўлиб, юкига бўйсуниб олдида юради; ишларида ҳамдам ва ҳамқадам... Олам маъмурлиги улардан, аламлилар шодлиги улардан. Ҳар қаён қилсалар ҳаракат халққа ҳам овқат етар, ҳам баракот.

Деҳқон агар тўғрилиқ билан дон сочса, ҳақ бирига етса, юз эшигини очади...

...иолизиди руҳ озиғи кўринади. Дарахтларининг ҳар бири кўм-кўк осмондай, у дарахтларининг гул ва меvasи юлдуз ва юлдузчалардай. Камбағалларининг шарбат ва сиркаси ундан, давлатмандларининг емиши ва аъло шарбати ундан...

Иккинчи қисм

ЯХШИ ФЕЪЛЛАР ВА ЁМОН ХИСЛАТЛАР ТЎҒРИСИДА

ТАВОЗЕ ВА АДАБ ТЎҒРИСИДА

Тавозе халқ муҳаббатини ўзига тортар ва ~~ушуги~~ шу ишни бажарувчи билан дўстлаштирар. Тавозе дўстлик чаманида тоза гуллар очар ва у чамандан ~~оини~~ оинилик ва улфатчилик базмига хиёма-хил гуллар сочар...

Адабли, агарчи барча кишилардан яхшидир ва ҳамма халойиқдан ёқимлидир, аммо улуглардан кўра яхшироқ ва қўли устушлардан кўра ёқимлироқдир. Адабли ўз тегиқурлари орасида бир-бирига мақтанарли бўлади, каттадан-кичик ўртасида яхши кўринади. Сахийлик қилмай элни шод қилади ва бирор нарса ҳади қилмай кишини гамдан озод қилади.

Адаб кичик ёшдагиларни улуглар дуосига сазовор этади ва у дуо баракоти билан умрбод баҳраманд бўлади. Адаб кичкиналар меҳрини улуглар кўнглига солади ва у муҳаббат кўнгида абадий қолади...

Ҳикоят

... бир ов пайти гавғосида, чопини ва отини орасида Хусрав Парвезининг юксаклик тоғидан яроқлаган гавҳар ва порлаб турган ишжу узиллиб ерга тушди. Овга берилиб кетиб ундан ҳеч кимнинг хабари бўлмайдди. Овдан *Мадонинга* қайтдилар. Бу ишнин билгандан кейин одамларини суриштиришга юбордилар ва ўша поёб гавҳарини қидирдилар.

У тоғ безаги мамлакат хирожига баробар бўлгани учун, тоғдан кишига кўн нарсаси ва қийматли мукофот ваъда қилинди. Халқ эса ўша даштда ўша гавҳарини қидирувда ва мукофот олинган пайида эди.

Иттифоқо бири гафлатда чўмган, бири хушёр. Гафлатдагиси жоҳилилик юзасидан гердайган, хушёр эса тавозе ва адаб безаги билан юксалган. Икки ҳамроҳ ўша даштдаги йўл билан бориб ва шаҳар сари етишга иштиблиб қадам ташлар ва дашт кезар эдилар. Булардан бирининг оти жаҳонганга *Мудбир* ва бирининг номи йиғитлар марди *Муқбил* эди. Булар ишжу қидирган халойиққа яқинлашдилар, халқни бошлаб чиққан кишига йўлиқишдилар. Мудбир такаббурлик билан унга боқмай ўтди, Муқбил эса инсонлик йўлини илгарини сурди. У бошлиққа адаб ва тавозе юзидан бош эгди, оёғи остида эса гавҳар ётган экан кўриб олди ва халқни бошлиққа тақдим этди, у эса ўша ваъда қилинган мукофотнинг вакили эди. Муқбилнинг қўлидан ушлаб шаҳарга қайтди ва бўлиб ўтган воқеани Хусрав Парвезининг қонига тулиқ баён қилди. Хусрав хушҳол ва шод бўлди. Муқбилга деганидан ортинг ишъомлар бериб, ундан узрлар сўради.

Мудбир гердайини натижасида шаҳар гўлоҳидан жой олди. Муқбил эса, тавозе ва адаб ҳосиятидан мақсад гавҳарини топиб, шох чаманида ором олди.

УЧИНЧИ ҚИСМ

ТУРЛИ ФОЙДАЛАР ВА ЎРНАК БЎЛИШ СУРАТИ

Таъбеҳлар

...Бахтли агар олим бўлса, подонлар сўзи унга ибратли ва эътиборли булади; бахтсиз агар жоҳил бўлса, олим сўзидан ор қилади. Ҳақиқат ҳам, жоҳилиликдан кўра бад-

бахтроқ яна нима бор? Кимики ўзини-ўзи ёқтирса, қандай ёмонлик, кимики сўзини ўзи ёқтирса қандай бахтсизлик! Олам аҳли ўзларини ўзлари севадилар ва ўз сўзларини ўзлари ёқимли сезадилар. Инсон жинси бу сифат билан *жаҳолатда* қолган ва нафслари ихтиёрсиз бу даъвога илинган.

* * *

Нафс истагига берилган *нафсоният* мақомида ўрнашади. Ҳеч ким ўз кўнглига ҳам тиламас ва ўз нафсига алам истамас. Аммо ўзганинг азиз зотида ҳадсиз хорлик кўрса, ўзига келган озгина қаттиқчиликка ҳам тафовут қилмас. Яна бирор азиз киши шаънида беҳисоб қийинчилик англаса, ўзига келган озгина кулфатга таъсирланмас. Ҳамма киши ҳам ўзгадан кўра ўзини азизроқ, ўзгалар сўзидан кўра ўз сўзини лазизроқ билади. Киши дунё яхшиликларини ўзидан нари кеткизмайди, аммо ўзга кишига яқинлаштирмайди.

* * *

Эркакларнинг кўргазиш учун ясамоғи — хотинларнинг ўзига зеб бериш учун беазимоғи кабидир. Ваҳоланки, бу иш икковига ҳам ярамайдир, аммо эркакларга кўпроқ шармандалиқдир. Барча ўзини кўрсатиш ва безаш касали билан оғриган ва бундай қилиш эса бу иш ўз қошларида яхши кўриниш ҳар кимнинг ўзига яхши туюлишининг очиқ далилидир...

* * *

Ўзига берилган — подондир. Ўзини безаган — хушрўй сатангдир. Ўзини тортган — панд еган, мағрурланган — лаънат остида қолган.

* * *

Фано аҳлига кўп сўзламоқ — мақбул эмас, кўп эшитмоқ — матлуб ва яхшидир. Эшитмоқ кишини тўлатади, айтмоқ бўшатади... Кўп деган кўп янглишади, кўп еган кўп йиқилади.

Тап касалларининг асоси кўп емакдир, кўнгиш касалларининг асоси кўп демак. Кўп демак сўзга бини қўйган-

лик, кўп емак нафсга бўйсунганликдир. Кишига бу сифатлар ортиқчалик қилади, барчаси ўзига берилганликка олиб боради.

* * *

Такаббурлик — шайтон иши, ўзини катта олиш — подон иши. Мутакаббир тенгқур дўстлари олдида таънада қолади, таңгри елдида *мардуд* ва малъун... Худнарастликдан бутнарастлик яхшидир.

* * *

Яхшилик — бир жабрланганининг огир юкини кўтармоқ ва уни ўша қийинчиликдан қутқармоқдир. *Карам* бировнинг машаққат тикани огирлигини кўтармоқ ва у тикани учидан гулдек очилмоқ ва ўша қилинган ишни қайтиб тилга келтирмаслик, огизга олмаслик, ўша кишига миннат қилмаслик ва унинг юзига солмасликдир...

* * *

Мазлумга марҳамат кўрсат, токи золимдан осойиш кўргайсан. Кўли калталарга наф етказ, агар тиласанг кучлилардан зарар кўрмагайсан. Хирадманд ёвлашиндан қочар, келишини учун уйғунлик эшигини очар. Ари гавгосидан найза тасаввури пайдо бўлади, асал савдосидан ичиш тасаввури муяссар бўлади.

* * *

Дардларнинг нафаси бир ўтдирки, қаттиқ кўнгилни юмшатар ва қуруқ кўзни йиғлатар. Куйганларнинг дами бир елдирким, манманлик хашагини совурар ва газаб тупроғини сўпурар. Ошиқ иши ялиниш-ёлвориш, ишқ далили эса куйиш-ёниш. Парвонага куймоқ ва ўртаимоқ одат. бўлбулга ихтиёрсиз қилган илову зор ва фарёддан қайда тиним? Кечаси ялтирайдиган қурт ёлқин ишини қилмас. қанақар парвона ишини билмас...

* * *

Ҳар кимки биров билан дўст тутинса ёки дўстлик даъвосини қилса, ўзига раво кўрмаганини дўстига раво кўрмасли-

ги керак. Бас, машаққатлардан руҳга алам етади, киши уни ўз жиёму жонига мумкин топади. Аммо уни дўсти учун ҳаёлига ҳам келтиролмайдди. Агар ҳаёлига келтирса даҳшатидан ҳаёти сўнади...

* * *

Кўнгил бадан мулкининг подшоҳидир. Унга соғлиқ бунга ҳам соғлиқ, унга похушлик бунга ҳам похушлик. Демак, кўнгил мулкининг эгаси бўлган нарса шоҳларнинг шоҳидир. Баданининг тузук ва бузуқлиги кўнгилнинг тузук ёки бузуқлигига боғлиқ. Мулкининг обод ва хароблиги шоҳнинг адолат ва зулмига боғлиқ. Подшоҳ мулк баданининг жонидир, кўнгил — бадан мулкининг султони.

* * *

Шоҳдан ҳам лутф даркор, сиёсат ҳам матлубдир. Аммо ҳар бири ўз ўрнида бўлмоғи яхшидир. Бас, унда дўstdан душмани фарқ қилмоқ учун кўп мулоҳаза ва фаросат керак. Ёрни ўзгадан фарқ қилмоқ учун кўп тажриба ва допилик зарур. Чунки ундан барчасига қўрқув ҳам, умид ҳам бор. Зарурдирки, ўзини қуллар каби кўргизсин...

* * *

Бехуда ҳукм бировни побуд қилса, у замон пушаймон бўлишдан нима фойда? Ёки ўринсиз бировни олий даражага кўтарса-ю, билиб қолиб пастлатса, ўз шаънига зиёндир.

* * *

Фосиқ олим ўз-ўзига золим донишманддир, давлатманд баҳил — ўз зиёлини кўзловчи подон. Бу икки киши умрини бекорга ўтказдилар ва гўрга ҳасрат ва армон олиб кетдилар. Бири бунки, илм ўрганишга машаққат чекди-ю, амал қилмади, бири, мол йиғишга меҳнат қилди-ю, сарф қилишни билмади.

* * *

Ёмонларга марҳамат ва яхшилик яхшиларга зарар ва алам келтиради. Мушукни сийлаш — кабутарга офатдир. Шағолга ён босмоқ — товуқ тухмини қурутмоқдир...

* * *

Ақллилар подшоҳлар сўзига инчоқ билдирмайдилар, билимдонлар жинишлар гашига эътиمود қилмайдилар, чулки бири соҳиб ихтиёрдир, иккинчиси беихтиёрдир. Ақллига ҳар иккаласидан нарироқ юриш яхшидир...

* * *

Қайси бир кўнгил қаттиқ сўздан яраланган бўлса, ачиқ тил заҳарли найзадек бўлур. Кўнгилга қадалган тил ханжари еткизган жароҳат битмайди, унга ҳеч нарсаси малҳам ўриниш тутмайди. Ҳар бир кўнгил тил ханжаридан жароҳатланса, юмшоқ сўз ва ширин тил унга малҳам бўлади ва роҳат беради. Мулоийм такаллум — ваҳшийларнинг уяфатга айлантиради, афсуусига — илони инидан чиқаради...

* * *

Тилга ихтиёрсиз — элга эътиборсиз. Кўп сўзловчи валдиरोқ тунда тонг отгунча ҳурийдиган итга ўхшайди. Тили ёмон халқ кўнгилга жароҳат еткизгани каби, ўз бошига ҳам офат етказди. Нодоннинг ваҳшатга солувчи ажирашга томоқ қирмоғи — эшакнинг ўринсиз ханграмоғи. Ширинсухан сўзини юмшоқлик ва келишув билан айтади, кўнгилга келган юз гам унинг сўзи билан қайтади. Имкони бор ҳар бир яхшилик сўз орқалидир.

* * *

Кимники сўзи ёлгон — ёлгонни очилиб қолгач уялгон. Ҳар ёлгонни чиндек айтувчи сўзамол — кумушга олтин қопловчи заргар. Ёлгон афсоналар билан уйқу келтирувчи — ёлгондакам уйқуда сўзга кирувчи. Ёлгон айтувчи — гафлатдадир. Сўзининг турлари кўндир, ёлгондан, ёмонроқ тури йўқдир.

Кимки ёлгонга вақтини сарф этса, унга бу ёмон кўринмай, аксинча яна шу билан фахрланади. Агар тингловчини ғофил топса, уларнинг олдида ёлгоннинг чинга айлангирса, мақсаднинг ҳосил бўлган ҳисоблайди...

* * *

Подшоҳлар ҳузуридан йироқ ва ҳоқонлар базмидан четроқ турмоқ, балки яқинига йўламаслик яхшироқдир...

Қимки кўнглига ҳар нима келганини қила олса, унга ўз ихтиёри билан яқин борган бўлса ўзини-ўзи балога тикади... Подшолар хизматига журъат кўрсатмоқ, ўз ҳаётини узмақдир ва ичишга оғу сўрамоқдир. Уларга яқин бўлишни истамок ўз ўлими учун бало тигини раво кўрмоқдир.

* * *

Ҳакимлар подшоларнинг аҳволи кайфиятини текшириб, уларни ўтга ўхшатгандирлар. Ўт узоқдан наф етказди, ундан фойда топмоқ узоқроқдан яхшироқдир. Гулхан ўти четроқдан наф етказди, ичига тушганини дарҳол куйдиради...

* * *

Ёлгончи киши унутувчи бўлади, *тааммул* ва эҳтиёт йўлидан четда туради. Ҳар кимнинг сўзи чин бўлмаса, тўғрилар кўнглига у сўз мақбул тушмас. Ёлгончи ўз сўзини бир-икки бор ўтказди, кейин нима қилади? Ёлғони биллиниб қолгандан сўнг унга расволик етади ва сўзининг эътибори халқ кўнглидан ўтади.

Кўнгли хазинасининг қулфи тил ва у хазина калитини сўз деб бил.

* * *

Душман фирибин ема ва маддоҳ хушоматини чин дема, чулки унинг гарази ўз мақсадига етмоқдир. Унинг мақсади сендан кичкина инъом олмоқдир...

* * *

Ваҳшатли хабарини чин деб дўстга етказма ва бировнинг айби кўриниб қолса юзига солма...

* * *

Тез қўлга кирган узоққа чўзиламас, мақтаган билан баҳоси ортмас...

* * *

Илм ўқиб унга амал қилмаган, шудгор қилиб уруг элмаганга ўхшар, ёки уруг сочиб ҳосилидан баҳра олмаганга ўхшар...

* * *

Оз демоқ ҳикматга боис, оз емоқ соғлиққа сабаб. Оғзинга келганини демоқ подон иши ва олдига келганини емоқ ҳайвон иши...

* * *

Гавҳар батчиққа тушган билан қиймати камаймас ва ўз баҳоси йўқолмас. Эшакмунчоқни тоғга таққан билан феруза ўришни босмас ва ҳеч ким унинг баҳоси камлигини унутмас.

* * *

Фосиқ ҳамма миллатда подондир, покизалар орасида эса яна ҳам подонроқ... Қайси эл билан ёр бўлсанг ўзингни ўша хилда тут, қандай бўлсанг ўзингни ўшандай кўргиз...

* * *

Билмаганини сўраб ўрганган олим, орланиб сўрамаган ўзинга золим. Оз-оз ўрганиб доно бўлур, қатра-қатра йиғилиб дарё бўлур. Ўрганишдан қочган лаванд ва юзига ҳийла, баҳона эшигини очган хушёқмас аблах. Меҳнат қилиб илм ўрганган хирадманд.

* * *

улфат ва машаққат билан еган қандли кумочдан тинч кўнгиш билан ичган ёвгон умоч яхшироқдир. *Зарбофт тўн* кийиб биров олдида тик турмоқдан эски чопон билан туироқ устида тинч ўтирмоқ яхшироқдир.

Ўзидек бир кимсага қарам бўлиб, шодлик билан атлас, кимхоб устида ўтиришдан кўра кўнгиш машаққатидан озод бўлган ҳолда гадоилик бўйрасида ер тутиш кўп ортиқдир.

* * *

Нафсига берилган кишидан ҳунар келмас — емакдан ўзга; шахснараст кишидан фойда етмас -- демакдан ўзга. Бири ҳаром ошқатдан ором олар, бири ўз мақтовни сўзидан роҳатланар...

Ақлли кишилар хатосидан огоҳланади, тўғри йўлга тушиб олади. Буни у ўз хатосидан бошқалар огоҳланишидан ва айбини юзига солишдан бурун қилади.

САХОВАТ ВА ҲИММАТ ТЎҒРИСИДА

Сахийлик инсоният боғининг ҳосилдор дарахтидир, балки у дарахтининг ширин мевасидир. Одамийлик ўлкасининг тўлқинли дарёси, балки у тўлқин дарёсининг асл гавҳаридир. Саховатсиз киши — ёғинсиз баҳор булут ва иен йўқ тостор мушкидир. Мевасиз дарахт ҳам биру ўтин ҳам бир, ёғинсиз булут ҳам биру тутун ҳам бир. Саховатсиз киши билан гавҳарсиз садафини бирдай ҳисобласа бўлади... Сахий — булутдир. Ишни хирмон, балки хазина бермоқ, бахил эса чумолидир, одати доп ва машоқ термоқ.

Ҳимматлиларнинг ихтисоси сахийликдир. Бу икки шарафли сифат (саховатлилик ва ҳимматлилик) покиза кишиларга ҳосидир. Сахийлик инсоннинг баданидир, ҳиммат — унинг жони. Ҳимматсиз киши эр сонидан эмас, чунки жонсиз бадани киши тирик демас.

... Исрофгарчилик сахийлик эмас... Ҳақ молини куйдиргани девога дерлар, ёруғ қунда мум шам ёққанини ақлдан озган дерлар.

Фахрланиш учун бермоқ ўзини кўрсатишлик ва бу билан ўзини сахий демак беҳаёликдир. Кишилар кўрмагунча бермаган насткадир, сахий эмас. Тилаганга бергани ҳам сахийликдан йироқ бил, қистов билан бермагани яхшироқ бил. Битта нонни икки бўлиб, ярминини бир очга бергани сахий дегил, ўзи емай барини муҳтожга бергани сахий дўст дегил.

ВАФО ТЎҒРИСИДА

... Жаҳон гулшани вафо гулидан зийнатсиз, башарият гули вафо исларидан бўйсиз. Вафо шундай шамдирки, ҳар бир қоронғи уйни ёритмас ва замонанинг бевафо одамлари билан улфатланмас. Шундай наргис гулдирки, давр чаманига кўз солмайди ва кишилар кўнгли гунчасида кўролмаслик ва ҳасаддан бошқа нарса қолмайди. Шундай севиклидирки, яратилиши пок, пок кўнгилдан бошқага

ромлиги ва улфатчилиги йўқ. Шундай истакдирки, зоти покиза, покиза табиятлигидан бошқага майл ва рағбати йўқ...

Вафога ҳаё билан пайвандлик — худди ҳаёга вафо боғланган кабидир.

ВАФО ЗАЙЛИДА ҲАЁ ТЎҒРИСИДА

Карам ва мурувват — ота-оналардир. Вафо ва ҳаё — икки эгизак фарзанд. У икковида ҳар қанча равшанлик билан софлик бўлса, бу икковда шунчалик жипслашиш ва бирикиш юз берур. Ҳар бир кўнгилга вафо маскан қилар экан, ҳаё ҳам жойлашади, ҳар бир ўринда у топилар экан, бу ҳам топилади. Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ. Кимдаки буларнинг иккиси ҳам йўқ — имон ҳам йўқ. Ҳар кимда имон йўқ — ундан одамийлик қилишга имкон йўқ...

Комиллар — аҳли ҳаё, ноқислар — беҳаё...

Ҳар кимга бир вафо кўргаздим — юз бевафолик кўрмагунча қутулмадим. Ҳар ким билан бир меҳр-муҳаббат ойиниши туздим — минг жабр ва зўрлик тотмагунча халос бўлмадим...

ЮМШОҚ КўНГИЛЛИЛИК ТЎҒРИСИДА

Ҳилм инсон вужудининг мевалик богидир, одамийлик оламининг жавоҳирлик тоғидир. Ҳилмни ҳодисалар дунёсида кишилик кемасининг лангари деса бўлади ва инсонлик мезонининг тошига нисбат берса бўлади...

САФАРНИНГ ФОЙДАЛАРИ ТЎҒРИСИДА

Яхшидан ёмонлар ҳам ёмонлик кўз тутмас: яхши киши ёмонларга ҳам яхшиликни унутмас. Яхшилик қила олмасанг, ёмонлик ҳам қилма. Яхшиликни ёмонликдан яхшироқ билмасанг, ёмонроқ ҳам билма. Яхшиликни билмасанг, яхшиларга қўшил. Яхшилик теварагида айлана олмасанг, яхшилар теварагида айлан.

* * *

Дардлик кўнгил — шуълалик чироқ; ёшлик кўз — серсув булоқ. Туяқушга юк ортиб кўчса бўлмас, чодир

қанотини очиб учса бўлмас. Ўт инни қовурмоқ; ел инни совурмоқ. Сувнинг мазаси муз билан, ошнинг татми туз билан, инсон яхшилиги — сўз билан... Таъмагирдан карам тилама; гадойдан оқча сўрама. Бахилнинг омонат асрани ажаб, яхшилик қилувчининг хиёнат қилиши ажаб...

* * *

Бешок ҳамдамликда ярамас, попоқ маҳрамликка... Ўзига зеб берган ботир бўлмас, каналак парвона бўлмас. Дўст жабридан инграма, душман зулмидан зорланма.

* * *

Фосиқдан ҳаё тилама, зolimдан вафо тилама. Очиқ юз билан қилинган инъом — саҳийлик устига саҳийлик. Покизалик билан қилинмаган ин яхши бўлмас, ин калаваси ҳасса бўлмас. Подшоҳларга хизмати мос келганининг қўрқинчи кўпроқдир. Ишқсиз кесак, дардсиз эшак... Элга қўшилган оройини тонди, элдан айрилган осайини топди. Ҳар бир югурган яқинлашмас, ҳар бир айрилган қовушмас. Душман ҳар қанча кичик бўлса ҳам, кўнгилни қўзғатар, ҳас ҳар қанча майда бўлса ҳам, кўзни булғатар. Ерининг ободлиги эл билан, сув мавжи ел билан. Ёш болалар инни ҳеч нима бўлмас, ништа пучоғи кема бўлмас...

* * *

...Бефойда сўзни кўп айтма, фойдали сўзни кўп эшитишдан қайтма. Оз деган оз янглишар, оз еган оз йиқилар. Очиқ — ҳикмат сармоясидир ва тўқлик гафлат кифоясидир. Тўқлик ҳирсини кўнгилдан йўқ қил. Ўзинг оч бўлиб, бир очни тўқ қил. Ўзингни зебо либос хаёлидан қайтар. Либос зеболигини истасанг бир яланғочни кийинтир. Ҳар қанчаки чиройлидир — кийганингдан кийдирганинг яхшидир.

* * *

Ҳар кишини сиринининг маҳрами дема, бу — дунё кишиларида оздир... Ўзинг сир сақлашининг ўзингга қийин бўлар экан, яна бировнинг уни сақламоғи мушкулдир... Ўзинг ўз амринини сақлаб олмганингни биларсан, бошқа биров уни фоиҳа этса айб ҳам қиларсан...

* * *

Чин сўзни ёлгонга чулғама, чин айта оладиган тилни ёлгонга булғама. Ёлгончи — киши эмас, ёлгон айтмоқ эрлар иши эмас.

Ёлгон сўз — дегувчини беъътибор қилар, чунки у гавхарни оддий тошдек хор қилар. Қимикки чин сўзини ёлгонга қотиштирса, асл инжуни нажосатга отар...

* * *

... Тилингни ўз ихтиёрингда асра, сўзингни эҳтиёт билан сўзла. Вақтида айтиладиган сўзни асрама, айтмас сўз теварагига йўлама. Сўз борки тингловчи танига жон киритади, сўз борки айтувчи бошини елга беради. Тилинг билан кўнглингни бир тут. Кўнгли ва тили бир бўлган кишининг айтган сўзи бут. Сўзни кўнглингда нишитмагунча, тилга олма. Нимаикки кўнглингда бўлса тилга келтирма. Агарчи тилни сақламоқ кўнглига огирдир, аммо сўзни сочиб юбормоқ бошга офатдир. Айтур ерда унутма, айтмас ерда ўзингни сўзга уринтирма. Айтар сўзни айт, айтмас сўздан қайт. Оқил чин сўздан ўзгани демас, аммо барча чинни ҳам демоқ оқилнинг иши эмас...

* * *

... Золим ва бедард суҳбатида сўз юрутма. Чақимчи ва номард бор эканида оғиз очма. Доно қўлдан чиққан нарса тўғрисида сўз айтмас, ўтган йиғитлик орзу билан қайтмас.

ДАВЛАТШОҲ САМАРҚАНДИЙ

«ҲАЗКИРАТ УШ-ШУАРО»

РАШИДИДДИН ВОТВОТ

Рашидиддин Вотвот хоксор, кичик жуссалик, ҳозир-жавоб одам эди. Вотвот деб аталишига боис шу исмли муъжаз бир қушга ўхшатилишидир. Шундай бир нақл бор: Қушлардан бир қуш хоразмлик олимлар хоразмшоҳ Отсизнинг /1127-1156/ мажлисларидан бирида мунозара ва баҳс қилар эдилар. Рашидиддин Вотвот ҳам ўша мажлисда ҳозир бўлиб, мунозара, баҳс ва ҳозиржавоблик намуналарини кўрсатарди. Хоразмшоҳ кўрдикки, шу қадар кичик жуссали бир одам беҳад ва беандоза баҳс юритаётибди. Рашидиддин Вотвотнинг олдидаги *хон* устига бир давот қўйилган эди. Хоразмшоҳ зарофат юзасидан деди:

— Давотни олиб қўйинглар-чи, қани кўрайлик: унинг орқасида туриб гапираётган ким экан ўзи.

Рашидиддин Вотвот писандани англаб, давотни олиб қўйди, сўнг ўрнидан туриб жавоб қилди:

— Писон жуссаси билан эмас, балки дили ҳамда тили билан писондир...

НИЗОМУЛМУЛК, УМАР ҲАЙЁМ ВА ҲАСАН САББОҲ

...хожа Низомулмулк Тусий, Умар Ҳайём ва Ҳасан Саббоҳ Нишопурда бирга ўқиган, бирга дарс қилган эдилар. Шу сабабдан бир-бирлари билан дўстлик ипи билан боғлаган эдилар. Хожа Низомулмулкнинг иқбол юлдузи кутарилиб, эътибор топиб, мамлакатга вазир бўлганда Ҳасан Саббоҳ ва Умар Ҳайём хожа Низомулмулк ҳузурига — Исфаҳонга бордилар. Хожа билан учрашши муяссар бўлгач, дўстлари уларга турли-туман иззату икром кўрсатди. Орадан маълум муддат ўтгач, хожа бир кун улардан келишларининг сабабини суриштирди.

Умар Ҳайём деди:

— Сенинг олдингга келишдан мақсадим шулки, менга тирикчилик маошини Нишопурдан тайин этсанг, токи фароғатда кун кечирсам.

Хожа Низомулмулк рози бўлди, сўнг Ҳасан Саббоҳга мурожаат қилди:

— Сен нима дейсан?

Ҳасан Саббоҳ жавоб қилди:

— Мен дунёвий ишлар билан машғул бўлишга кўпроқ илтифотим бор.

Хожа Низомулмулк унга Ҳамадон ва Динворнинг ҳокимлигини берди. Лекин Ҳасан Саббоҳнинг мақсади хожа Низомулмулкнинг вазирлигига шерик бўлиш эди. Шунинг учун ҳам берилган мансабини қабул қилмади ва хожа Низомулмулкдан дили оғриб, у билан ёвлашиб қолди. Кейин Султон Маликшоҳнинг надимлари ила алоқа ўрнатди ва парду шатранж ўйнаш билан машғул бўлди-ю, султоннинг яқинлари ва надимларини ўзига ром қилиб олди; улар орқали султоннинг арзига қуйидаги гапни етказди:

— Султон йиғирма йилдан бери подшолик қилмоқда. Лекин у мамлакатдан қанча миқдорда мол жамланиб, унинг не миқдори харж қилинаётганидан албатта воқиф бўлиши зарур.

Султон хожа Низомулмулкни чақиртириб деди:

— Мамлакатдан жамланадиган ва сарфланадиган молни қанча вақт ичида ҳисоб-китоб қилиб бера оласан?

Подшоҳимизнинг лутфу карами орқасида букун мамлакат сарҳадлари Кошғардан *Антиохия* ва Румгачадир. Агар астойдил тиришиб ҳаракат қилсак, шояд, бир йил ичида ушбу юмуш охирига етказилур.

Эртаси куни кечқурун Ҳасан Саббоҳ Султон олдида тиз чўкди ва деди:

— Агар султон бу юмушни менга топишсалам ва қўлимни узайтисалам қирқ кун ичида уни битириб, арзга етказурман.

Султон *дафтархона* ихтиёрини унга берди ва барча ҳисобчилар ва *муставфий*лар Ҳасаннинг қўл остида бўлиб, «бу юмушни қирқ кун ичида поёнига етказсинлар!» — деб буюрди.

Ҳасан Саббоҳ дафтар иши билан машғул бўлди. Қирқ кун муҳлат яқинлашиб, бу юмуш охирига етди деб ҳам қолган эдики, хожа Низомулмулк бу иш Ҳасаннинг қўли билан охирига етиши мумкинлигини англади ва бир ҳийла-тадбир ишлатди. У даставвал чўҳрасига кўп олтин ва мол бериб, Ҳасан Саббоҳнинг чўҳраси билан дўстлашини буюрди. Сўнг яна бундай деди:

— Қирқинчи куни Ҳасан ҳисоб-китоб ишларини якунлаб келади. Иккимиз уни султоннинг даргоҳига олиб борамиз. Сен йўлда Ҳасаннинг чўҳрасига: «Қани хожанинг ҳисоб-китоб дафтарини кўрсат-чи, у нималарни ёзган экан, бу дафтар янгим ёки меннинг хожамникими?» — деб айт. Ҳасаннинг дафтари қўлингга тушиши билан уни остин-устун қил, варақларини аралаштириб юбор!» Шунга келишилди ва хожа Низомулмулкнинг чўҳраси қирқинчи куни Ҳасан Саббоҳнинг дафтарини шу тариқа наришон қилди. Хожа Низомулмулк ва Ҳасан султоннинг ҳузурига бирга етаклашиб киришди.

Султон Ҳасанга қараб деди:

— Дафтарини мукаммал қилдингми?

— Ҳа, мукаммал қилдим, — деб жавоб қилди Ҳасан.

— Ундай бўлса, — деди Султон, — уни олиб кел!

Ҳасан Саббоҳ дафтарини султоннинг олдида қўйиб очди. Лекин, Султон Рай хусусида сўраган эди, Рум ҳақидаги варақ очилди... Шундан кейин Ҳасан хожа Низомулмулк макр-ҳийла ишлатганини англади. Ҳасаннинг кўнгли гаш бўлди, қўлу оёғи бўшашиб, шоша-ниша сочилиб ётган дафтар варақларини йиғиштира бошлади.

Султон Ҳасанга ўшқирди. Хожа Низомулмулк эса шу ондаёқ султонга қараб деди:

— Э, худонинг бандаси! Мен бу одам девоида эканлигини бошдаёқ англаган эдим, лекин подшомиз мажбур этганликларидан қаршилик кўрсатолмадим. Ахир қандай қилиб бу қадар улкан мамлакатнинг қирим-чиқимини қирқ кунда поёнига етказиш мумкин?!

Майлис аҳли хожа Низомулмулкнинг бу сўзларини маъқуллаб, Ҳасан Саббоҳни маломат қилди. Султон уни дарҳол даргоҳдан ҳайдаб чиқарди.

Ҳасан Саббоҳ яширин тарзда Исфаҳонда у уйдан бу уйга кўчиб юрди. Абулфазл *раис* деган дўстининг уйдан бошлана тошибди. Дўсти унинг кўнглини олди, Ҳасан бўлса фириб бериб, уни *зиндиқлик* ва бидъат мазҳабига ўтказиб олиш пайига тушди. Бир куни у Абулфазл раисга деди:

— Агар бирорта яқдил ва ҳамжиҳат дўстим бўлганда, бу туркманнинг подшолиги ва анови қишлоқнинг вазирлигига тамоман барҳам берган бўлардим.

Раис Абулфазл бу одам Қонгардан то Мисргача чўзилган улкан мамлакатни фақат бир дўсти ёрдамида қандай йўқ қила олар экан? Балки у савдойилик дардига мубтало бўлиб қолгандир, деган мулоҳазага борди. Раис ўша кунидёқ бодом ёғи билан *афтимун* олиб келди ва уларни заъфаронга қўшиб бир дори тайёрладики, у савдойиликни даф қилар эди.

Ҳасан шубҳаланиб раиснинг уйдан ҳам қочди. Дайлам *қўҳистон*даги *Аламу*т қалъасига келиб, тоат-ибодат билан машғул бўлди. Қалъа *кутвол*ни фирибгарлик билан ўз муридига айлантирди. Ҳасан Саббоҳ ҳамма вақт қалъа ташқарисидagi горда истиқомат қилиб, тоат-ибодат билан машғул эди. Кутвол ундан қалъа ичкарисига кириб истиқомат қилишини сўради.

Ҳасан Саббоҳ жавоб қилди:

— Мен бировнинг мулкида ибодат қилмайман. Менга қалъа ичкарисидан бир ҳўкиз терисича ерни ажратиб сот. Мен ўз мулкимда тоат-ибодат қилай.

Кутвол қалъа ичидан бир ҳўкиз терисича ерни ажратиб унга сотди. Ҳасан Саббоҳ қалъа ичкарисига кириб олгандан кейин унинг тамом халқини, ҳийла ишлатиб, ўзига мурид қилиб олди. Сўнг ҳўкиз терисини тилим-тилим иш қилиб, бир-бири билан улаб, қалъа дарвозасининг бир табақасига боғлади, сўнг девор бўйлаб айлантириб, дарвозанинг иккинчи табақасигача тортиб келиб боғлади ва илк саҳар кутволга одам юбориб, деди:

— Бундан буён қалъа менинг мулкимдир, чунки уни сендан сотиб олганман. Энди мулкимни бўшатиб қўй!

Қалъанинг барча аҳолиси Ҳасан Саббоҳга мурид бўлиб қолгани учун кутвол почор қалъани ташлаб чиқди.

Ҳасан Саббоҳ шу тариқа, макр-ҳийла билан, Аламути эгаллаб олди ва унинг баҳосини Абулфазл раисга ёзиб юборди, мактубда бундай дейилганди:

«Ҳанузгача ёнимда бирои дўстим йўқ, ёлғизман. Ёру дўст ортдирсам ишларим бундан ҳам юришиб кетарди»

МИРЗО УЛУҒБЕК

Мирзо Улуғбекнинг фаросати ва хотирасининг қуввати шу даражада эдики, ҳар ерда бирои жониворга уқ узиб, ов қилса, шу тарихии эслаб қолар, воқеа куни ва қасрда содир бўлганлигини, жониворлардан қайсилари ов қилинганлигини дафтарга битиб қўяр эди. Тасодифан уша дафтар йўқолиб қолди ва қанча қидирсалар ҳам уни тополмадилар. Дафтарни сақлаб юрган хизматчилар саросимага тушдилар.

Подшо деди:

— Ташвини тортманглар! Мен уша дафтарга ёзилган гапларни бошдан-оёқ ёд биламан.

Сунг Улуғбек котибни чақиртириб айтиб турди, улар ёзиб олдилар. Янги дафтар тулган ҳам эдики, илгари йўқолган дафтар топилиб қолди. Ҳар иккала дафтарни солиштириб, тўрт-беш ихтилофдан бўлак фарқ топмадилар.

ШАЙХ ОЗАРИЙ ВА УЛУҒБЕК

Маърифатли *шайх Озарий* бундан деб ҳикоя қилади мен хижрий 800 (1398) йили Қорабоғда, улуг амир Темур кўрагонининг қиссахони бўлмиш тоғам билан бирга эдим. Мен Улуғбек мирзонинг хизматига тайинланган эдим. Уша вақтда ҳали ёш бола эдим ва бир неча йил болалик шодлигини шаҳзода билан бирга баҳам кўрдим. У билан бирга ўйнар, нақлу ривоятлар айтар эдим. У мен билан яқин дўст ва ўртоқ бўлиб қолди. Хижрий 852 (1448) йили мазкур подшо Хуросонни забт этди ва Исфаронга келиб тушди. Ёшлик ўтиб, қартайиб қолган эдим. Ўрнимдан туриб, подшонинг ҳузурига бордим. У мени узоқдан фақир уқводор либосида кўрди. Салом-аликдан кейин сўради:

— Эй, дарвини, сен эски ҳамсухбатимиз кўринасан. Қиссахонимизнинг жияни эмасмисан?

Подшонинг ўткир зеҳни, фаросати ва пок идрокидан лол қолиб дедим

— Ҳа, жаноблари, қиссахонининг жияниман.

Улугбек Қорабоғда айтилган ҳикоятлар, Гуржистон газовати ҳамда Озарбайжон ажойиботларини ўртага таъналади. Мен ёдимда бўлганларни айтиб бердим.

АМИР ТЕМУРНИНГ БЎМ-БЎШ ХАЗИНАСИ

Шохруҳ султон Самарқанд тахтига ўлтиргач (1409 й.) Амир Темурнинг кўк сарой ва шаҳар аркида яширилган хазинасига кирди. Лекин, аблахлар димоғи ақлдан, жоҳиллар қалби билимдан холи бўлганидай, Шохруҳ ҳам ўша хазинани ганиждан холи топди. Хоналардан бирига кирганида ҳассасининг учини бир дирҳамга тегди, олиб чағинини артди ва кўзларига суриб, ҳамёнига солди. Сўнг мулозимларига қараб деди:

— Биз шу дирҳам ҳаққи отамиздан қолган хазина ва меросдан баҳраманд бўлдик.

ХОНДАМИР

МАКОРИМ УЛ-АХЛОҚ

Латифа ва мутоӣибалар

ПОДШОҲДАН НОН ТИЛАМА

Амир Алишер Навоӣ *Султон Абу Саъид* замонда Муҳаммад Абу Саъид баҳодир билан Боғи сафидда сайр қилиб юрган эди. Муҳаммад Абу Саъид баҳодирнинг таъиншларидан Юсуф исмли бир йигит вазирларининг баъзисидан шиқоят қилди:

— Вазир экинмига сув бермай қўйди. Мирзо Абу Саъидга арз қилмоқчи бўлиб саройга борган эдим *ясовул*лари унинг ҳузурига киритишмади. Ҳозир аҳволим шу қадар огирки, бировлардан бир бурда нон тилаб тирикчилик қилаётибман.

Амир Алишер Навоӣ унга қарата мана бу байтни ўқиди:

Яъни:

Гадойки нон аз дари шоҳ жуест,
Бибояд зи оби худаш даст шуст.

Яъни:

Подшоҳ эшигидан нон излаган гадой,
Ўз суви билан қўлини ювиб, қўлтигига уриши керак.

ҲАР ЮЗ МИСРА ШЕЪРИ БАҲОСИ БИР ПУЛ

Кунлардан бир кун соф кўнгилли амир Алишер фасоҳату *зарофат* бобида замон шоирларининг пешқадами ҳисоблангани хожка Осафийга насиҳат қилиб деди:

— Ҳайронманки, ўткир зеҳингиз ва баланд таъбингиз бўла туриб, шеър ёзиш билан кам машғул бўлясиз, қимматли вақтингизни бефойда ўтказибсиз.

Хожка Осафий эътироз билдирди:

Аксинча шу кунларда ҳар қачонгидан кўпроқ шеър ёзаётибман. Масалан, ўтган кеча икки пуллик шам ёниб битгунча икки юз байт шеър ёздим.

Амир Алишер кулиб дедилар:

— Ундай бўлса ёзган ҳар мисра шеърингизнинг баҳоси бир пул экан-да, мавлоно?!

ЎЛИГИ ҲАМ БИР БАЛО, ТИРИГИ ҲАМ...

Муסיқа илмида замонасининг яғонаси бўлган мавлоно Алишоҳ олий даражали амир Алишерга арз қилди:

— Каминадан илтифот ва марҳаматингизни аямасдан *вақф* бошқарувчисига айтсангиз. Ҳар ойда бориб бош оғриги бўлиб юрмасаму олти ойлик маошимни бирданига тўлаб қўяқолса.

Олий ҳазрат амир Алишер дедилар:

— Мавлоно! Умримиздан олти кун қолганми, йўқми, буни билмаймиз. Шундай экан, нима учун сиз омонат ҳаётга бу қадар эътиқод қўйиб, олти ойлик маошини олдиндан талаб қиласиз?

Мавлоно Алишоҳ деди:

— Сиз буйруқ бераверинг, улар ҳам оқчани бераверсинлар. Борди-ю, куним битиб ўлиб қолсам, ўша пул гўру кафанимга етиб қолар.

Шундай кейин амир Алишер ҳазратлари дедилар:

— Ўлиги ҳам бир бало, тириги ҳам бир бало деганлари сиз экансиз-да?!

ОТИНГИЗНИ БУНДАН ОРТИҚҚА ОЛМАДИЛАР

Кунлардан бир кун саховатли амир Алишер заиф кимсалар ичида ўзининг қизиқ кўриниши ва гаплари билан бошқалардан мумтоз бўлган мавлоно Шаҳобиддин Мудав-

винга марҳамат юзасидан эгар-жабдуги билан бир от инъом қилди. Бу илтифотдан у ўзини олий ҳазратнинг хос кишиларидан ҳисоблаб хизмату мулозаматини ҳаддидан ошириб юборди. Амир Алишер отланиб бирон ерга борадиган бўлса, у ҳам орқасида юрар, қайтиб келгандан кейин эса дарвозасидан нарига кетмас эди. Канадай ёпишиб олган бу одам туфайли амир Алишер кўн қисилди, лекин унга бирон гап айтишга, ҳузуридан йироқлаштиришга ботинолмади. Охири бўлмади. Хизматкорлардан бири, амир Алишернинг топишириғи билан ўғри тариқида унинг уйига кирди ва отини ўғирлаб бозорга олиб бориб сотиб юборди.

Шаҳобиддин Мудаввин ўғрини ва отини кўн қидирди. Лекин тополмади. Шундан кейин амир Алишер ҳузурига келиб арз-дод қилди.

Амир Алишер деди:

— Отингнинг баҳосини берамиз, фақат шу шарт биланки, бундан кейин от сақламайсан, отланган кезларимизда бизга ҳам бош огриғи бўлмайсан.

Шаҳобиддин Мудаввин рози бўлди.

Амир Алишер хизматкорга буюрди:

— Мавлонога юз танга олиб чиқиб беринг.

Хизматкор Шаҳобиддин Мудаввинга тўқсон тўрт танга олиб чиқиб берди. Мавлоно оқчани олди, лекин уни ҳисоблаб кўриб таажжубланди ва деди:

— Бадада инъом қилинган оқча юз танга бўлиши керак. Бунинг олти тангаси қани?

Ҳозир бўлганлардан бири жавоб қилди:

— Отингизни бундан ортиққа олмадилар.

ТАНБЕҲ

Амир Алишер 1488 йили Ҳиротнинг Жомеъ масжидини таъмирлашга уринаётган эди. Бинонинг ёзувларини ёзиб бериш хожа Мирак наққош таҳаллуси билан машҳур бўлган Саид Рухулло топирилган эди. У бепарволик қилиб ишга кечикиброқ қўл урди. Наққошлар унга қараб иш бошлолмай турдилар. Ишбошилар Мирак наққошга насиҳат ҳам, дуқ-пўниса ҳам қилиб кўрдилар. Лекин фойдаси бўлмади. Аҳволни улуг амирга арз қилдилар. Амир қизиқ бир тадбир ишлатди. Ўша пайда Мирак наққош Ҳирот атрофидаги Саидравон қишлоғида дам олаётган эди. Амир

Алишер хожа Жалолиддин Муҳаммад мунишийни чақиртириб буюрди:

— Саид Рухулло девони олийга беш минг динор кенакийини қайтариши зарурлиги ҳақида *барот* ёзиб олиб келинг.

Мактуб келтирилгач, амир Алишер Саид Рухулло танимайдиган икки *навкар*ни чақиртириб келтирди, баротни уларнинг қўлига топишди ва буюрди:

— Саидравон қишлоғига боринглар, хожа Мирак наққошни топиб қайд этилган маблағни сийёсат билан талаб қилинглар, ўзларингизни эса шахзода Фаридуи Хусайн мирзоининг навкарлари деб таништирингиз.

Навкарлар Саидравон қишлоғига бордилар, Мирак наққошни топиб гирибонидан олдилар ва баротда кўрсатилган маблағни талаб қилдилар. Саид Рухулло ҳайрат деишгизга чўмди, сўнг вазиятни ҳисобга олиб ялишиб-ёлворишга тушди:

— Ҳой биродарлар, мени масжиди жомеъга олиб боринглар, агар ҳозироқ ишга тушмасам ҳар парса бўлай. Йўқ десаишлар оқчани топишга ҳаракат қилай.

Лекин навкарлар унга қулоқ солмадилар, кечаси билан ҳибсда тутдилар. Эртаси кун эрталаб Мирак наққош навкарларга яна ялишиб-ёлворди:

— Мени масжиди жомеъга олиб боринглар, шояд амир Алишер ҳолимга боқиб, девон хизматчиларига айтиб, менинг отимга ёзилган баротни бошқа кишининг номига ўтказиб, бу маблағни бўйшимдан соқит қилар.

Навкарлар унинг арз-додини қабул қилдилар, Саид Рухуллони Ҳиротга олиб бордилар. Амир Алишер масжид қурилиши тепасида экан. Наққош унинг оёқларига йиқилиб зорланди:

— Қамбағаллик пихоясига етган шундай бир пайтда беш минг динор кенакийини банданинг зиммасига ёзибдилар. Бандага раҳм қилиб шу қогошни қайтариб олиш чорасини кўрсалар абад ул-абад ота-бобомнинг раҳматига мушарраф бўлур эдингиз.

Амир жаноблари дедилар:

— Баротни қайтариш мушкул, шундай бўлса ҳам бир қадар уриниб кўрурмиз, фақат шу шарт биланки, сиз ҳам ўн беш кун ичида ушбу муборак манзилнинг катибалари ташвишларидан кўнглимизни тинчитиб қўйсангиз.

Мирак наққош улуг амирининг шартини қабул қилди ва мана бундай тилхат ҳам ёзиб берди: «Агар белгиланган

муддатдан бирор кун ўтқундай бўлса, банда маблағ хусу-
сида ўзини узрsiz жавобгар ҳисоблайди».

Шундан кейин амир Алишер мулозими Камолиддин
Ҳусайини чақиртириб буюрди:

— Хожа Мирак наққош, уни олиб келган мулозимлар
билан девонга олиб бориш, нима бўлса ҳам унинг номига
ёзилган баротини қайтарилишига кўмаклашиш.

Санд Рухулло хурсанд бўлди, дарҳол ёзув ишларига
киришди...

ФАХРИДДИН АЛИ КОШИФИЙ

ЛАТОНФ АТ-ТАВОИФ

Ҳикоятлар

УЛУГБЕК МИРЗОНИНГ МАЖЛИСИ

Санд Имод Хубонзий фозил ва хуштаъб киши эди. У ма-на буларни ҳикоя қилади: Мирзо Улугбекнинг мажлисла-ридан бирида *Фирдавсий*нинг «Шоҳнома»си ўқилди. Мир-зо ундаги баъзи шеърларнинг маъносини мажлис аҳли ўр-тасига ташлади. Мовароуннаҳрлик бир одам «Шоҳнома»ни мирзо, унинг яқинлари ва маҳрамларига ёқмайдиган бир оҳангда ўқиди. Мирзо менга мурожаат қилиб «ушбу сўз ас-лида қаердан чиққан?» деб сўрадилар. «Хуросондан чиқ-қан», — деб жавоб бердим. Бояги мовароуннаҳрликлар ме-нинг зиддимни олиб: «Ҳа, хуросонликлар ўз мажлисларида шундай талаффуз қиладилар», деди.

Мен сўзимда давом этиб: «Хуросонда бирон шеърни ёки бошқа нарсани ўқиганларида бузиб ўқийдилар, масалан, «Зафар асқан» (Зафар маскани) сўзини «зафарбоз» (за-фар ўйини) деб ўқийдилар», дедим.

Мирзо жавобимдан мамнун бўлдилар ва каминга хос чопонларини инъом қилиб: «Минбаъд менинг ҳузуримда «Шоҳнома» бунақа бузиб ўқилмасин!» — дедилар.

КУМУШ ОФТОБА ЎҒРИСИ

Подшонинг тахтхонасидан бир кумуш офтоба ўғирланди. Кўшни кўрган мунажжимни олдириб келиб ром очдирдилар. Мунажжим устурлобни олиб, толе вақтни белгилади, уни юлдуз ва сайёраларнинг ҳаракат йўлига мослаб, ҳисоб-китоб қилди. Кўн таҳқиқ ва мулоҳазалардан кейин: «Кумуш офтобани саройдагилардан биронтаси ўғрилаб қўйган», деди. Уни эшитиб турганлар хо-холаб кулиб юбордилар ва: «Бу қанақа гап ўзи? Қачондан бери сарой ўғрига маскан бўлибди?» — деб эътироз билдирдилар.

Мунажжим бўш келмади-да: «Саройда Кумуш исмли жория борми?» — деб йиғилганларга мурожаат қилди. «Бор!» — деб жавоб қилдилар улар бир оғиздан. «Кумуш офтобани уша ўғирлаган», деди мунажжим.

Тафтиш ва текширишлардан сўнг мунажжимнинг таъбири тўғри бўлиб чиқди. Подшо офтобани жориядан тортиб олиб мунажжимга инъом қилди, ўғри эса жазоланди.

МУНАЖЖИМНИНГ ОРЗУСИ

Хусрави Парвезнинг хос мунажжими бўлиб, илму камолотда беназир эди. У бир куни подшога деди:

— Э, Хусрав! Менинг қотилим қачон келаркан? Шунини ўйласам юрагим орқамга тортади. Беҳаё хотирга бир ҳаёл келди.

— Сенинг бизда не даъвоинг бор? Гапир!

Мунажжим: «Ҳеч бўлмаса икки кун подшонинг қасрида истиқомат қилсам. Кечани ҳам уша ерда кечирсам, айни иқболу саодатга сабаб бўлур эди», деб кўнглидагини гапирди.

Хусрави Парвез ижозат этди ва мунажжим ун кечаю ун кундуз подшонинг қасрида истиқомат қилди. Хусрав кечаси фаррошининг ёнида ётди. Тўққиз кеча ўтиб, унинг кеча бошланган куни Хусрави Парвезнинг гапимлари унинг ётоқхонаси деворини тешиб кирдилар ва мунажжимни подшо деб ўйлаб, бошини кесиб кетдилар. Хусрави Парвез бўлса омон қолди — у уша кеча ҳарамда экан.

НУШИРВОНИ ОДИЛНИНГ ТУШИ

Нуширвони одил тушида тўнғиз билан бир идишдан сув ичибди. Эрталаб тушини вазирга айтибди, лекин у тушини таъбирлаб беролмабди.

— Бир кунимга яраб қоларсан, деб кўндан бошинингни силаб келаман, — дебди подшо вазирдан қўйиб, — лекин сен ҳатто тушини таъбирлашга қодир бўлмадинг. Сенга уч кун муҳлат, тушининг таъбирини ё ўзинг, ё бўлмаса бирон таъбирчи билан ечасан. Аке ҳолда бошинингни кесаман.

Вазир Нуширвони одил ҳузурда кўнгли хижола бўлиб чиқди ва саройдаги тамом олимлару мунажжимларни тўнлаб бўлган ганини ўртага солди. Лекин ҳеч ким подшонинг тушини таъбирлаб беролмади. Шундан кейин вазир ўлимга рози бўлиб турган ҳам эди, кимдир шаҳардан тахминан икки тош наридаги горда бир ҳаким ўлтиришини айтиб қолди. Вазир отланиб ўша ҳакимнинг олдига жўнади. Ўша гор жоёлашган теналикка яқинланган ҳам эди, кимнингдир баланд овоз билан: «Э, вазир! Таъбирчи ахтариб ўзингни у ёққа урдинг — бўлмади, бу ёққа урдинг — натижаси чиқмади. Ваҳоланки, ўша тушининг таъбири менинг қўлимда, уни мен ечиб беришим мумкин», — деган баланд овоз эшитилди. Вазир отининг жиповини овоз чиққан тарафга бурди. Қараса қаршисида бир ёш бола турибди.

— Исмнинг нима? — деб сўради ундаи вазир.

— Бузуризмехр, — деди бола.

— Қанчадан-қанча уламо ва таъбирчи ечолмаган тушини муштдай бошинг билан сен қанақасига ечиб бера олардинг?

— Олим кўну, лекин илм ҳар кимга ҳам насиб бўлавермайди, — деди бола ҳеч тап тортмай.

— Ундай бўлса, — деди вазир, — қани тушининг таъбирини ечиб кўр-чи?!

— Мени подшонинг ҳузурига олиб бор, тушининг таъбирини унинг ўзига ечиб бераман, — деди бола.

Вазир ёқасини ушлади ва деди: «Бордию ечиб беролмасанг, унда нима бўлади?»

— У ҳолда бир қошиқ қонимдан кечдим, подшо сенинг ўрнингга мени ўлдирар қолсин.

Вазир болани етаклаб саройга олиб келди ва бўлган воқеани бирма-бир сўзлаб берди. Подшо даргазаб бўлиб: «Тамом ҳукамо ва буюк уламолар ечиб беролмаган масалани қандай қилиб мана бу гўдак ечиб бера олади. Кунимиз энди шу гўдакга қолдимиз?» — деб вазирга сўясат

қилди. Вазир бошини ҳам қилганча ер чизиб ўтираверди. Ўртага сукут чўкди.

Сукутни бола бузди:

— Шоҳо! — деди у, — сен мени гўдак фараз қилиб, мушкулимни ечиб беролмайдн, деб ўлтирибсан.

— Қани ечиб кўр-чи, бўлмаса, — деди подшо сал юмшаган бўлиб.

— Бизни холи қолдирсинлар унда, — деди Бузуржмехр подшога таъзим қилиб.

Подшо билан Бузуржмехрни холи қолдирдилар. Шундан кейин бола сўз бошлади.

— Ҳарамингдаги суйган чўриларингдан бирига кимдир шериклик қилади.

Бу гапдан подшо алланечук бўлиб кетди. Ким бўлди бу шерик одам? У яқинларини бирма-бир кўнгилдан ўтказди, лекин ҳеч кимса хотирига келмади. Сўнг Бузуржмехрга мурожаат қилди:

— Э, болакай! Сен қизиқ бир гапни айтдинг. Бу гапни қаердан олдинг? Сен бунн қаердан биласан?

— Буни ҳозир исбот қиламиз, аъло ҳазрат! Ҳарамингиздаги барча аёлларни кўрикдан ўтказинг. Уларга бугун ҳарам соҳибаларига сардор тайинлажагингизни айтиб қўйишини, — деди Бузуржмехр подшога.

Бузуржмехрнинг маслаҳати билан ҳарам соҳибалари саф бўлиб подшо, вазирлар ва ходимлар олдидан олиб ўтилди. Улар орасида илгари подшонинг назари тушган бир гўзал чўри ҳам бор эди. Ўша гўзал подшонинг рўбарўсига етишни билан вужудини титроқ босиб, оёқлари чалкашиб, йиқилишига бир баҳя қолди. Уни сафдан тортиб чиқардилар ва қаттиқ сўроқ қилинди. Канизак охири: фалон исмли чиройли бир гуломга ошиқ бўлиб қолганини ва кечалари у билан ҳарамда яширинча учрашиб туражагини бўйнига олди. Гуноҳкор жазога тортилди, Бузуржмехр эса сарой хизматига олинди.

Тамсиллар

БОЙНИНГ ВАЪДАСИ

Бадавлат бир одам дўстларидан бирига катта инъом ваъда қилибди. Лекин вақт ўтаверибди, ваъда эса ваъдалигича қолаверибди. Бир куни ўша таъмагир валенсѣмат дўстига ваъдасини эсига солиб хат ёзиб юборибди. Дўсти-

дан эса мана бу мазмунда хат олибди: худонинг бандаси қилган ваъда — таңгрининг зиммасидадир. Бу — ҳам фарз, ҳам суннат.

ИНЪОМНИНГ УЗОҚҚА ЧЎЗИЛГАНИ ДУРУСТ

Жаъфар ибн Яхъё ибн Холид бир одамга катта нафақа тайин қилибди, хазиначига эса кунда оз-оздан бериб туришини тайинлабди. Ўша одам бир вақт вазирнинг ҳузурига кириб, «инъом озлик қиянти, кундалик харажатларимни қопламаётир. Хазиначига айтнинг, яхшиеси ҳаммасини бир йўла бериб қўяқолсин», деб арз қилди.

Жаъфар ибн Яхъё деди: инъом оз бўлса ҳам узоққа чўзилгани хайрли, чунки у кунда бўлавермайди, аҳён-аҳёнда бир бўлади.

КАМҲАФСАЛА ТАЛАБА

Руқнуддавланинг вазирни Абулфазл ибн Умид ўгли Абулфатҳни фазлу камолотда балогат касб қилсин ва замонанинг етук одами бўлиб етишсин, деб Абулҳусайн Аҳмад ибн Форисийга шогирдликга берди. Лекин Абулфатҳ ўқишда камҳафсалалик ва ялқовлик қилди. Устоз унинг отасига мана бу мазмунда хат ёзиб юборди: аслида ўғлининг калласи ҷумолининг бошидан ҳам кичик, бўйни эса шишанинг гарданидан ҳам қисқа экан.

ВОЪИЗНИНГ ДУОСИ

Бир кун бадавлат бир одам *воъиз*га тилла узук ҳадя этиб, илтимос қилди:

Минбардан туриб менинг ҳақимга яхшилаб дуо қилинг.

Воъиз узукни киссасига солди ва намози жумъада минбардан туриб унинг ҳақига бундай дуо қилди: Худоё, фалончига беҳиштдан бир тилло қаср ато қил, унинг томи бўлмаса ҳам майли!

Воъиз минбардан тушгач, ҳалиги одам унинг қўлларида тутиб миннатдорчилик билдирди. Лекин, деди у, қилган дуонингизнинг маъносига кўн ҳам тушунолмадим, «томи бўлмаса ҳам майли», деганингиз нимаси?

Воъиз жавоб қилди: берган узугинг чиндан ҳам тилломни йўқми билмайман. Шу сабабдан таңгри таолодан сенга томсиз қаср тиладим.

ҲАҚИНАРАСТ ОМИЛ

Қишлоқ аҳли халифа Маъмунига омилнинг зулмидан шикоят қилиб келибдилар ва адолат ўрнатишни илтимос қилибдилар.

Халифа уларга жавоб қилибди: омилларим орасида ундай ростгўйроқ ва ҳақпарастни йўқ. Унинг ҳар аъзоси, тирноғидан сочигача ҳақпарастлик ва адлу нисоф билан тўладир.

Буни эшитиб, деҳқонлардан бири деди: ундай бўлса унинг ҳар бир аъзосини бир вилоятга юборсангиз кўн яхши бўларди, токи сизга тобе ўлкаларда адлу нисоф қарор топарди.

ЗИНДИҚНИНГ УЗУГИ

Бир гуруҳ бўҳтончилар халифа ҳузурига бориб «фалон киши зиндиқлар тоифасига мансуб бўлса керак, чунки Мутаваккил биллаҳ номи ёзилган узук тақиб юрибди», деб чақдилар. Халифа уни тутқизиб келди ва сўроқ қилди. Ўша одам тиз чўкиб, зорланиб йиғлади ва деди: қадрдон бир дўстим бор эди. Исмн Зайд. Ўзи ҳозир сафарда. Жунаб кетиш олдида шу узукни «мендан ёдгорлик бўлсин, аҳён-аҳёнда бир қараб қўйсанг ёдингга тушаман», деб эди.

Халифа не сабабдан йиғлаганининг сабабларини суриштирган эди, бундай деди: сизнинг одамларингиз мени кузата бошлаганларидан бери шунақа йиғлоқни бўлиб қолдим. Йиғламагунимча ўша дўстим ёдга тушмайдиган бўлиб қолди. Ҳозир ёнимда бўлганда, суянчигим бўларди.

Халифа унинг қўлидаги узукни олиб кўздан кечирди. Унинг назарида узукга «зиндиқи баоллоҳ» (Зиндиққа тағри ёр) сўзлари нақш қилингандай туюлди. У: «Аъло ҳазрат! Ундай эмас, «Зайдба-оллоҳ» (Зайдга тағри ёр) деб ўқиш тўғри бўлади», деб жавоб қилди.

ҚАБРИСТОНДА СЎЗЛАНГАН НУТҚ

Умар ибн Абдулазиз вафот этди. Уни дафн қилишаётганда ўғли Абдулмаликийнинг назари нутқ сўзлаётган одамга тушди. У сўзлаётиб кўпроқ чап тарафга ўгирилиб қарарди. Дафн маросими тугагандан кейин Абдулмалик унинг ёнига борди ва: «Тақсир, сиз гапирётиб чап тарафда турганлар-

га кўпроқ илтифот қилдингиз. Буни қандай тушунса бўлади?» — деб сўради. У жавоб қилди: «Ўлган азиятнинг ёронларини кўриб олинглар», деб шундай қилдим.

УЧИНЧИСИНИНГ НИМА КЕРАГИ БОР?

Зариф бир одамни аллақандай гуноҳ билан айблаб подшонинг ҳузурига олиб келдилар. Сўроқ ва суриштиришлардан кейин, подшо жаллодни чақиртириб: «Унинг башарасидан тешик очиб қўй, токи яхши кўрадиган бўлиб қолсин!» — деб буюрди.

Зариф одам подшонинг оёқларига йиқилиб деди: «Э, подшоҳи олам! Башарамда бир эмас, икки кўзим бор. Учинчисининг нима кераги бор?»

САЙЙИДЗОДАЛАР НЕГА

КЎПАЙИБ КЕТДИ?

Султон бир куни саййид Абулғиёс исмли одамдан сўради:

— Тақсир, дейман шу кунларда саййидзодаларнинг сони анча кўпайиб кетдими? Бунинг сабабини билмайдиларми?

— Ота-боболарингиз ҳар куни беш вақт намоз устида «Мухаммад мустафога ва унинг хонадонига саломлар бўлсин!» — деб дуо қилиб тургандан кейин саййид кўпаймасдан ким кўпайсин?

АРАФА КУНИ ТУТИЛГАН

РЎЗАНИНГ ХОСИЯТИ

Зариф одамга бир олим дебди:

— Кимда-ким арафа куни рўза тутса, бир йиллик гуноҳига кафорот бўлади.

Иттифоқо ўша зариф киши ёз ўта иссиқ келиб, одам ташналикдан ўлим азобига тушган бир йили арафа куни чошгоҳда сабрсизлик қилиб рўзасини очиб юборди. Унга маломат қилиб: «Не сабабдан рўзангни очиб юбординг?» — деганларида у бундай жавоб қилди:

— Рўзамни ҳақиқатан ҳам кунининг қоқ ўртасида очиб юбордим. Нима ҳам қилдим, энди бир йиллик эмас, олти ойлик гуноҳим ювиладиган бўлди.

ҚОЗИНИНГ САВОЛИ

Қози зариф одамга деди:

— Биродар, йўқ демасанг сендан зарофагли бир ган сўрасам.

— Тақсиримдан вақт у ёқда турсин, жошимизни ҳам аямаймиз, сўрайверсинлар,— дебди ҳалиги зариф одам.

Ўртада савол-жавоб қизик кетди. Қози сўради:

— Ит бир-биринга туташ томлардан чопиб бораётиб ел чиқариб юборгандай бўлса, у қайси томнинг соҳибига тегишли бўлади?

— Ит елни қайси том устига чиқаргани аниқлаб берилса, бажонидил айтиб берардим.

Қози бир оз хижил бўлди, лекин бўш келмади:

— Борди-ю, томлар ёнма-ён бўлса-чи?

— Унда елни иккала том соҳиб тегн бўлиб олишлари керак.

— Агар уна вақтда том эгалари уйларида бўлмаса-чи?

— Унда ел байтулмолга тегишли бўлади.

МАҚБАРАНИНГ КАМЧИЛИГИ НИМА?

Хожа Мунъимий немли бир одам тириклик чоғида узига мақбара қурдирибди. Усталар мақбарани бир йил деганда қуриб битирибдилар.

Хожа саркордан сўрабди:

— Мақбара кўн яхши қурилибди. Лекин айтинг-чи, сизнингча, унинг бирон камчилиги борми?

— Бор.

— Нима етишмайди?

— Жанобларининг вужуди шарифлари етишмайди.

МИНГ БИР ДАРДГА ДАВО ГИЁХ

Мавлоно Муқаррарий Кўҳистоний немли фозил бир шоир ўтган экан. У девон мураттаб қилган, кўҳистонликлар тилида кўн яхши шеърлар ҳам битган экан. Қушлардан бир кунни бир бойвачча уни меҳмонга таклиф қилибди, дастурхон ёзиб анвойи таомлар тортибди. Шулар орасида қайнатилган қандайдир бир гиёҳ ҳам бор экан. Боника овқатлар туриб у меҳмонга ҳалиги гиёҳга ишора этиб деди:

— Марҳамат, мавлоно! Мана бу таомдан танавуул қил-

синлар, уни ўз қўлим билан тайёрлаганман. Минг бир дардга даво бу.

Гиёҳнинг бир шохчасини синдириб олиб оғзига олиб борган ҳам эди, ундан чиққан сассиқ не димоғига урди, кўнглини айнитди. Емади ва авайлаб уни яна лаганга қўйди.

Меъзон кузатиб турган экан, меҳмонни мажбурлаб, гиёҳни яна мақтай кетди:

— Э, мавлоно! Гиёҳдан нега танабвул қилмадилар? Фойдасини кейин биласиз, у минг бир дардга даво.

— Уни пишираман деб кўп овора бўлибсиз, тақсир. Бизнинг унга ҳали муҳтожлигимиз йўқ эди, — деди меҳмон тавозе билан, — дардимиз ҳали мингдан ошганича йўқ.

БИЗ ҲАМ ШУ МУСИБАТНИ ЭШИТИБ,

ЖАНОЗАГА КЕЛГАН ЭДИК

Хиротнинг тамом шоирлари ва фозил кишилари Бахиллий деган бадавлат бир кишининг уйига меҳмонга боришибди. Хожа бундан огоҳ экан, гуломига деди: «Шитоб билан ташқарига чиқ ва «афсуски сизларни бугун меҳмон қилолмаймиз, чунки бечора хожа бундан бир соат муқаддам бу фоний дунёдан боқий дунёга равона бўлдилар», деб айт».

Гулом хожасининг айтганларини қилди.

Шўх таъб шоирлардан бири деди:

— Бандалик, иним! Хожангиз бизларнинг валенеъматимиз эдилар. Илож қанча, бу ҳаммамизнинг бошимизда бор гап. Биз ҳам шу мусибатни эшитиб, жанозага келган эдик.

БАХИЛИЙНИНГ МЕҲМОНДОРЧИЛИГИ

Шўх бир одам ўша Бахиллийниқига меҳмон бўлиб борибди. Бахиллий чўрисини чақириб, буюрди:

— Азиз меҳмон учун шитоб билан полуда ҳозирла!

— Асал билан ёғ йўқ, бўлмаса жоним билан тайёрладим уни, — деди чўри.

— Унда, — деди Бахиллий, — *ҳарир* ва дибодан тикилган либос келтир, азиз меҳмон роҳат қилиб ухласинлар.

Меҳмон қўл қовуштириб деди:

— Э, хожа! Ҳимматлари учун ташаккур. Бирон парча қаттиқ нон топиладими уйларида? У *ҳарир* ва дибодан тикилган либосдан афзалроқ эди

Орадан бир печа вақт ўтиб, куз чоғи ҳалиги шўх таъб одам яна ўша Бахилийниқига келди. Дарвозанинг ёригиндан қараса, Бахилий сунада бир товоқ аниқирни олдиға қўйиб зўр ыштиҳа билан еб ўтирган экан. У дарвозани қоқди. Хойка Бахилий товоқдаги аниқирни дастурхон остиға яширди, сўнг бориб дарвозани очди, меҳмонни сунаға етаклади. Хойка Бахилий фотиҳадан кейин мезбонға мурожаат қилди.

— Ким бўладилар?

— Ҳофизман. Етти пора Қуръонни қироат билан ўқийман.

— Кулбамизға не хизмат билан келдилар?

— Хонадонингизда ўтган-кетганларни ёдлаб, дуо қилиб ўтай деб эдим.

— Бирон оятдан бир нима ўқинг бўлмаса.

— Йоним билан, хойкам! Сўнг меҳмон сурайи таборакдан бир оятни ўқиди. Ўқиди-ку, лекин сал чалароқ ўқиди.

— Тақсирим, фалон калимани қаерға қўйдилар? — деб сўради хожа Бахилий катта жапғда голиб келган хўроздай кеккайиб.

— Ҳу анови ерга, — деди ҳофиз дастурхонинг ҳалиги бир товоқ аниқир яшириб қўйилган тарафини кўрсатиб.

ХУШНУД БЎЛИБ КЕТМАГАН БЎЛСА,

БОШҚА КЕЛМАЙДИ-ҚЎЯДИ

Бир тақводор шўх таъб дўстидан сўради:

— Шу йили муборақ рамазон биздан хушнуд бўлиб кетдимикан, ё йўқмикан?

— Ҳа, тақсир! Хушнуд бўлиб кетди.

— Буни қаердан биладилар?

— Шунданки, тақсир, бордию хушнуд бўлиб кетмаган бўлса, келаси йили келмайдилар-қўядилар-да!

ЙЎЛОВЧИ БИЛАН ЎҒРИ

— Шероздан чиққан бир йўловчи йўлда, катта бир даврахт ёнида тўхтаб таҳорат олди, белбоғини ёзиб намози асрга ўтирди. Сал нарироқда ўғри унинг кавушини пойлаб

ётарди. Йўловчи буни фаҳмлаб жойнамозга кавушини ечмасдан чиқди.

Йўловчи намозини ўқиб бўлгач, ўғри унинг қаршисига келиб саломлашди, сўнг сўради:

— Э, оялоҳнинг бандаси! Нега кавушингни ечмай жойнамозга чиқдинг?

— Ўтган ҳафта биттасини фалон масжидда эгасига топшириб, закотдан қутулганим, — деди ўғрига йўловчи.

МАҚТАНЧОҚ

Жўчи исмли бир одам жамоат олдиди мақтаниб деди:

— Мен ва онам моҳир мунажжимлармиз. Бирон таъбирда ҳеч қачон хато қилган эмасмиз.

Йиғилганлардан бири деди:

— Нимага асосланиб бундан дейсан?

— Шунга асосланиб бундан дейманки, агар булут пайдо бўлса мен албатта ёмғир ёғини керак, дейман, онам эса аксинча, балки ёғмас дедилар. Ҳар ҳолда иккимиздан биримизнинг таъбиримиз тўғри бўлиб чиқади.

ИККИ БАЗИР СУҲБАТИ

Хожа Пир Аҳмад Хавофий қирқ икки мирзо Шохруҳнинг вазирлиги бўлиб хизмат қилди. Хожа Аҳмад ибн Довуд ҳам Шохруҳ мирзонинг вазирлиги эди. Лекин асли сиёҳжирлардан эди. Бир куни у хожа Пир Аҳмад Хавофийнинг олдиди роса мақтанди. Хожа Пир Аҳмад Хавофий эса: «Ҳа, мавлоно, сиз ҳақиқатан ҳам зўр мансабдорсиз», деб қўйди.

Баҳор кунларидан бирида хожа Аҳмад ибн Довуд Ҳирот қасрининг хандақидан ўтиб бораётганда хандақ деворига ил солган қушлар жўр бўлиб сайраб кетинди. Улардан ко-ко (ака) деган овоз эшитиларди. Шу сабабдан бу қушларни ко-ко деб атайдиган бўлинди. Бир куни вазирлар хандақ ёнидан ўтиб кетишаркан эдилар, хожа Аҳмад ибн довуд хожа Пир Аҳмад Хавофийдан сўраб қолди:

— Мавлоно, қушлар нима деб сайрашаркан эканлар?

— Коком келди, деб сайрашарканлар, мавлоно, — деб жавоб қилди хожа Пир Аҳмад Хавофий.

ВАЪЗИГА АМАЛ ҚИЛМАГАН ВОЪИЗ

Хожа Аҳмад ибн Довуд энчил одам эди. Ҳам вазирлик қиларди, ҳам ваъз айтарди. Бир куни Шохруҳ мирзо Пир Аҳмад Ҳавофийдан сўради:

— Хожа Аҳмад қанақа воъиз?

— Ваъзига амал қилмайдиган воъиз, — деб жавоб қилди Пир Аҳмад Ҳавофий.

ХАЛИФАНИНГ ПУШАЙМОНИ

Аббосий халифалардан ал-Восиқ вазирини тондириб келиб сўради:

— Қасрларда юрибсан, э *Хомон*?

— Сиз учун *сарих* қурдиртираётган эдим, — деб жавоб қилди вазир.

Сарих деб фиръавининг кўнгикини айтардилар. Халифа ҳайрон бўлди. Нима қилиб қўйганини энди англади, ахир *Хомон* фиръави вазирининг исми эди-ку?!

ВАСВАСА КАСАЛИГА ГИРИФТОР

БЎЛИБ ҚОЛГАН НАДИМ

Подшонинг энчил надими бор экан. Бир вақт у васваса касалига гирифтор бўлиб қолибди. Ўтиришларда соқолидан бир тук олиб олишни ҳам одат қилибди. Охири подшо унга қаттиқ танбех берибди ва дебди:

— Иккинчи бор шундай қилганингни кўрсам жаллодга буюриб иккала қўлиниги қирқтириб ташлайман.

— Узр тутадилар, аъло ҳазрат! Бу такрорланмайд.

Надим подшонинг мажлисида маъюс ҳолда чиқибди. Ўлтиришда ўзини эҳтиёт қиладиган бўлиб қолибди, лекин уйда шу қилигини такрорлайверибди.

Орадан анча вақт ўтиб, бир куни подшонинг мажлисида надим дунёнинг ажойибу гаройибларидан сўзлаб, подшони кўп хушнуд қилибди. Бир вақт подшонинг кайфи ошиб қолиб надимга катта илтифот кўрсатибди.

— Э, фалон, — дебди у надимга мурожаат қилиб, — сенга кўп серунум ерларни инъом қилмоқчиман, токи умрингнинг охиригача роҳат-фарогатда кун кечиргин. Яна нима сўрасанг «йўқ» демаймин.

— Минг бор ташаккур, аъло ҳазрат! Яхшиен соқолим-ни инъом қилиб қўя қонинг, токи ундан хоҳлаган ерда истаганимча юлайин. Бундай қилмасам қўлим қуриб қолади, — дедди надим.

БОШНИНГ ОҒРИБ ТУРГАН БЎЛСА,

МЕНДА НЕ ГУНОҲ?

Дехқон *саркорнинг* дастидан охири подшошнинг ҳузурига арз-дод қилиб борди. Лекин подшо унинг ганига қулоқ солмади ва ерга қараганича индамасдан ўтираверди. Дехқон арзини яна бир бошдан арз қилди. Подшо бир инма демай унга орқасини ўгириб олди. Дехқон бўш келмади — арз-додда туриб олди. Подшо даргазаб бўлди ва унга ўгирилиб қўлини палахса қилди:

— Эй, оялонинг махлуқи! Тамом дардисар экансан-ку, йўқол кўзимдан!

— Аъло ҳазрат, — деди дехқон қўллариини кўксига қўйиб, — ахир бошнинг оғриб турган бўлса менда не гуноҳ?

ҲАЖЖОЖ ВА ТОВУС

Яманлик Товус исмли бир одам Ҳажжожнинг ҳузурига келиб қолибди. Ҳажжож уни астойдил имтиҳон қилибди, Товус эса унинг ҳамма саволларига қўрқмасдан жавоб берибди.

Ҳажжож аввал Яманда ҳоким бўлиб турган акасида сўз очибди:

— Сенинг ҳукмфармонинг Муҳаммад ибн Юсуфнинг ҳол-аҳволи қандай?

— Ўлгунича семиз, девдай барваста одам у, — деб жавоб қилди Товус.

— Мен унинг семиз ёки барвасталигини сўраётганим йўқ, унинг адлу инсофини сурштираётганим — деди Ҳажжож.

— Золим, фосиқ, бузуқ, хушхор, понок одам у, — деб жавоб қилди Товус.

Ҳажжожнинг жаҳли чиқди ва яманликга ўшқирди:

— Нега бир бандайи мусулмонини юз бор улугроқ шахс олдида шунча маломат қиласан?

— Бу шахс ундан юз бор улугроқ экан, демак шу қадар золимроқ бўлса керак, — деди Товус Ҳажжожнинг кўзларига тик боқиб.

Ҳажжожнинг хуну бийронини чиқди:

— Ҳов, худонинг махлуқи! Мени танийсанми, ўзи?

— Ҳа, танийтибман. Сен Ҳажжож ибн Юсуфсан. Муҳаммад ибн Юсуф эса сенинг ининг бўлади.

— Шундай экан, менинг ҳузуримда ининин маломат қилгани қўрқмайсанми?

— Йўқ, қўрқмайман, чунки сен худодан кучли эмассан-ку?!

Ҳажжож ямаиликдан яна бир савол сўради:

— Араб қабилалари ичида қай бири яхши?

— Бани Ҳошим қабиласи яхши, чунки пайғамбаримиз уша қабиладан чиққан.

— Қайси қабила ёмон?

— Сақиф қабиласи, чунки сен билан ининг ўша қабилага мансубсизлар.

ҚОРНИНГ ОҒРИГАН БЎЛСА,

КЎЗИНГДАН КЎР

Бир одам табибнинг олдига бориб, қорин оғриғи касалига мубтало бўлиб қолганини арз қилди ва ундан мадад тилади.

— Бугун нималарни еб эдингиз? — деб сўради табиб.

— Фақат уч дона куйган нон еган эдим, холос,— деб жавоб қилди бемор.

Табиб хизматкорни чақириб дорилар солинган қутичани олиб чиқишни буюрди, сўнг ундан бир дорини олиб беморга мурожаат қилди:

— Қани биродар кўзларингизни катта очинг, дори қуйиб қўй.

— Йўе, тақсир, мен сизга қоринимдан шикоят қилган эдим шекилли?

— Йўқ,— деди табиб,— сизнинг кўзингиз чатоқ. Соғ бўлганда куйган нон ермидингиз?

ТАБИБНИНГ ТАВСИЯСИ

Бемор табибга арз қилди:

— Қуланж касалига мубтало бўлиб қолдим. Ёрдам қилмасангиз бекорга ўлиб кетаман.

Табиб ундан қандай овқатларни кўпроқ истеъмол қилишини суриштирган эди, у жавоб қилди:

— Кўпроқ тузланган балиқ гўшти, қоқ қилинган мол гўшти, тухум ва ҳоказоларни хуш кўраман.

— Агар шу бугун ўлмай қолсангиз,— деб тавсия қилди табиб,— эртага албатта бир бог ханшакка миниб ўзингизни шаҳар минорасидан отинг, зора тузалиб кетсангиз.

МЕЪДА ДАРДИГА ЧАЛИНГАН ОДАМ

Бир одам табибга меъда дардига чалиниб қолганини арз қилиб, ундан ёрдам сўради.

Табиб унинг томирини ушлаб кўриб, кўпроқ нималарини ейишини сурштирди.

— Бир утирганда қирқ қовун, уч қадоқ лоп, беш мани мол гушти, ўн беш қадоқ анор, башарти ширинликка талаб бўлиб қолгудай бўлсам, саккиз қадоқ ёнғоқ солинган ҳалво ейман,— деди бемор.

Табиб қўлига қоғоз олиб унга бир нималарини ёзди, сўнг тўрт буклаб беморга узатди:

— Қоғозга ёзилганларнинг барчасини истеъмол қилсангиз, иншоолло, шифо топиб кетарсиз.

Бемор кучага чиққач, қоғозни ёзиб ўқиса, мана булар ёзилган экан: «Ўн қадоқ пишик гишт, ингирма қадоқ *турунж*, ўттиз қадоқ хурмо, қирқ қадоқ бухоро олуси бирварақанига истеъмол қилинсин».

УНДАЙ БЎЛСА МОЛ

ДУХТИРИГА БЎРИНГ

Бир одам қоринини кучоқлаганча дод-фарёд кўтариб табиб ҳузурига келиб ёрдам тилади.

— Кеча нима еган эдингиз? — деб сўради табиб.

— Уч мани эшак емини,— деб жавоб қилди бемор.

— Унда тўппа-тўғри бориб мол-ҳолни муолажа қиладиган табибга мурожаат қилинг,— деди табиб.

СОВУҚ ГАН

Бир одам табибдан сўради:

— Тақсир, бўса иссиқ бўладими ёки совуқми?

— Буни билмадим, лекин ганини ел учириб кетишини яхши биламан,— деб жавоб қилди табиб.

ЎЛИКЛАРДАН УЯЛГАН ТАБИБ

Табиб қабристон олдидан ўтаётганда юзини қўли билан тўсиб оларкан. Бунини сўраганиларга «мурдалардан уялганимдан шундай қиламан», деб айтarkan.

МУНАЖЖИМНИНГ ҚУВОНЧИ

Мунажжимни дор остига олиб бордилар. Яқин орада турган бир одам ундан сўради:

— Бу аҳволнингизни толейингиздан кўрмайсизми?

— Мартабам бир даражага кўтарилиди, лекин бу айнан шу ерда содир бўлади, деб уйламаган эдим, — деб жавоб берди мунажжим.

МАЖДИЙ

ЗИЙНАТУЛ-МАЖОЛИС

Ҳикоятлар

МАЛОМАТНИНГ МУКОФОТИ

Бир куни хожа Низомулмулкнинг ганимлари йиғилишиб Султон Маликшоҳ ҳузурига кирдилар ва уни маломат қилиб, дедилар:

— Хожа Низомулмулк сизга хиёнат қилди. Сизга билдирмасдан икки минг ғулом сотиб олди.

Бу гап хожа Низомулмулкнинг қулоғига етгач, олдини олди — султон шарафига катта зиёфат уюштириб, унинг кўнглини овлади: бошидан зар сочди, сўнг чўк тушиб таъзим бажо келтирди. Кейин оризин чақириб, «бозордан олиб келинган ўша икки минг ғуломни султон девонининг дафтарига қайд қилиб қўй», деб буюрди.

Султон бунинг сабабини суриштирган эди, хожа Низомулмулк деди: «Қушлардан бир куни амирлардан бири девонхонада *густоҳона* иш тутди. Мен эса улуғлик қилиб унга бир нима демадим».

— Бундан кейин, — деди султон, — қанча ғуломнинг бўлса ўзингга буюрсин. Қимда қим густоҳлик билан арз қилганда эса адабини ўзинг беравер.

Бир одам қора кунимга яраб қолар, деб дарахт тагига бир минг мисқол тиллани кўмиб қўйди. Маълум вақт ўтиб бориб қараса, ҳеч вақо йўқ — дарахтнинг таги қазилган, ҳатто илдизларидан баъзилари қирқиб олинган эди. Ўша одам дод-фарёд қилганича қозининг олдига борди ва бўлган воқеани айтиб ёрдам сўради:

— Уйингга боравер, икки-уч кундан кейин келиб хабар ол. Лекин, бу ганин бошқа бирон одамга айта кўрма, — деди қози унга.

Даъвогар кетгач, қози хосу авомнинг нажодкори ҳисобланган табибни чақиртириб уни хилватга тортди ва сўради:

— Фалон дарахтнинг томири ростдан ҳам фойдали дорими?

— Шундай, тақсир. Унинг хосияти зўр, фойдаси эса чексиздир, — деб жавоб берди табиб.

— Шу кунларда, — деди қози унга тик боқиб, — бирон одамни ўша дарахтнинг томири билан даволаганми эдинг?

— Ҳа, тақсир, фалон кун бир одам нажот сўраб келган эди, ўша дарахт томирини буюргандим, — деб жавоб қилди табиб.

Қози табиб айтган ўша одамни чақиртирди, қонун, ҳикмат, қуръон ва *ҳадиси*ни пеш қилиб, у билан жиддий сўзлашди. Шундан кейин ўша одам дарахт остига кўмилган олтинни олганлигини бўйнига олди ва эгасига қайтариб берди.

СУЛТОННИНГ МЕҲРИБОНЧИЛИГИ

Султон Санжар замон уламоларидан бири хожа Абулфазлни мамлакатлардан бирига элчи қилиб юборди. Қайтишида эса йўлга нешвоз чиқиб уни қарши олди. Йўлда унинг қулогига уч марта нималариндир шивирлади. Хожа Абулфазл бўлса «Йўқ, аъло ҳазрат! Мен бунга рози эмасман», деди. Эртаси эрталаб шогирдлари хожадан султон унинг қулогига нималар деганини суриштирдилар.

— Султон: «Рухсат этсангиз отдан тушиб ёнингизда бирга борсам», деб илтимос қилди. Мен эса: «Бундай қилиш подшоҳликнинг шавкатига футур етказди, фисқу фасод чиқишига сабаб бўлади», деб кўнмадим.

ИСКАНДАР ВА НАДИМ

Искандар Зулқарнайининг ҳос кишиларидан бири жинойт қилиб қўйди. Искандар надимлар ва ланкаар бошлиқларини тўшлаб: «Унга қандай чора кўриш лозим?» — деб сўради.

— Мен сенинг ўринигда бўлганимда уни ўлимга маҳкум қилган булардим, — деди *аркони давлатдан бири*.

Искандар уни бошдан-оёқ тикилиб кузатди ва сукутдан кейин деди:

— Сенинг ўринигда бўлмаганимнинг шукронаси учун уни озод қилдим!

АСИРНИНГ ТАДБИРКОРЛИГИ

Бир пайт уч юз асирни амир *Муъин ибн Зоиднинг* ҳузурига олиб келдилар. Амир уларнинг барчасини ўлимга ҳукм қилди. Шу пайт асирлар орасидан бир кўҳлик йигит отилиб чиқиб амирга мурожаат қилди:

— Э, улуғ амир! Сени худога топширдик. Айт, ўлимимиз олдидан бизга сув беришсин.

Амир мулозимларга асирларга сув беришни буюрди. Шундан кейин ўша йигит ўридан туриб амирга қуллуқ қилди ва деди:

— Э, Улуғ амир, бугун сенинг меҳмонинг бўлдик. Меҳмонга мурувват ва иззат-икром кўрсатиш мезбоннинг бурчи. Сен ўз бурчингга содиқ экансан.

— Рост сўзладинг, йигит, — деди амир унга, — асирларнинг ҳаммасига ҳаёт бағишладим.

ТАРКИ ДУНЕ ҚИЛГАН ҲАКИМ

Муътабар бир ҳаким дунё ишларини тарк этиб, ёрда макон тутди ва эртаю кеч тоат-ибодат билан кун кечирди. Бир куни у подшонинг ҳаёлидан ўтди ва: «Олиб кел!» — деб вазирни юборди. Вазир бориб унга подшо йўқлаб қолганини айтган эди, ҳаким жавоб қилди:

— Менинг бирон киши билан сўзлашишга тоқатим йўқ. Ҳозир узлатда ўлтирибман. Подшо билан ҳам, гадо билан ҳам суҳбатни аллақачон йиғиштириб қўйганман.

Вазир кўп уринди, ялиниб-ёлворди, дуқ-пўписа қилди,

лекин фойдаси бўлмади. Охири жаҳли чиқиб деди:

— Подшоҳнинг хизматига ихтиёр қилганингда бунақа қора куиларга қолмаган бўлардинг.

— Сен эса бу дамларнинг қадрини билганингда подшо хизматида юрмасдинг,— деди кулиб ҳаким.

ДЕВОНАНИНГ НАЙРАҒИ

Куилардан бир куни бир одам занжирбанд девонани Газнанинг дорушиифосига етаклаб келди. У эса ҳаял ўтмай кўп ширин сўзлар билан у ердаги одамларни ўзига маҳлиё қилди. Одамлар девонанинг сўзларини эшитишга ошиқиб унинг чор атрофини ураб олдилар. Уларнинг орасида ҳарир салла ўраган ўзига тўқ одам ҳам бор эди. Суҳбат қилиб, ҳамма ўзидан кетган бир найтда девонанинг шериги ҳалиги одамнинг салласини бир-икки еридан қирқиб қўйди. Кейин билиб қолиб, ўша одам кўп койинди, девона эса унга тасалли бериб деди:

— Хафа бўлма, биродар! Фалон ерда яхини бир ямоқчи бор. Борсанг, саллангни биллимайдиган қилиб турлаб ямаб беради.

У ямоқчиникига борди ва икки *мисқоллик* кумуш танга бериб салласини турлатиб олди. Орадан бир мунча вақт ўтгач, у ўша девонани бозорда учратиб қолди. У одамларни чор атрофига ингиб ган сотаётган экан. Бўшагандан кейин ёнига борди ва ҳол-аҳвол суриштирди.

— Мен,— деди девона ниҳоят,— аслида жинни-нинин эмасман, мана бу мени етаклаб юрган одам билан ямоқчига шерикман. Биз шу йул билан харидор излаб тирикчилик ўтказамиз.

БАҲРОМ ГҲР ВА ДОНИШМАНД

Баҳром Гур замоннда *фазлу ҳикматда* ягона бир ҳаким ўтган экан. Уни бориб Баҳром Гурга таъриф қилдилар. Баҳром Гур уни чақиртириб келтириб имтиҳон қилди. Донишмандлигига ишонч ҳосил қилгач, уни вазирликка тайин қилмоқчи бўлди. Лекин бир фурсат ўйлаб кўриб,

уни яна бир бор имтиҳон қилмоқчи бўлди ва *хони хосга* таклиф қилди. Дастурхонга дунёда бор барча неъматлар тортилди. Ҳаким подшонинг ҳузурида аввал неъматларнинг барчасидан таповул қилди, сўнг бир катта товук гўштини пок-покиза туширди. Сўнг яна бир товукни емоққа тутинди. Буни кўргач, Баҳром Гўр ўз-ўзига деди: «Бу одам назаримда хўб очкўз кўринади. Менинг ҳузуримда тап тортмай шунча овқат еди. Бу аҳволда, уни вазир қилиб тайинлайдиган бўлсам, йўғимда хазина қуритишни турган гап». Шундай деди-ю, унга ҳадя ва сарпо бериб жўнатиб юборди.

МУТОИБОТ

СУВИ ЕР САТҲИДА ЭКАНУ

ОДАМЛАРИ ТУБАН ЭКАН

Исмоил ибн Муҳаммад *фасиҳ* ва фозил киши бўлиб, Аббосия халифаларига яқин киши эди. Бир вақт Нишопурга бориб қолди. Бу ернинг об-ҳавоси ёқиб қолиб, бир неча *коризни* сотиб олди ва ўша ерни ватан тутди. Ўша вақтларда Нишопурда ўн икки мингга яқин кориз бор эди. Орадан маълум вақт ўтгач, нишопурликларнинг муомаласидан ранжиди. Шу пайт халифадан хат келиб қолди. Халифа ундан «Нишопурнинг об-ҳавоси ва халқнинг туриш-турмуши, феъл-атфорида мени огоҳ қилиб тур», деб илтимос қилганди. Исмоил ибн Муҳаммад халифага жавобида бундай деб ёзди: «Нишопур дилкушо ер экан. Суви ер сатҳида экан-у, лекин одамлари ер остида эканлар»

ШОҲРУҲ МИРЗО ВА АЛАЙКА КЎКАЛТОШ

Алайка кўкалтош Шоҳруҳ мирзонинг мўътабар амирлари жумласидан эди. «Шоҳруҳ мирзо илоҳим жаннати бўлгайлар», деб, бунинг бадалига одамларга доимо пул қарз бериб турарди. Бўхтончилар унинг бу гапини қўшиб-чатиб подшонинг қулогига етказдилар ва унинг қаҳр-ғазаби кўзгалишига сабабчи бўлдилар. У бир куни ғазаб билан амир Алайка кўкалтошга деди:

— Қизиқки, сенинг давлатинг меникидан ортиқ эмас. Шунга қарамай, менинг жаннатга тушишим бадалига шундай иш қилиб юрибсан. Ўлимимни тилаб юрибсан-а?

— Аъло ҳазрат, бу гап жанобларининг шарофатли

хотирларига қаердан келди? — деди Алайка кўкалтош қўрқув билан.

— Бунинг далили шулки,— деди подшо,— мен ўлганимдан кейин қайтариб олиш шарти билан одамларга қарз бераётган эмишсан.

— Рост айтасиз, аълоҳазрат. Банда Сизнинг умрингизни узоқ бўлишини тилаб дуо қилганилар, деб дарвишларга қарз бераётибман,— деди Алайка кўкалтош қўл қовуштириб.

НОМИНГИЗ АЛБАТТА ЎЧИРИЛАДИ

Подшо надимни чақиртириб: «Ушбу шаҳардаги барча аблахларнинг номини рўйхат қилиб кел!» — деб буюрди.

— Хўб бўлади, аълоҳазрат. Ҳаммасини ёзиб олиб келаман, лекин бир шартим бор: рўйхатни олганингиздан кейин мени *итобга* тутмайсиз.

— Майли, *итоб* қилмасликга сўз бераман,— деди подшо.

Надим эртаси куни рўйхатни олиб келди. Подшо уни ўқиб кўриб хуни бийрон бўлди, чунки надим биринчи бўлиб унинг номини ёзиб қўйган экан.

— Ҳозироқ ўчир, йўқса осиласан,— деб ўшқирди подшо.

— Бадамин кечиргайлар,— деди тиз чўкиб надим,— номингиз албатта ўчирилади.

«ЛАЪНАТ» СЎЗИНИНГ МОҲИЯТИ

Мирзо Бобур даврида фақиҳ мавлоно *Мазид* Самарқанддан Ҳиротга бориб қолди. Бир куни Мирзо Бобур мавлоно Мазиддан «лаънат» сўзининг моҳияти хусусида нима дейдилар», деб сўраб қолди.

Мавлоно Мазид жавоб қилди: «Бу сўз қабила аҳлига тааллуқли бўлса керак».

Подшо мавлоно Абдурахмон Жомийга ўгирилиб деди: «Мавлоно Мазид нима деяптилар, ўзи? Сиз бунга нима дейсиз?»

— Биз,— деди Абдурахмон Жомий кулимсраб,— мавлоно Мазидга юз карра лаънат, яна бошқа бир Мазидга юз бор лаънат бўлсин, деймиз.

ХАЛИФАНИНГ КАРОМАТИ

Шайх Зайниддин Хавофийнинг *халфалари*дан бири Салзаворга келиб қолди. У мавлоно Абдурахмон Жомийнинг ҳузурда бўлиб каромат қилиб қолди.

— Шу йили,— деди у,— рамазоннинг уртасида вабо тарқалса керак.

Ўша мажлисда ўлтирган *акобирлар*дан бири: «Балки бу офат тарқалмаслигининг имкони бордир», деб қолди.

Бошқа бир акобир: «Имкон»нинг на ақли, на ҳуши бор», деб унга эътироз билдирди.

Мавлоно Абдурахмон Жомий қушиб қўйди: «Имкон» деганининг ўзи аслида беақллиқдир».

МАҚТАНЧОҚ МУҲАДДИС

Бир куни замон уламоларининг *саромадлари*дан бўлмиш мавлоно Ҳофиз Гиёс *муҳаддис*нинг тоби қочиб қолди. Мавлоно Абдурахмон Жомий уни кўрган борди. Мавлоно Ҳофиз Гиёс эса *тасаввуф*га оид масалалар ҳуусида ган очди. Лекин бу илмдан яхши хабари йўқлиги сабабдан айрим нотўғри гапларини ҳам айтиб юборди. Мавлоно Жомий бутун суҳбат давомида сукут сақлаб хомун бўлиб ўтирди. У кетгандан кейин Ҳофиз Гиёс тўнланган уламо ва фузалога мурожаат қилди:

— Мавлоно Абдурахмон Жомий ҳузурда кўп *ҳақоиқ* ва *маориф* сўзлар айтдики, лекин мавлоно сўзимизга *эътиمود* қилмадилар.

Бу ганиш мавлоно Абдурахмон Жомийга етказдилар. Мавлоно: «Ул зотнинг гаплари кейинча қулоққа олишур», деб қўй қолдилар.

УЗУМ НАВЛАРИ

Самарқандлик нахмоқ соқол бир чол икки ўғлини етаклаб Ҳиротга келди. Улар бир куни совга-салом билан мавлоно Абдурахмон Жомийни зиёрат қилгани бордилар. Чол Самарқанд узумларини мақтаб кетди: «Самарқандда бағоят ширин ва ширали бир узум битади, номи Риши бобо (бобонинг соқоли). Сизнинг Хуросонингизда бунақаси топилмайдми.»

— Бизнинг Хуросонда,— деди мавлоно, ширин-шаркар қора тусли бир нав узум етишади. Уни ҳавояйи гулом (гуломнинг мойи) деб аташади. У Риши бободан ширинроқ.

ЮРТИНГДА ТЎНГИЗ КАМАЙИБ ҚОЛДИ

Гур қозиси қорачадан келган нахмоқ сокол, бесўнақай бир одам эди. Бир йили Хиротга уни билан келиб кун туриб қолди. Бир кун мавлоно Абдурахмон Жомийни эшрат қилгани келганда, мавлоно суз аралади дедилар:

— Хиротда кун туриб қолдинг, чамаси. Нега юртингга қайтмаётибсан?

— Сабаби шулки, юртимда тўнгиз кўнайиб кетди,— деб жавоб берди қози.

— Шу кунларда,— деди табассум билан мавлоно,— сен у ердан кетганингдан кейин, тўнгиз анча камайиб қолди.

ОВОЗИНГИЗ ВОЪЗИНИНГ

ҚУЛОГИНИ КАР ҚИЛГАНДИР

Мавлоно Ғиёс фақиҳ нақана, заиф, довдир, қулоқлари узун бир кини эди. Шу сабабдан уни мавлоно Ғиёс хар (эшик) деб аташарди. Жума кунларидан бирида мавлоно Абдурахмон Жомий билан иккаласари йўлда учрашиб қолинишди.

— Йўл бўлсин, қаердан келаётибдилар? — деб сўради Жомий.

— Намози жумадан.

— У ерда не гаплар бўлди?

— Узоқда туриб қолган эканман воъзининг гапларини эшита олмадим.

— Воъзининг гаплари сизнинг қулогингизга эшитилмаган бўлса ҳам сизнинг овозингиз воъзининг қулогини кар қилгандир,— деди мавлоно Абдурахмон Жомий.

ТАМГАЧИЛАР ЗУЛМИ

Мавлоно Абдурахмон Жомий ҳаждан қайтишда Симонда тўхтадилар. Проқлик *роҳдорлар* ва *тамгачилар* мавлононинг мулозимларини итбга олдилар:

— Сизлар олиб келаётган матоларингизни биздан яшириб тамга туланидан қутулиб қолмоқчисизлар. Фойдаси йўқ, биз ҳатто шалварларингизни ҳам тинтиб кўрамиз, хўтирингизни жам қилишлар.

— Тинтийверинг, дедилар шу ерда турган мавлоно, — майли, шалворимиздан топишгани сизники бўлсин.

МАВЛОНО ЖОМИЙ ВА ШОИР ХОКИЙ

Мирзо Улугбек замонида мавлоно Абдурахмон Жомий кўп вақтини Самарқандда ўтказдилар. Бир пайт конигиллик хушрўй, таъби назми бор бир йигит ҳам Самарқандга келиб қолган экан. У ўзига Хокий сўзини тахаллус қилибди. Бир куни мавлоно Абдурахмон Жомий хуросонлик бир гуруҳ шоирлар ила бирга Хокий билан кўчада учрашиб қолибдилар. Хокий мавлононинг кайфиятини бузмоқчи бўлиб деди:

— Ассалому алайкум! Хуросонлик узунқулоқларга йўл бўлсин?

— Устига чиқиб бир юмалаб кайф қилайлик, деб Хокийнинг ҳузурига бораётимиз, — деб жавоб қилибдилар мавлоно

ШУҲРАТПАРАСТ ШОИР

Бир шоир ғазал битиб мавлоно Абдурахмон Жомийнинг ҳузурига ўқиди, сўнг қаддини гоз қилиб «ғазални подшо саройининг дарвозасига осиб қўймоқчиман, зеро эл аро шўҳрат топса», деди.

— Унда ғазал сеникилигини қаердан билишади? Эл аро машҳур бўламан десаңг, ғазалингнинг ёнига ўзининг ҳам осиб қўй. — деди унга мавлоно Жомий.

МАҚТАНЧОҚ ЙИГИТ

Дурадгорининг кенжа ўғли бўлиб, соқол-мўйлаби эндигина иш ураётган эди. Аҳён-аҳёнда уни тарошлаб ҳам турарди. Бир куни мақтаниб «фалон куни ажойиб эшик ясадим, фалон куни эса чиройлик панжара ҳам ясадим», деб мақтаниб қолди.

— Биз бечорани деб соч-соқолиниги тарошлатиб келсанг бундан ҳам яхши бўлур эди, — дедилар мавлоно Абдурахмон Жомий.

ҚОЗИ АҲМАД ГАФФОРИЙ

НИҒОРИСТОН

Ҳикоятлар

ВАЗИРНИНГ ЖАВОБИ

Ҳижрий 471 (милодий 1078) йили Султон Заҳриддин Муҳаммад Самарқанд ҳокими *Сулаймонхон*нинг исёни туфайли Мовароуннаҳрга борди ва мурод-мақсади ушалгандан кейин орқасига қайтди. Жайхун бўйида вазир кемачиларнинг ҳақи учун барот ёзиб берди. Лекин унда «кемачиларнинг ҳақи Антиохиядан, итбоқарларнинг ҳақи бўлса Истанбулдан ундирилсин», деб ёзилган экан. Кемачилар ва итбоқарлар султоннинг ҳузурига арз қилиб келдилар. Султон эса вазирни чақиртириб, тафтиш қилди. Вазир таб тортмай «Султоннинг мамлакати шу қадар кенгким, кемачиларнинг ҳақини Антиохиядан, итбоқарларнинг маошини Истанбулдан тайин қилдик», деди.

АЛИ ҚУШЧИНИНГ ТАЪБИРИ

Бир кун мавлоно *Али Қушчи Абдуллатиф* мирзонинг толеъи хусусида фол очса ундан исёнкорлик ва ҳокимият талашиш аломатлари намоён бўлди.

Кейинча ҳақиқатан ҳам шундан бўлиб чиқди. Султон Шохруҳ вафот этгандан (1447 й. 12 март) кейин бир кун Шугубек мирзо Машҳадда маърака ўтказди. Ўша йилида Абдуллатиф: «Ота-боболар мулки менинг қўлимга ўтажак», деди ва: «Бунга сиз нима дейсиз?» — деган маънода Али Қўшчиға назар ташлаган эди, у ҳам ҳеч аямасдан: «Мирзо Абдуллатиф бунга нариги дунёда эришажак», деб жавоб қилди.

Ҳикматлар

1. Ҳакимдан: «Ростгўй одам деб кимни айтса бўлади?» — деб сурадилар. У жавоб қилди: «Тили билан дили бир бўлган одам ростгўй, ҳақгўй одам ҳисобланади».

2. Таъмагирлик — офат Таъмагирлик билан адолат бир-бирига зиддир.

3. Бахт кимгадир кулиб бёққудай бўлса, тамом орзу-истаклари ақлнинг бандаси бўлиб қолади, бахт ундан юз ўғургудай бўлса, ақл унинг орзу-истакларига мутеъ бўлиб қолади.

4. Қўнчилик одам: «Ҳамият асрлар бўйи турлик бойликдан таркиб топган», деса бошқа бир гуруҳ: «Ҳамият у ер-бу ерда сочилиб ётган бойлик асосига қурилган, бу бойликни қўл сочиб туради», деб айтади. Кейинги таъбир тўғри, чунки «зар» сўзи (араб имлосида) икки ҳарфдан ташкил топган, лекин бу ҳарфлар ҳеч қачон бир-бирига қўшиб ёзилмайди.

5. Бирон қогозга қўл қўймоқчи бўлсанг, бирон одамни хафа қилиб қўймаслигини ўйла.

6. Нотўғри гапларининг кўр-кўрона тасдиқлаган эмас, балки тўғрисиини юзингга айтган чин дўстдир.

7. Оғизга келганини сузлашининг охири вой.

8. Вақт — кескир қиличдир. У ҳеч нарсага қарамай шарт ўтади кетади, сен эса вой-войлаганча қолаверасан.

9. Бойликка ҳирс қўйиш — жодунинг сиртмоғига тушиб қолиш билан баробар. Бу жоду бир тарафига хитойча, иккинчи тарафига ажамча хат битилган бир парча қогозидир.

10. Мусибатга сабр қил, чунки сенинг устингдан қулувчилар ҳам бор.

11. «Мол-мулкнинг бешдан бирига даъвогарман», деб юрувчи баъзи аёлдан эҳтиёт бўлиш лозим. Бу аёллар кўп ҳислатга эгадир: а) кейинги эрининг болаларига мерос

юзасидан шунчаки илтифот кўрсатади; б) кейинги эрдан ҳомиладор, бунинг устига эркакнинг аввалги хотиндан болалари бор. Шунинг учун эрининг ортиқча илтифотига сазовор; в) бошқа суиғани бор, шунинг учун ҳаминша эридан ишқоят қилиб юради; г) шунчаки ҳийла-найранг билан ўзини эрига чиройли кўрсатиб юради, аслида эса унинг феъл-атвори камолотдан йироқдир.

12. Жоҳилнинг узун ҳассаси бор, лекин унинг бир учидоимо ўзининг бошида туради.

13. Мансабдор бошда шон-шуҳратга эга бўлади, охири — дорга.

14. Муҳаббатнинг заволи дирҳам билан динордан. У илон билан чаён етказадиган офатдан ҳам ёмонроқ.

15. Бутга ситинишдан мурод — кумуш билан олтин ортдиришидир.

16. Хун феъл бўлини яхши одат. Кишининг феъл-атвори ўзини бегона қилади, узгани — хеш. У ҳатто отани боладан жудо қилади.

17. Кўн ширин ҳам, аччиқ ҳам бўлиб кетма. Чунки, таъми оғзинидан билиниб қолади.

18. Ростликнинг меваси тотли, натижаси эса самаралидир.

19. Кимки эҳтиёт совутини кийиб олса, замон ҳодисаларининг ўқидан омон бўлади.

20. Кимки ақл-идрокдан баҳраманд бўлса, золимларнинг юзини оқ булут билан тўсиб, авомга меҳр-муҳаббат кўзи билан қарайди.

21. Адоятнинг фақат бир сурати бор, зулмнинг бўлса мингта.

Тамсиллар

ТАДБИРКОР ВАЗИР

Султон Маҳмуд Ғазнавий болалигида Тавоф вилоятининг Бонистон қишлоғига бориб бир булоқ ёқасига келиб тушди. *Муҳаммад Ҳасан Маймандий* ушбу кузатиб борувчилар орасида экан. Бир пайт султоннинг назари шу атрофдан ўтиб бораётган йўловчига тушди. Султон Муҳаммад Ҳасан Маймандийга мурожаат қилди:

- Ҳов анови йўловчи ким булди?
- Савдогар бўлса керак.
- Иسمи нима экан?
- Аҳмад Султон.
- Шошма, хожа! Не сабабдан уни Аҳмад дединг?

Савдогарлигини қаердан билдинг? Ё у билан танишлигини борми?

— Йўқ, ҳазратим. Жаноби олийлари мени чақириб унинг кимлигини сўраганларида унинг Аҳмад Султон эканлиги маълум бўлди. Бу одам кўп вақтдан бери шу дарахт атрофини айланиб юрганидан эса унинг савдогар эканлигини англадим.

— Унда айт-чи, у емак-ичмакдан кўпроқ нималарни хуш кўрар экан?

— Асал билан *душобани* кўпроқ яхши кўради.

Султон йўловчини чақиртирди. Муҳаммад Ҳасан Маймандий унга мурожаат қилди:

— Мана бу болани танийсанми? У султонни қўли билан кўрсатди.

— Йўқ, танимайман.

— Исминг нима? Не хизмат билан машғулсан? Емак-ичмакдан нималарни хуш кўрасан?

— Исмин Аҳмад, савдогарман. Бугун пон билан асалдан бошиқа овқат еган эмасман.

Буни эшитиб султон ҳайрон бўлди, сўнг хожа Муҳаммад Ҳасан Маймандийдан сўради:

— Бу одамнинг бугун асал еганини қаердан билдинг?

— Диққат билан қарасам тез-тез лабини ялаб турибди. Асал еганини шундан билдим.

ҲАЖЖОЖ БИЛАН МУНАЖЖИМ

Ҳижрий 95 (милодий 713) йили вабо касали тарқалди. Ҳажжож хос мунажжимини чақиртириб ундан сўради:

— Фалакнинг авзойи бирон машхур амирнинг ўлими дан дарак бермаётибдими экан?

— Ҳа, шундай. Яқин кунлар ичида ҳукмдорлардан бири омонат жонини эгасига топширади.

Ҳажжожни аввал қаттиқ қўрқув босди, сўнг ўзини тутиб «болалигимда онам мени ит деб чақирарди», деди.

Мунажжим одоб доирасида ўзини тутиб туролмади ва деди:

— Ё, олло! Ўша сизмидингиз?

ЎН КУНЛИК ҲОКИМИЯТНИНГ ОҚИБАТИ

Марвон Ҳимор ҳижрий 132 йилининг *зулҳижжа* (милодий 750 йил июль) ойида Аббоснинг лашкари

билан бўлган урушда ўлдирилди. Унинг бошини Аббосийлар қўшинининг қўмондони Солиҳ ҳузурига олиб келдилар. Солиҳ жаллодга «унинг тилини ҳам суғуриб ол!» — деб буюрди. Жаллод Марвоннинг тилини ҳам суғуриб олди. Сўнг Солиҳ атрофида турган одамларга қараб мурожаат қилди:

— Э, ёролар! Дунёнинг мана бу ажойиботи барчага ибрат бўлсин. Бундан кейин ҳеч ким ўн кунлик ҳокимият деб мана шундай кунга қолмасин!

САИҲЛАР

«*Жомиъ ул-ҳикоят*» китобида ўқиймиз: «Бир дўстим мана буларни ҳикоя қилиб берди: «Кунлардан бир куни бир неча киши бўлиб сафарга отландик. Бир вақт қалин чангалзорга бориб қолдик. Йўл ўша ердан ўтарди. Энди чангалзорга кирган ҳам эдик, ҳамроҳлардан бири таҳликага тушди. «Бу кун мени бирон йиртқич ҳайвон ҳалок қилса керак», деган гумоним бор. Лекин ўйламанки пўртол ёки эшак мени эсон-омон аҳлу аёлим ҳузурига элтиб қўйса керак», деди у ҳаммамизни ваҳимага солиб. Оғир кайфият билан чангалзор орасида бораётган эдик, ногоҳ олдимиздан баҳайбат бир шер чиқиб қолди ва бизга ташланди. Бояги дўстим ўзини тамом йўқотиб ерга отилди ва шаҳодат калимасини такрорлай кетди. Шер тўғри бориб уни чангалига олди ва чангалзорга олиб кириб кетди. Ҳаммамиз дўстимиздан ажралиб қолганимизга бағоят койиндик. Дарҳол орқамизга қайтдик. Шаҳарга қайтганимиздан кейин қўрқа-писа унинг уйига бордик. Дарвозасини қоқдик. Дарвоза очилди. Таажжубки, қаршимизда шер олиб қочган дўстимизнинг ўзи турарди. Ҳаммамиз ҳайрон бўлдик, сўнг қандай қилиб шернинг чангалида қутулиб қолганининг сабабини суриштирдик. У мана буларни ҳикоя қилиб берди: «Шер мени чангалзорга олиб кирди. Шу пайт энг яқин дўстимнинг овозини эшитиб қолдим. У мен тарафга яқинлашиб келаётган эди. Бир пайт бошимни кўтариб қарасам у шер билан қаттиқ олишаётган экан. Мен эса фурсатни ғанимат билиб, қочиб қолдим. Йўлнинг икки четин одам суяги билан тўлиб-тошиб ётарди. Сал нарироқда икки нимта қилиб ташланган одамга кўзим тушди. Ҳамёнидан бир нечта дирҳам тўкилиб қолган экан, керак бўлиб қолар,

деб териб олдим. Яхши қилган эканман, балки сизларга керак бўлиб қолар бу оқчалар?» Шундай деди-ю, дўстим ҳамёнидан ўша дирҳамларни олиб менга узатди».

АМИРНИНГ ФАРОҒАТИ ДЕБ

Куллардан бир куни нуфузли бир амир бир қишлоққа тушди ва шу ерда тунаб қолди. Кечқурунги тукиш зиёфатдан кейин энди кузи илинган ҳам эди хўрознинг қаттиқ овози уни уйқудан бедор қилди. Чухраси унинг тоншириги билан хўрозни тутиб бошини узиб ташлади. Энди уйқуга кетган эди хўроз уни яна уйғотиб юборди. Уни ҳам тутиб бугизладилар. Шу тариқа тонг отгунга қадар ҳаммаси бўлиб ўн хўроз жонидан жудо бўлди.

Эртаси куни ётиш олдидан амир гуломига: «Мени хўроз биринчи чақириши билан уйғот!» — деб буюрди.

Гулом қул қовуштириб деди: «Жаноби амирнинг фармониши билан қишлоқдаги бор хўроз тунов кеча бошидан жудо этиб бўлинган».

ҲАЖЖОЖ ВА АСИР

Абдурахмон ибн Муҳаммад Ҳажжож билан булган урунда енгилди, узи ва қолган одамлари асир олинди. Ҳажжожнинг амри ила уларни битта-биттадан олиб чиқиб қилинчдан утказдилар. Абдурахмон ва охириги асир қолди. Асирга навбат келиши билан тиз чуқиб, урмалаб бориб Ҳажжожнинг оёқларига тирмашиб: «Эй, улуг амир! Сенинг туғриңда бир ҳақиқатни айтиб бераман, ўлдирма», деб ёлворди.

— Ганир,— деди унга Ҳажжож қаҳр билан.

— Абдурахмон ибн Муҳаммад бир куни сенинг ҳақиңда ёмон гапларни айтди.

— Сен нега унга буни маън қилмадинг?

— Туғриени айтсам ўша вақтларда сени ёқтирмас эдим.

Ҳажжож: «Ўлим олдидан қўрқмасдан шу гапни айтгани учун унинг бир қошиқ қонидан кечдим!» — деб юборди.

ҲАЖЖОЖ ВА ДЕҲҚОН

Куллардан бир куни Ҳажжож Мадина атрофини зиёрат қилиб юриб ер чопаетган деҳқонга кузи тушди. Ҳаж-

жож унинг олдига бориб саломлашди. Деҳқон уни танимас эди, шунинг учун «ва алайкум...» деб бош иргитиб қолди.

Ҳажжож ундан сўради:

— Ҳажжож қанақа одам?

— Бузуқ, доғулик, побакор одам.

— Мени асли кимлигимни биласанми?

— Йўқ, билмайман.

— Мен Ҳажжож бўламан.

Деҳқон инчагини ҳам бузмади ва ўз навбатида унга савол билан мурожаат қилди:

Сен мени аслида кимлигимни биласанми?

— Йўқ.

— Мен ибн Зубайрнинг қули бўламан. Тугрисишни айтсам, йилда уч кун жинни бўлиб қоламан. Буқун ана шунақа кунлардан биттаси.

Деҳқоннинг бу гапи Ҳажжожга таъсир қилди, хо-холаб кулиб юборди ва унга бошқа бир нима демай йўлга тушди.

САХИЙ СИПОҲИЙ

Бишни Умавия хонадони билан Аббосийлар ўртасида бўлган катта бир урушда кўпчилик сувсангликдан шахидликка етишдилар. Бир жангчининг идишида озгина суви бор эди. Амакиваччаси ташналикдан ўзини даражасига етиб қолган экан, сувни унга тутди. Энди ичмади деб турганда яқин орадан «Сув, сув бering!» — деган овоз эшитилди. Амакиваччаси сувни ичмай жангчига тутди ва «олиб бering, йўқса бечора ўлиб қолади!» — деди. У сув идишини овоз чиққан тарафга олиб борса, ёрдам сўраган одам Ҳишом ибн Ос экан. Жангчи унга сув идишини тутди. Энди ичай деб турганда ёнидаги хизматкорлардан бири ташналикдан ерга қулаб тушди. Ҳишом ичмай сув идишини меннинг қўлимга берди ва: «Олдин унга бер!» — деб ишорат қилди. Сув ичираман деб бошини кўтарсам, бечора ўлиб бўлибди. Ҳишомнинг олдига қайтиб бордим, лекин у ҳам жон таслим қилиб бўлган экан. Чопиб амакиваччанинг ёнига бордим, лекин у ҳам дунёдан кўз юмиб бўлибди.

БЕТАКАЛЛУФ ХИЗМАТКОР

Олий мартабалик бир амир қанақадир бир айб билан зиндонбанд қилинган хизматкорини зиндондан олдириб чиқиб олдиға яримта аччиқ қовун қўйди. Хизматкор ҳеч қандай тақаллуфсиз уни пўчоғигача қолдирмай еб қўйди. Амир ҳайрон бўлди ва «Э, Луқмон, шундай аччиқ қовунни қандай единг?» — деб сўраган эди у: «Бир умр сенинг чучук таомларингни еб келдим, бирон марта аччиғини есак нима бўпти», деб жавоб қилди.

ЗАЙНИДДИН ВОСИФИЙ

АЖОЙИБ ВОҚЕАЛАР

Ҳикоятлар

УЛУҒБЕК ВА ЛАЪЛ ИУҚОТГАН ОДАМ

Кунлардан бир кун иотаниш бир одам мирзо Улуғбекининг ҳузурига келиб арз қилди:

— Шоҳим! Шу кунларда бошимга огир савдо тушди. Уни ҳал қилишга менинг ақлим у ёқда турсин, балки дунёдаги барча доноларнинг ҳам ақли етмаса керак. Шу сабабдан сенинг олдинга нажот истаб келдим.

Мирзо Улуғбек унинг бошига қандай савдо тушганини суриштирди.

Иотаниш одам бундай деди:

— Ироқдан келаётган эдим. Хуросонда Самарқандга бораётган карвонга қўшилдим. Жайхун бўйига келиб тушдик. Ҳамёнимда бир бўлак қимматбаҳо лаъл бор эди. Сувга тушин олдида карвон аҳлидан ҳадиксираб четроққа чиқдим, бутазор ичига кириб ечиндим. Лаълни халтага солиб маҳкам қилиб яктагимнинг нешига чигиб олдим. Сувдан меш миниб ўтдик. Яна карвон аҳлидан пинҳона четроққа чиқиб кийинмоқчи бўлиб кийимларимни тугиб олган белбоғни ечдим. Аввал яктагимни олдим, лекин бахтга қарши тугин ечилиб кетибди, лаъл солинган халта бўлса гум бўлибди. Ечинганимни ҳам, кийинганимни ҳам шерикларимдан пинҳон тутганим сабабли буни

бирон кимсадан кўрмадим. Бошимга тушган савдо мана шу, **шоҳим**

— Бирон йил сабр қилиб тур. Шу вақт ичида ўша лаъл топилса, нур устига аъло нур, топилмаса қийматини мендан оларсан, — деди Улугбек бир оз сукутдан сўнг.

Арз-дод билан келган одам Улугбекга икки букилиб татъим қилди ва унинг ҳузуридан чиқди.

Улугбек шу пайтнинг ўзидаёқ девонбегиини чақиртириб ўша йили мамлакат бўйича хирож тўлаши лозим бўлган одамларнинг умумий рўйхатини олиб келишни буюрди. Дафтар олиб келинган, подшо уни диққат билан қараб чиқди, сўнг бир четга олиб қўйди. Янги йил кириши билан девонбегидан ўтган йили солиқ тўлаганларининг умумий рўйхатини талаб қилиб олди. Сўнг ҳар иккала дафтарини сиичиклаб солиштириб кўриб, қизиқ бир аҳволни аниқлади — ўтган йили қорақўллик бир киши хирож учун эллик таңга ўрнига беш юз таңга тўлабди.

Мирзо Улугбек ўша хирожни ун марта кўп тўлаб юборган одамни тезлик билан Самарқандга олдиртириб келди, хилват бир хонага олиб кириб не сабабдан эллик ўрнига беш юз таңга хирож тўлаганини ҳў тафтиши, қилиб ипровардида деди:

— Сен мўмай бойлик топиб олдингми ё бўлмаса бирон кимсанинг уйини урдингми? Отангдан улгуржи мерос қўлибдимми ёки сен суйган бирон бадавлат одам орқасида бой бўлиб олдингми?

— Шоҳим! — деди қорақўллик икки қўлини кўкесига қўйиб, — аслида бир оддий тўқувчимаан. Бир куни бўз тўқиб турган эдим дўконим олдидаги дарахтга ҳакка келиб қўнди. Тумшугида бир бўлак гўштга ўхшаш нарсая бор эди. Ҳакка тасодифан тумшугидаги нарсани тушириб юборди ва уни олмоқчи бўлиб ўзини ерга отди. Лекин мен энчиллик қилдим. «Киши-кишилаб» ҳаккани қувиб юбордим ва чоғиб бориб у тушириб юборган нарсани олдим. Қарасам лопга беланган қандайдир бир халтача экан. Очсам ичидан кўзни қамаштирадиган, ҳаттоки офтоб юзини ҳам хиралаштирадиган бир дурафшон тош чиқди. Уни таңгри таолонинг мен камбағалга кўрсатган шафқат ва марҳамати деб билиб, ҳамёнга урдим ва эртаси куни тоғ билан Бухоро томон йўл олдим. Шаҳарга келгандан кейин «зар қадриини — заргар, жавоҳир қадриини — жавоҳиршунос билади», деганларидан сўраб-суриштириб бир жавоҳиршуноснинг олдида бордим. У тошнинг қўлига олган ҳамона безовталанди, ранги рўйи руммоний лаълдай бўлиб қизариб кетди.

Шундан билдимки, мен олиб келган парса оддий бир тош эмас экан. Балки қиммати улуг тош экан.

Жавоҳиршунос деди:

— Бу тошнинг булган баҳоси минг танга.

Кўнмадим.

Кўн савдолашиб охири тошни бир ярим минг таंगाга сотдим. Сўнг бозорга кириб ўзим учун от, бола-чақага кийим-кечак, уй-рўзгорга керак булган парсалар, хотинимга сирга, тилам ва шунга ухшаш парсаларни сотиб олдим ва юртимга қайтдим.

Бизнинг тасодифан бойиб кетганимиздан таажжубланганлар ҳам бўлди. Уларга айтадиган ганим битта бўлди:

— Самарқандда бир бадавлат қариндошим бор эди. У бирдан ўлиб қолди. Меросхури пуқ экан, мол-мулки менга қолди.

Мирзо Улуғбек лаълини сотиб олган жавоҳиршуносни тондириб келтириб тафтини қилди. У аввал тонди, лекин охири лаълини тўқувчини алдаб арзимас пулга сотиб олганлигини буйига олди...

ДИЕНАТ

Бир кунн иоматум шахс мирзо Улуғбек хузурига келиб арз қилди:

— Шохим! Бундан олти ой олдин Рум тарафларга сафар қилдим. Сафар олдидан беш минг *ашрафи* ортиқча пулим бор эди, уни шу шаҳарда бирои кимсага омонат қўйиб кетмоқчи бўлдим. Бу шаҳарда қозидан бошқа диёнатлироқ ва инсофлироқ одам бўлмаса керак, деб ўйладим. Шунинг учун ўша беш минг ашрафини офтобага солдим ва отзини маҳкам қилиб беркитиб қозига олиб бориб тоширдим.

Сафардан қайтганимдан кейин қозиникига бориб омонатимни талаб қилдим, у бўлса ўзини танимасликка солди, сўнг пўнса қилди:

— Девона бўлибсан. Мен сени танимайман, сен бўлсанг мендан қандайдир омонат даъво қиласан. Овозингни учир ва тезроқ бу ердан жўнаб қол! Йўқса гуломимга буюриб тишларингни майжақлатаман, тилингни сугуртириб оламан!

Мирзо Улуғбек бир қадар ўйланиб қолди, сўнг арз-дод билан келган одамга деди:

— Эртага қозиникига бормоқчиман. Сен ҳам бор ва мени кутиб тур. Қозиникидан чиқиб отга минаятганимда «дод-вой» кўтар ва бўлган воқеани бирма-бир баён қил. Кўрамиз, нима бўлар экан.

Эртаси куни эрта билан Улугбек қозини чақиртирди ва уни четга олиб деди:

— Э, қози! Мен ажойиб бир фикр гирдобиди қолдим, ғаройиб бир андишага чўмдим. Беҳисоб нақд оқча, сандуқ-сандуқ қимматбаҳо мато ва кўза-кўза дурру жавоҳир тўпладим. Мурод шулки башарти қазо қилсам, фарзандларим кунмас-куни оғир аҳволга тушиб қолгудай бўлсалар, шў бойлик уларнинг ёмон кунига яраб қолар, деб уйлайман. Борди-ю, бу бойлик ўзимда турса, қўққисдан, вафот этиб қолгудай бўлсам, уни талон-тарож қилиб кетишлари мумкин. У тақдирда фарзандларимнинг аҳволи не кечади? Шаҳарда бу хазинани ишониб қолдирадиган бирон ишончли одамим йўқ. Кеча сен хотиримга келиб қолдинг. Ахир сен пайғамбар авлодисан-ку. Бундан ташқари, диёнатда сендек одам кам учрайди. Шунинг учун ҳам хазинамни сеникида сақлашга қарор қилдим. Буни иккимиз билсак бас! Зинҳор бошқа одам эшитмасин.

Қози подшодан бу гапни эшитиб ич-ичидан суюнди, қувонганидан юраги ёрилишига бир баҳя қолди.

— Сен уйингга боравер,— деди Улугбек қозига,— мен кетингдан бораман ва хазинани яширадиган жойни ўз кўзим билан кўриб келаман.

Қиссага келсак, мирзо Улугбек қозининг кетидан унинг уйига борди, уй соҳибни билан унинг уйлари ва ҳовлисини синчиклаб айланишиб, ниҳоят хазинани яширадиган жойни белгилашди. Подшо қозиникидан чиқиб энди отга минаятганда қозидида омонат қолдирган ҳалиги кўчада пойлаб турган экан, бирдан «дод-вой» солиб Улугбекнинг оёғига йиқилди.

— Шоҳим! — деди у,— шу қозиникида омонат қолдирган эдим.Лекин ҳеч қайтариб ололмаётиман...

Шу пайт уни кимдир даст кўтариб четга олиб чиқди ва «бас қил!» — дегандай қўлини шоп қилди. Бу элликбоши экан. Лекин қозини титроқ босди, ранг-руйи ўчди. У ўз-ўзича мулоҳаза қилди:

— Борди-ю, унинг даъвосини рад этгудай бўлсам, подшонинг ишончи йўқолади. Оқибатда, арзимас беш минг ашрафи деб улгуржи давлатдан қуруқ қоламан. Яхшиси шу каззобнинг омонатини қайтариб бера қолай.

Шундан кейин ўша одамга ўшқира кетди:

— Эй, баттол! Нима бало, девона бўлдингми, ўзи? Нега ўзингдан-ўзинг дод соласан! Қачон сен омонатингни мендан талаб қилдинг мен йўқ дедим? Диёнатли бир одамга тухмат қилгани қандай журъат қилдинг?

Қози шу пайтнинг ўзидаёқ гуломини чақиртирди ва «омонат фалон жойда, тез бориб мана бу одамга олиб чиқиб бер!» — деб буюрди...

ПОШШОХОЖА АБДУЛВАХОВХЎЖА ЎҒЛИ (ХОЖА)

МУФТОҲ УЛ-АДЛ

Ҳикоятлар

БОЙҚУШЛАР СУҲБАТИ

Кушлардан бир куни Султон Маҳмуд Ғазнавий вазири хожа Ҳасан билан овга чиқдилар. Шаҳарнинг четида бир вайрона устида икки бойқуш нималариндир сўзлашардилар. Вазир тухтаб уларга қулоқ сояди ва: «Во, дариго!» — деб ҳўнграб йўғлаб юборди.

— Нима учун оҳ чекаётибсан? — деб сўради султон.

— Ана у бойқушларнинг гапларига йўғлаётибман, — деди у.

Султон сўрашда давом этди:

— Бойқушлар нималарни гаплашаётишибдилар?

— Улардан бири, — деди вазир, — иккинчисига «қуда-анда тутинайлик, қизингни менинг ўғлимга бер, қалинига нима десанг берайин», деди. Иккинчиси эса унга: «Қалинига ўи минг вайрона керак», деди. Қуда бўлувчи унга: «Агар Султон Маҳмуд тирик юрса сўраганингни бир йилдан кейин берайин», деди. Мен бойқушнинг мана шу гапига оҳ чекаётибман.

Султон Маҳмуд деди:

— Нахотки бир йил ичида ўн минг ўрни хароб қилсам? Мен шу қадар золимманми?!

— Шунақа дейишяпти. — деб жавоб қилди вазир.

— Энди нима қилиш керак? — деб сўради султон.

— Адл қилмоқ, кўрсатилган зулм учун тавба қилмоқ зарур, — деди вазир унга.

ҚУЛЛАР ХИЕНАТИ

Бир куни Искандар Зулқарнайн Ҳамадон шаҳрига келиб *хирож* талаб қилди. Унинг беги довюрак одам эди, хирож беришдан бош тортди. Бекнинг исми *Доро* эди. Ўртада кўп марта қаттиқ уруш бўлди, лекин Искандар Дорони енголмади.

Шундан кейин Искандар вазирлари ва яқинларини тўплаб мажлис қурди.

— Қандай қилиб Дорони енгамиз? — деб сўради у йиғилганлардан.

Вазирлардан бири мана бу маслаҳатни берди: «Доронинг иноқ бир қули бор. Одам юбориб у билан тил бириктириш керак. «Агар Дорони ўлдирсанг, не тиласанг шунини берамиз», деб ватда беринг. Искандар ўша қулнинг олдига одам юборди. Қул рози бўлди ва бир куни тунда яна бир ўртоғи билан Искандарнинг хузурига келиб гапини бир ерга қўйиб кетди.

— Агар сизлар Дорони ўлдирсангиз, — деди уларга Искандар, — лашкардан сизларга энг юқори ўрни берурмиз.

Доронинг қуллари бош эгиб рози бўлдилар.

Эрта билан ҳар икки лашкар саф туриб бир-бирига рўбарў бўлдилар. Шу пайт ҳалиги қуллар Дорони ўлдирдилар ва бошини кесиб олиб Искандарга олиб бориб бердилар.

— Дорони зўр ҳурмат-эҳтиром билан дафн этинглар, — деди Искандар мулозимларига. — **Қабр** ёнига эса иккита дор тикиб мана бу иноқ қулларни осинглар!

Иноқ қуллар Искандарнинг оёғига йиқилдилар:

— Эй, Искандар! Бизга нимани ватда қилган эдинг? Одил подшо бўла туриб, нега золим султонларнинг иштини тутасан?

Искандар жавоб қилди:

— Берилган ватдадан қайтаётганим йўқ. Лекин сизлар хоин экансизлар. Ахир Доро кўп вақтлардан бери сизларнинг бошингизни силаб келди, ёнида асради. Сизлар эса

унга хиёнат қилдингиз. Уни ўлдирдингиз. Шундай бўлгач, менга содиқ бўлармидингиз?

— Энди сизларга бериладиган энг юқори ўрин мапа шу дор бўлади,— деди Искандар иноқ қулларга дорни кўрсатиб.

ЗОЛИМ ҲОКИМ

Бир куни Нуширвони одил бир одамини Озарбайжонга ҳоким қилиб юборди. «Зинҳор халойиққа зулм қилма!» — деб насиҳат қилди. Ўша одам маълум вақтгача ақл-идроқ билан юрт сўради. Бора-бора кўп мол-мулк жамғарди, сўнг уни шайтон йўлдан урди — халққа зулм ўтказа бошлади. У ҳатто шу даражага бориб етдики, бир тул хотиннинг бир парча ерини ҳам зўрлик билан тортиб олиб ўз ерига қўйди. Хотин ерининг ҳақини сўради — уни ҳам бермади. Ўша хотин пойлож Нуширвони одилга арз қилиш мақсадида Мадонин шаҳрига қараб йўл олди. Алқисса, бир неча кундан кейин кўп йўл босиб, ўша шаҳар атрофига етиб борди. Подшо овда экан, уни пойлаб ўтадиган йўли устида бир дарахт остида кутиб турди. Нуширвони одил кийикга қуш солган экан, кийик ҳалиги хотин ўлтирган ерга қочиб келди, унинг орқасидан подшонинг ўзи ҳам пайдо бўлди. Тул хотин ўрнидан туриб подшога салом берди.

— Менга айтадиган қандай ганинги бор? — деб сўради Нуширвони одил.

Тул хотин воқеани подшога тўла ҳикоя қилиб берди.

Нуширвони одил мулозимига: «Ушбу аёлни отга мингазиб фалон шаҳарга олиб бориб қўй, емак-ичмак билан таминла, кундалик харжи учун юз динор ажратиб бeringлар, мен айтган куни уни Мадонинга олиб келинглар», — деб буюрибди.

Подшо Озарбайжондаги пойбини чақиртириб, ўрнига бошқа одам юборди. Унга «фалон даҳада бир тул хотин бор эди, суриштир-чи, у қайёққа кетибди? Аниқлаганингдан кейин келиб барча беклар иштирокида айтарсан», деб буюрибди. Пойб бориб ўша тул хотинни суриштирди. Қўшнилари унга дедилар:

— Ўша хотиннинг бир парча ери бор эди, унинг орқасидан тирикчилик ўтказарди. Лекин ўша ерни ҳоким зўрлик билан ундан тортиб олди. Мана хотиннинг ғойиб бўлганига бир ой ўтди. Унинг қайёққа кетганини билмаймиз.

Шундан кейин ноиб Нуширвони одилнинг олдига келди. Туш пайти эди. Барча беклар ва амирлар подшонинг олдида эдилар. У кўрган-билганини айтиб берди. Шундан кейин подшо бекларга мурожаат қилди:

— Э, беклар! Озарбайжон бегидан сўранглар-чи, унинг қанча мол-мулки бор экан?

Беклар Озарбайжонда аввал ноиб бўлиб, кейин ҳалиги тул хотинининг бир нарча ерини тортиб олган бекдан «қанча мол-дунёинг бор?» — деб сўраган эдилар, у жавоб қилди.

— Менинг мол-дунёим шу ерда ўлтирганларнинг ҳаммасиникидан кундир.

— Бу ердан борганингда қанча мол-дунёинг бор эди? — деб сўраган эдилар.

— Хеч қандай мол-дунёим йўқ эди, — деб жавоб берди у. Нуширвони одил деди:

— Шунча мол-дунёга эга бўла туриб, бир тул хотинининг кафтдек ерини зўрлик билан тортиб олиш керакмиди?

— Йўқ, керак эмасди. У яхши иш қилмабди, — дедилар беклар бир овоздан.

Нуширвони одилнинг амри билан тул хотинини пойтахтга олиб келдилар, уни ноинсоф бек билан юзлаштирдилар. Тул хотинининг сўзлари рост чиқибди. Подшонинг амри билан тул хотинининг мулки қайтариб берилибди, унга қўшимча юз динор инъом этилибди, инсофсиз бекнинг эса териси шилиб олинди.

ИСКАНДАР ВА МАГРИБ ПОДШОСИ

Қушлардан бир куни Искандар Зулқарнайн лашкар билан Мағриб подшосига қарашли бир шаҳарнинг четига келиб тушди. Кечки пайт хизматкор унинг олдига кириб деди:

— Қандайдир нотаниш одам ҳузурингизга кирмоқ истайди. Мағриб султонининг элчисиман дейди.

— Майли кирсин, — деди Искандар.

Нотаниш одам Искандарнинг чодирига кирди, ўлтириб унинг ҳақиға дуо қилди.

— Хўш, бизга қандай гапинг бор? — деди Искандар унга.

— Навкарларингга буюр, қўлларимни боғлашсин, сўнг бизни ёлғиз қолдиришсин, кейин сўзимни айтаман, — деди элчи.

Искандарнинг амри билан унинг қўлларини боғладилар, сўнг барча надимлар ва хизматкорлар подшонинг чодиридан чиқиб кетдилар.

Шундан кейин элчи Искандарга деди:

— Аслида мен элчи эмасман. Мағриб султони бўламан. Энди истасанг хоҳ ўлдир, хоҳ ҳаёт бағишла! Ихтиёр сенда.

Искандар унинг жасоратига қойил қолди. Ўрнидан иргиб туриб унинг олдига борди ва қучиб кўзларидан ўнди. Сўнг хизматкорини чақириб қўлларини ечдирди ва ўша кеча унинг шарафига катта зиёфат берди.

Мағриб султони қайтишда Искандарга деди:

— Эрталаб бутун қўшининг билан майдонда сафлансанг сизларга бир тўй бериб, кучим етганча иззат-иқром кўрсатсам.

Искандар рози бўлди.

Мағриб султони кечаси билан тўй анжомларини ҳозирлабди. Катта қозонларда турли-туман таомлар пилирилди.

Лекин султоннинг Искандар ҳузурига борганини ҳеч ким билмади.

Тонг отини билан Искандар тамом аскарин билан султон айтган майдонга кириб борди. Қараса султоннинг саф тортиб турган ланкари уникидан уч ҳисса ортиқ экан. *Таҳамтан* ва баҳодирликда юз кишига тенг келадиганлари ҳам бор экан. Майдоннинг ўртасида катта чодир тикилган... Искандар ҳам отдан тушди. Ҳар икки подшо чодирга кириб кетди. Майдонда икки кун тую тамошо бўлди.

Сўнг Искандар отланиб ўз қароргоҳига қайтди. Мағриб султони уни кузатиб қўйди. Хайрлашаётиб Искандар ундан сўради:

— Э, султон! Шунча катта қўшин билан нега урушга ботинмадинг, аксинча келиб оstonамга бош урдинг?

— Э, Искандар! — деди Мағриб султони тавозе билан, — қўшинингдан эмас, саодатингдан қўрқдим, чунки кимга саодат ёр бўлса унинг қўли устулдир. Устушлик эса ланкарининг кўн ёки оз бўлишига боғлиқ эмасдир.

ХАЛИФА МАЪМУН ВА ЗУБАЙДА

Ҳоруи ар-Рашиднинг ўгли Маъмун халифалик тахтига ўлтиргандан кейин ҳар жума кўни ўгай онаси Зубайда хотинининг олдига кириб саломлашиб ва ҳол-аҳвол суриштириб чиқар экан. Бир кўни саломга кириб чиқаётганда Зубайда хотин деди:

— Ўша ўчакиниган кунга лаънатлар бўлсин!

Маъмуи бу сўзни эшитиб ҳайрон бўлди.

— Э, валенеъмат! — деди у ўгай онасига, — нега бундай дедингиз?

— Бир кун, — деб сўз бошлади Зубайда хотин, — отанг билан аразлашиб қолдим. Қанча уринмасин шаштимдан қайтмадим. Шундан кейин отанг чўриси бўлсин сенинг онангининг хонасига кириб кетди. Ўшанда отанг билан ўчакинимаганимда сени мен туққан бўлардим.

ГУЛЗОР

Ҳикоятлар

ЎЗИНГ ТИЛЛАШУШ БУЛДИНГ, МЕНИ ЭСА ЗАР ЧОПОНЛИК ҚИЛДИНГ

Султон Санжар Марв шаҳрида олий бир бино қуришга киришди. Лекин устунга муносиб ёғоч тополмадилар. Қидириб-қидириб бир хотиннинг ҳовлисида устунбон дарахт борлигини аниқладилар. Султоннинг одамлари бориб: «Ёғочингни сотгин», деб ялиниб-ёлвордилар, лекин аёл қўнмади. Султоннинг амри билан хазинадан бир товоқ олтин ва кумуш талга ҳамда зар чопон олиб бордилар. Хотин шундан кейин дарахтни кесишга ижозат берди.

Ҳикъа:

Султонки адл бирла қилур халқ аро маон,
Ҳар неким истаса анга ҳосил бўлур равон.
Ҳар нақди жон тиласа тариқи яхшилик ила,
Филҳол сарф этарлар, анга халқ нақди жон.
Ҳар кимки бу сифат била бўлса жаҳонаро,
Шаксиз онинг писори эрур жон ила жаҳон.

Ёғочни кесиб олиб келиб устун ясадилар. Устун иморатга кун ярашди. Султон мамнуи бўлиб: «Устунга олтин суви беришлар, айвонни ҳам заррингор қилишлар», деб буюрди. Иморат тамом битганда кейин шаҳарнинг барча халқи уни тамошо қилгани келдилар. Улар ора-

сида зар чопон кийган ўша дарахт соҳибаси ҳам бор эди. У аста-секин устун ёнига бориб деди:

— Э, ёғоч! Тугрилигинг туфайли ўзинг ҳам тиллануш бўлдинг, мени ҳам зар чопонлик қилдинг.

РАИЯТГА ЗУЛМ ҚИЛСАНГ, ЭЛ-ЮРТ ТЎЗИБ КЕТАДИ

Нуширвони одил адолат ўрнатмоқчи бўлиб маслаҳатга ҳакимлар ва бекларни чақиртирди ва ўртага «раият билан қандай муносабат қилган маъқул?» — деган савол ташлади.

Беклар дедилар:

— Агар улуг подшо бўламан десанг, навкарнинг бошини сила, катта лашкар тўплаб, халққа кўп солиқ сол. Шунда душман сени енголмайди.

Лекин Бузуржмехр ҳаким уларга қарши чиқди:

— Сизлар,— деди у бекларга қараб,— ёмон кўйга кириб қолибсизлар. Раиятга зулм қилиб оқчасини берган билан навкар кўпаймайди. Бир йил зулм қиласиз, икки йил зулм қиласиз. Учинчи марта зулм қилмоқчи бўлсангиз раият теварак-атрофга тўзиб кетади, мамлакат хароб бўлади. Ундан кейин солиқни кимдан оласиз?

АҲИЛ ЮРТ

Искандар Зулқарнайн бир мамлакатга кириб борди. Қараса тўда-тўда қўйлар юрибди-ю, лекин чупони нуқ, пода-пода туялар юрибди, лекин йилқибони кўринмайди. Қўйлар, туялар ва йилқиларнинг ҳаммаси покиза ва семиз, бир-биридан яхши. Боғларида эса анвойи мевалар пишиб ётибди. Бир кишини ўша мамлакат ичкарисига юборди. Бориб қараса, бозорлари ораста, дуконлари очик, лекин дукондорлар кўринмайди. Кўча-кўйда бирон кимса йўқ. Бир жойга бориб ҳайрон бўлиб турган эди, қаршисидан бир одам чиқиб қолди.

— Дуконларининг эгаси қаерда? — деб, суради ундан Искандарнинг одами.

— Уларнинг барчаси ибодатхонада,— деб жавоб берди ўша одам.

Ўша киши Искандар Зулқарнайннинг одамини ибодатхонага олиб борди. У ибодатхонага тўпланганларга Искандар Зулқарнайннинг келганини эълон қилди. Шун-

дан кейин мамлакат подшоеси тамом халқи билан унинг ҳузурига чиқди.

Искандар мамлакат подшосидан сўради:

— Бу қандай ҳолки, қўйларингиз, туяларингиз ва йилқиларингиз ўтлаб юришибди-ю, лекин қаровчиси йўқ. Бозорларингиз обод, дўконларингиз лиммо-лим моли билан очигу, лекин дўкондор йўқ?

— Орамизда,— деди подшо,— бирон киши бисотидан ажраб қолгудай бўлса, ҳаммамиз унга йиғиш қилиб берамиз. Шу тариқа барчани баробар тутамиз...

Маснавий:

Кимда ким инсоф ила авсоф бор,
Ҳақ бўлур икки жаҳонда анга ёр.
Муфлису дармондаларга қил қарам,
Токи бўлғайсан жаҳонда муҳтарам.

СУЛТОН ВА КАМПИР

Султон Маликшоҳ Исфаҳон шаҳрига зиёратга бориб бир манзилга келиб тушди. Унинг гуломлари ўша кеча бир қари аёлнинг сигирини ўғирлаб, сўйиб едилар. Эрталаб ўша аёл сигирини султоннинг одамлари сўйиб еганларидан хабардор бўлди. Кампир ҳассасига таяниб Зиндаруд кўпригига бориб султоннинг ўтишини пойлаб турди. Султон кўприкга яқинлашиши билан кампир ўзини ерга отиб дод-фарёд кўтарди:

— Э, султон! Арз-додимни тингла, бўлмаса пули сиротда гирибонингдан оламан! Султон отининг жиловини тортди.

— Қандай арз-додинг бор, менда? — деб мурожаат қилди у кампирга.

— Бисотимда фақат бир сигирим бор эди,— деди кампир оби дийда қилиб,— рўзгоримни тебратарди. Шу кеча сенинг гуломларинг уни ўғирлаб кетиб сўйиб едилар.

— Битта сигиринг эвазига ўн сигир берай, рози бўл,— деди султон.

— Йўқ, ҳақимни гуломларингдан оламан,— деб оёқ тиради кампир.

— Бўлмаса йиғирмата сигир берайин,— деди султон. Кампир кўнмади.

Қисқаси султон саксон бош сигир бермоқчи бўлди,

лекин кампир бунга ҳам кўнмади, аҳдида туриб ояди.

Сўнг султон отдан тушди ва ясовулбошига кампир айтган гуломларни тутиб келишни буюрди. Жиноят қилган гуломлар жазога тортилади, кампир саксон сизирни олдига солиб уйга равона бўлади...

ВАЗИРНИНГ ПУШАЙМОНИ

Султон Санжарга вазири бир киши устидан ғийбат қилиб, деди:

— Фалон кишининг кўнгли ўлгунча қора, ўта ёмон. Агар уни тутдириб олиб келсангиз кўп нарса аёи бўларди.

— Майли, сен айтгандай бўла қолсин, уни эртага эрта билан тутдириб келайлик, — деди султон.

Шундай кейин вазир хотиржам бўлди. Эртаси эрталаб зўр умид билан саройга келди. Аммо у кутганча бўлмади. У айтган одам тутиб келинди-ю, лекин жазо ўринга султон унинг елкасига чонон ташлади ва от бериб сийлаб уйига жўнатиб юборди.

Вазир ажабланди ва султондан сўради:

— Кеча ўша кишини тутдириб келиб жазога тортадигандай бўлиб эдингиз, энди бўлса унга бош-оёқ сарупо ва от бериб бошини осмонга етказдингиз. Бу ишингизни тушунолмай қолдим.

— Ўша одам сенга дўстмикан ёки душманмикан деб мулоҳаза қилиб кўрдим, — деди султон вазирга, — дўст бўлганда унга ёмоилик истаб ғийбат қилмаган бўлардинг. Ғийбат қилганингдан у сенга душманлигини фаҳмладим.

Вазирнинг тили айланмай қолди, қилган ишидан эса пушаймон бўлди.

ДАРДНИ ЯШИРМАГАН ЯХШИ

Ҳорун ар-Рашидининг никоҳланган уч хотини бор экан. Бир вақт халифанинг оғзида қандайдир бир яра пайдо бўлди. Оқибатда оғзидан ёмон ҳид келаётган бўлиб қолди. Лекин хотинлари ботиниб буни халифага айтолмасдан аммаси орқали айттирдилар.

Халифа қаттиқ хафа бўлди ва аммасига деди:

— Нега буни менга хотинларим айтишмабди?

— Мулоҳазага бориб айтмагандирлар, — деди ам-

маси,— лекин мен сенга рост гапни айтаётибман. Ишон-масанг табибни чақиртириб сўра. Ёлгон гапирган бўлсам ўлдир!

Хорун ар-Рашид эртаси куни эрталаб табибни чақиртириб оғзини кўрсатган эди, табиб деди:

— Э, халифа! Оғзингда қандайдир яра пайдо бўлибди. Агар ижозат берсанг уч кун ичида бир илож қилиб уни даволайман. Шундан кейин оғзингдан гулоб иси келадиган бўлиб қолади.

— Ундай бўлса шу дақиқадан бошлаб ишга туш, иложини топ! — деди халифа бир оз хотиржамланиб.

Табиб ишга тушди ва айтганидай уч кун ичида халифани даволаб ярасини тузатди. Энди ҳақиқатан ҳам унинг оғзидан гулоб иси келадиган бўлди. Халифа терисига сизмай суюнди. Аммаси олдига бориб унга зўр миннатдорчилик билдирди:

— Раҳмат сенга, аммажон! — деди у қўлларини кўксига қўйиб,— дардимни яширмай айтдинг. Агар сен бўлмаганингда бир умрга майиб бўлиб қолардим.

Халифа аммасига миннатдорчилик билдирди-ю, лекин хотинларини ўдагайлаб даргоҳидан қувиб юборди.

ШАРҚ ХАЛҚЛАРИ БИСОТИДАН

УЧ ОГА-ИШИ

(Арман халқ эртаги)

Уч ога-ишига отадан ўн етти бош от қолибди. Ота ўлими олдидан уларнинг ярмини катта ўғилга, учдан бир қисмини ўртанчасига, тўққиздан бирини кичик ўғлига васият қилган экан. Ота вафот топгандан кейин ўғиллар ўртасида мерос хусусида жанжал чиқибди. Охири улар арз-дод қилиб вилоят ҳокими маллик Шоҳназар ҳузурига борибдилар. Меросни қандай тақсимлашга ҳокимнинг ҳам ақли етмабди ва Пуга исмли дошмандини чиқиртириб келиб, ога-иниларнинг масаласини унга ҳавола қилибди. Пуга ўйлаб кўрса ўн етти сон иккига ҳам, учга ҳам, тўққизга ҳам тақсим бўлмас экан. «Ҳа майли,— дебди у ога-иниларга,— кетаверинглар, эртага эрта билан уйингизга бориб меросни ўзим тақсимлаб бераман».

Эртаси куни эрталаб Пуга отига миниб ога-иниларнинг қишлоғига борибди. Ога-инилар сабрсизлик билан кутиб туришган экан, уни узоқдан кўришиб терисига сиғмай суюнишибди.

— Қани отларингни бу ерга ҳайдаб келинглар,— дебди у ога-иниларга.

Ога-инилар ўн етти отни унинг олдига ҳайдаб келдилар.

Пуға ўзиникини ҳам уларга қўшди, сўнг оға-иниларга мурожаат қилди:

— Қани, айтинглар-чи, отлар энди нечта бўлди?

— Ўн саккизта,— дедилар оға-инилар бир оғиздан.

Шундан кейин Пуға уларни тақсимлашга киришди.

— Ўн саккизни иккига тақсимласак тўққиздан бўлади,— деди у.

— Тўғри,— дейишди оға-инилар.

Пуға сўзида давом этди:

— Демак, отангизнинг васиятига биноан тўққиз от сенга тегади,— деди у тўнгич ўғилга мурожаат қилиб.

— Тўғри,— дедилар оға-инилар.

— Ўн саккизнинг учдан бири олти бўлади. Демак олти нафар от сеники,— деди Пуға ўртагачасига мурожаат қилиб.

Буни ҳам тасдиқ қилдилар оға-инилар.

— Ўн саккизни тўққизга тақсимласак,— деди Пуға кенжа ўғилга қараб,— икки чиқади. Демак икки нафар от сеники бўлади. Тўғрими?

— Тўғри,— дедилар оға-инилар бир оғиздан.

— Тақсимотдан ортиб қолган анови бир от рози бўлсаларингиз, менга бўла қолсин,— деди кулиб Пуға.

Оға-инилар қувончига сиймай бир-бирини қучиб кетдилар, Пуға эса отини етаклаб йўлга тушди.

ПАШШАХҲҲР ҚҲШ ВА СИЧҚОН

(Абхаз халқ эртаги)

Сичқон бутазор оралаб кетаётган пашшахҳҳр қуш билан учрашиб қолибди. Қуш сичқондан сўради:

— Хўш, биродар, йўл бўлсин?

— Сўрама,— дебди сичқон,— бу юртдан бош олиб кетаётиман.

— Нега, нима бўлди ўзи?

— Мушуклар қувлагани-қувлаган. Бу ҳам етмаганидай одамлар тинмай тузоқ қўйишадиган бўлиб қолди.

— Ийэ, иккимизнинг тақдиримиз бир экан-ку, оғайничалиш. Мен ҳам борар еримни билмай шу ерга келиб тўхтадим,— дебди унга қуш.

— Кимларнинг дастидан шу кўйларга тушиб қолдинг?
— деб сўради сичқон.

Қуш жавоб қилди:

— Муншук билан олмахоннинг дастидан.

Қисқаси, сичқон билан пашшахўр қуш маслаҳатлашиб шу ерда биргаликда тирикчилик ўтказадиган бўлишибди. Икковлон бир парча ер очиб, деҳқончилик билан шугулланишга келишибдилар. Сичқон енг ишмариб астойдил ишга киришди, қуш бўлса бир кун шунчаки ишлаган бўлди-ю, эртасига баҳона кўрсатди:

— Вой, ўлмасам! Ахир, бугун оғам уйланаётган эди-ку. Сал бўлмаса унута ёзибман. Буёғига бир ўзинг ишлаб турасан, ўртоқжон. Бормасам бўлмайди. Кўриниш бераману орқамга қайтаман.

— Майли, борақол! — деди сичқон унга.

Пашшахўр қуш «нар» этиб кетди, лекин шу яқин орадаги дарахт шохига қўниб, эртадан-кечгача терлаб-ишиб ишлаб ётган сичқонни томоша қилиб ўлтирди. Қош қорайиб, сичқон энди даладан чиққан ҳам эдики, пашшахўр учиб келди.

— Нега кечга қадар қолиб кетдинг, шунчаки кўриниш бераману қайтаман демабмидинг? — деди сичқон бир оз ўпка-гина қилиб.

— Шу десаи, ўртоқжон, тумонат меҳмон келди тўйга, — деди керишиб пашшахўр, — хизматда бўлиб тез қайтишни иложини қилолмадим.

Эртаси қуш ғумайдан тозаланган ерни ҳайдаб макка экидилар. Ҳаял ўтмай макка униб чиқди. Сичқон билан пашшахўр чопиққа тушдилар. Пашшахўр чопиқнинг биринчи кунини бир илож қилиб ўтказди, эртаси қуш эрталаб яна бир баҳонани кўндаланг қилди:

— Бошимга мусибат тушди, ўртоқжон. Туида хабарчи келди — отамдан ажралиб қолибман, — деди пашшахўр.

Сичқон астойдил таъзия изҳор қилди ва пашшахўрга тағин рухсат берди. У эса шу кетганича бир ҳафта йўқолиб кетди. Қайтгач, сичқон бир оз койинган эди, уялмай-нетмай ёлгон сабабни кўндаланг қилди:

— Отамни кўмиб, учини ўтказгандан кейин энди қайтаман деб турсам онам оғирлашиб қолди. Уни танилаб кета олмадим.

— Ҳа, майли, — деди сичқон. — Бунақа савдо ҳамманинг ҳам бошида бор.

Қушлар шу тариқа кечди. Макка ҳам пинди. Уни

ўриб-йиғиб ҳам олдилар. Хирмон кўтарилиб ҳосилни тақсимлаш пайтида ўртада жанжал чиқди.

— Ҳар ким қилган маҳнатига қараб улуш олади,— деб туриб олди сичқон.

— Бундай қилиш адолатсизлик бўлур эди,— деб эътироз билдирди пашшахўр,— хирмонни баб-баробар бўламиз.

Икковлари кўп тортишдилар. Мунозара жанжалга айланди. Сичқон билан пашшахўр ёқалашиб кетишди. Шу пайт қаёқдандир тулки пайдо бўлди. Сичқон билан пашшахўр унга арз-дод қилиб кетишди.

— Шошманглар, азизлар! — деди тулки мулойим овоз билан,— жанжалдан не фойда? Мўл ҳосил етиштирибсизлар, сизларга кўп раҳмат. Шу атрофдаги барча жониворларга еб ётгани ками беш йилга етади. Қани, ўтиринглар, яхшиси бир ўйлаб кўрайлик.

Тулки уларни тинчлантирди, ёнига ўтқазди. Ўтқазди-ю, «тап» этиб сичқонни ҳам, пашшахўрни ҳам бирёқлик қилди. Бир хирмон макка энди унинг ўзига қолди.

БУЛБУЛ ВА ҚАРГА

(Тат халқ эртаги)

Бир куни булбул тол шоҳида сайраб ўлтирган эди, ёнига қарга келиб қўнди. Лекин булбулнинг дилни ўртовчи навосини бузди.

— Ҳой, булбул! — деди у,— менинг олдимда бўлмагур наво қилишга уялмайсанми?!

Булбул бошда ҳайрон бўлди, сўнг бир оз жаҳли чиқди ва деди:

— Мен наво қилсам бутун борлиқ яйраб-яшнайти. Қўшиқларимга одамзод тўймайди. Шунинг учун ҳам менга қафасни олтидан ясайдилар, сара дон бериб боқадилар. Одамлар мени бўстон ҳофизи, деб аташганини эшитмаганмисан? Шунақа қушлар ҳам борки, уларнинг па кўнгилга яқин овози бор, на овозида шира бор. Масалан, сен ер ютгур шунақа қушлардансан.

— Ҳой, ўпкангни бос! — деди бўйинини чўзиб қарга,— юр нарига қишлоққа борайлик, бирон ақллироқдан иккимиздан қайси биримизнинг овозимиз ёқимлилигини сўрайлик. Буни у ҳал қилсин. Шартим шулки, кимнинг овози хуш тонилса, у рақибининг кўзини ўйиб олади.

Булбул рози бўлди.

Икковлари яқин-атрофдаги бир қишлоққа боринди. Унга кираверишдаги ҳовли олдидаги кўлмакда тўнгиз аганаб ётган экан, ўшанга мурожаат қилдилар:

— Ҳой, тўнгизжон, биз иккаламиз гаров ўйнадик. Айт-чи, қайси биримизнинг овозимиз ёқимли?

— Тўрган гап, қарганинг овози ёқимлироқ, чунки у йўгон. Менга унинг овози ёқади,— деди тўнгиз.

Қарга шу ернинг ўзида булбулнинг кўзларини чўқиб олди ва «пар» этиб аллақасқларгадир учиб кетди. Эски масканига қараб булбул ҳам учиб кетди. Лекин, шу кундан бошлаб унинг навоси гамгин ва хазин бўлиб қолди.

Орадан маълум вақт ўтиб қарга яна булбулнинг ёнига келиб қўнди ва ғурур билан деди:

— Э, тентак булбул, гаровда ютқизиб қўйиб икки кўзингдан ажралдинг. Энди афсус-надоматга не ҳожат?! Тақдирга тап бериб индамай юравер-да!

— Кўзларимдан ажралиб қолганимга афсусланаётганим йўқ,— деб жавоб қилди булбул,— балки сенинг сўзингга кириб, тақдиримни тўнгизга ишониб топшириб қўйганимга ачинаман.

ПАЙГАМБАР АВЛОДИ

(Туркман халқ эртаги)

Бир одам бозор-учарда: «Мен пайғамбар авлодиман», деб гап-сўз тарқатди. Бу гап шаҳар ҳокимининг ҳам қулоғига етди. У воқеани бориб султонга маълум қилди.

— Балки ҳазиллашаётгандир,— деди унга султон.

Ҳоким икки букилиб таъзим қилди ва орқаси билан юриб қабулхонадан чиқди.

Эртаси кун имиршаб ҳокимнинг олдига келиб бугун ҳам шу аҳвол такрор бўлганини арыз қилди.

Ҳоким яна саройга борди, лекин султонни ишонтиролмади.

Аҳвол яна бир неча бор такрорлангач, ниҳоят султон ўша «пайғамбар авлоди»ни тутиб келтиришни буюрди. Султон вазирлари ва қози калон ҳузурида уни сўроқ қилди:

— Хўш, сен пайғамбаримизга қанақа авлод бўласан?

— Мен буни қасёқдан билай? Бу менга тушимда аён бўлган,— деди султонга у.

— Бу қай тарзда аён бўлган? Буни сенга ким айтди? — деди султон даргазаб бўлиб.

— Бир чол айтди. Азбаройи худо ўзини туслолмайман. Қўринишдан масжидимизнинг сўфисига ўхшаб кетади.

— Мана кўряписизларми, — деди султон атрофдагиларга, — тап тортмасдан ёлғон гапиряпти, шаккоклик қиянти бу одам. Қани, айтинглар-чи, бунақа одам қандай жазога муносиб?

— Агар даъвосидан қайтмай сўзида туриб оладиган бўлса, ўлимга маҳкум у, — деди қози калон.

— Даъвосидан қайтса-қайтмаса, барибир уни ўлдириш лозим, — деди вазири аъзам.

«Пайғамбар авлоди» аҳдида туриб олди. Шундан кейин султон, вазири аъзам ва қози калон кенгашиб унга бир шарт қўйдилар.

— Агар ҳақиқатан ҳам пайғамбар авлоди бўлсанг қани бирои каромат кўрсатчи? — деди унга султон.

— Дуруст, — деди «пайғамбар авлоди» пинагини бузмай, — менга Дамашқ пулатидан ясалган бир қилич келтиришсин.

Султон, вазири аъзам ва қози калон ҳанг-манг бўлиб қолишди. «Энди нима қилдик», деган маънода бир-бирлари билан кўз уриштириб олишди. Сўнг султон «пайғамбар авлоди»дан сўради:

— Қиличнинг сенга нима кераги бор?

— Қози калоннинг бошини кесаман, — деди «пайғамбар авлоди» тап тортмасдан, — сўнг уни яна ўрнига қўяман. У ўлиб-тирилганини сезмайди.

Қозининг рангида ранг қолмади. Тамом авзойини титроқ босди. Сўнг, бир фурсатдан кейин, ўридан туриб «пайғамбар авлоди»га икки букилиб таъзим қилди:

— О, мўътабар зот! Сенинг пайғамбар авлоди эканлигингга шак-шубҳам йўқ. Бугундан бошлаб сенга умматман.

ФАРОСАТЛИ ҚОЗИ

(Қирғиз халқ эртаги)

Бир чўпон узоқ сафарга отланди ва бисотидан юз тилло оқчани қўшинисига омонат қолдириб кетди. Орадан бир печа йил ўтиб юртига қайтиб келди ва қўшинисидан омонатни талаб қилди. Қўшиниси кекса, лекин очкўз ва

диёнатсиз одам эди. «Сендан ҳеч қандай нарса олмаганман», деб туриб олди у. Чўпоннинг боши қотди, охири яқин дўстларига маслаҳат солди. Улар: «Қозига мурожаат қил, ахир у адолат ҳимоячиси-ку», деб маслаҳат бердилар.

Шунга кўра чўпон қозихонага борди ва қозига арз-дод қилди.

Қози чўпон омонат қолдирган чолни чақиртириб суроқ қилди.

— Оқсоқол,— деди қози вазминлик билан,— кекса одам экансан, ёлгон гапирини сен билан менга муносиб эмас. Тўғрисиини айт, мана бу чўпон йиғитнинг омонатини олиб қолганмидинг?

— Худо шоҳид, тақсир! — деди чол қозига ёқасини ушлаган ҳолда,— мен ундан бир чақа ҳам олмаганман. Ошпоқ соқолим билан қандай ёлгон гапирай.

Энди қози чўпонга мурожаат қилди:

— Омонатини шу одамга топширганинг хақида гувоҳинг борми?

— Йўқ,— деб жавоб қилди чўпон.

— Ундай бўлса даъвогар эканлигининг нима билан исбот қиласан?

— Билмадим.

— Унда, омонатининг бу одамга қаерда берганингни биларсан?

— Ҳа, биладман,— деди чўпон,— аилимиздан сал нарироқда терак бор. Ўша терак тагида топширганиман.

Қози миёнида кулди, сўнг чўпонга мурожаат қилди:

— Шундай бўлса, бориб ўша теракни қозихонага етаклаб кел. Балки бўлган гапини у айтиб берар?

— Ҳурматли қози,— деди чўпон таажжубланиб,— азамат бир теракни қандай қилиб бу ерга етаклаб келаман? Бунинг иложи йўқ-ку?!

— Унда мана буни ол, кўрсатсанг теракнинг ўзи келади. Қози чўпонга муҳр узугини тутқазди.

Чўпон қозининг муҳрини олиб отига минди ва аилга қараб жўнади. Омонатни олган чол хотирикам бўлди. У теракнинг қозихонага келиши ва гувоҳлик бериши мумкин эмаслигини яхши биларди. Шунинг учун «қалайсан?» — дегандай қозига маънодор қараб қўйди.

Орадан ярим соат чамаси ўтгандан кейин қози чолга мурожаат қилди:

— Қария, айт-чи, чўпон терак олдида етиб бордимикин ёки йўқми?

— Ҳали бориб етганича йўқ,— деди чол.

Орадан яна ярим соат вақт ўтди.

— Энди етиб боргандир? — деди қози.

— Ҳа, етиб борди, — деб жавоб қилди чол.

— Баяки орқага қайтгандир?

— Ҳа, қайтди.

Ҳаял ўтмай йигит ҳам қайтиб келди. Лекин ёнида терак йўқ эди. Чўпон тушқини бир ҳолда, чол эса терисига сиғмай суюнди. Фақат қози хотиржам эди.

— Мухрингизни кўрсатдим, амр-фармойишингизни етказдим, — деди йигит қозига мухрлик узугини узатиб, — лекин терак нарво ҳам қилмади. Уни ўрнидан қўзғатиш учун эса камида ўнта ҳўкиз керак бўлади. Шунинг учун ҳам теракни олиб келолмадим, матъур тутнинг, тақсир! — деди чўпон сениқ бир оҳангда.

— Ҳечқиси йўқ, — деди қози чўпонни юнатиб, — теракнинг ҳузуримизга келиб-кетганига анча вақт бўлди.

— Қачон? Қанақасига келиб-кетди у? — деди чол таажжубланиб, — Ахир мен уни кўрмадим-ку. Бу чўпчакни сизга ким айтиб берди?

— Сен, — деди қози чолга тик боқиб. — Яқиндагина ўзинг айтиб бердинг-ку!

— Қандай қилиб? Қанақасига?

Қози бўлган воқеани бирма-бир айтиб берди:

Мен сендан биринчи бор: «Чўпон терак олдига етиб бордимикан?» — деб сўраганимда: «Ҳали етиб борганича йўқ», деб жавоб бердинг. Орадан ярим соатча ўтиб яна сўраганимда: «Ҳа, энди етиб борди», деб аниқ жавоб қилдинг. Сўнгра: «Орқасига қайтгандир?» — деб сўрасам: «Ҳа, қайтди», деб айтдинг. Уша теракни, унга бориладиган йўл ва масофани яхши билар экансан. Бундан чиқди чўпон ҳаққа ўхшайди.

Чол буни бўйнига олди ва чўпонга омонатини қайтариб берди.

МАҚТАНЧОҚ БОЙ

(Татар халқ эртаги)

Бойнинг қари ва ориқ сигири бор эди. «Сутдан қолган, бир ҳовуч суяк бўлган бу сигирни беҳуда боқиб нима қиламан, — деди у ўзи-ўзига бир куни. — Яхшиси кўчага ҳайдаб юбора қолай, буни кўриб одамлар менинг сахийлигимга қойил қолсин». Эртаси куни эрталаб у

сигирини кўчага олиб чиқиб подага қўшиб юборди. Кеч-қурун эса уни уйга киритмади.

— Хайр сигиржон, йигирма беш йил сени боқдим, бундан буёғига ўзингни-ўзинг эпла,— деди у ҳаммага эшиттириб.

Шундай деди-ю, бой дарвозани маҳкам тамбалаб олди, сигир эса кўчада қолди. Сигир ёз ичи далама-дала кездди, бир илож қилиб тирикчилигини ўтказди. Қиш қилич яланғочлаб келгандан кейин қийналиб қолди. Бир куни камбағал бир одам сигирга раҳми келиб, уйга етаклаб келди. Камшир хурсанд бўлди, чолига «яхши қилибсан, йўқса бу бечора совуқдан ва очликдан ўлиб кетарди», деди. Чол билан камшир сигирни оғилга киритиб боғладилар, қўлдан келганича парварини қилиб қишдан чиқардилар. Баҳорда у сутга кирди ва чол билан камширнинг косасини оқартирди. Бой буни эшитиб қолди-ю, келиб чолга нўниса қила кетди.

— Бу менинг сигирим, кузда йўқотиб қўйган эдим. Билсам сен яшириб олиб соғиб ичиб юрган экансан. Ичган сутингга розиман, лекин сигирни қайтариб бер!

— Қанақасига у сеники бўлсин? Ахир ўзинг кўчага ҳайдаб юборганингни бутун қишлоқ билади-ку,— деди чол таажжубланиб.

Чол билан бой кўн сур-сур қилишди, бўлмади. Охири қозининг олдига бордилар. Қозиси тушмагур, қитмир одам эди — можарони ўзича ҳал қилмоқчи бўлди.

— Мен иккингишга учта савол бераман, ким тўғри жавоб берса сигир ўшаники,— деди у бой билан чолга. Биринчиси: Оламда энг семиз нарсан нима? Иккинчиси — чиройли нарсан нима? Учинчиси: иккингишдан қайсинингиз ақллироқсиз?

«Шу ҳам савол бўлди-ю», деди бой ўз-ўзига ва кеккайиб деди:

— Саволларингизга ҳозир жавоб берайми ёки аввал анави яланг оёқ гапирсинми?

— Йўқ, уйингизга бориб яхшилаб ўйлаб кўринг, жапоби бой. Жавобингларни эртага эшитурмиз.

Хайрият, деди чол буни эшитиб. У бир оз ўйланиб қолган эди, чунки қозининг саволи уни ташвинга солиб қўйганди. Уйига қайтгач бўлган гапни камширга айтди ва бир уҳ тортиб олиб, қўшиб қўйди:

— Аслида нешонамизга сигир битмаган экан, камшир. Нима ҳам қилардик, тақдирга тан беришга тўғри келади.

— Ҳа, чоли тушмагур-эй, шунга ҳам ақлинг етмадими?

Биринчи саволга ер, иккинчисига инсон қалби, сўнгисига эса менинг итим Олапар, деб жавоб қилсанг ютасан,— деди кампир чолига.

Эртаси куни эрталаб чол билан бой яна қозихонада учрашдилар. Қози аввал сўзини бойга ҳавола қилди.

— Жаҳонда энг семиз нарса — деди бой,— бу менинг кўчқорим, энг чиройлиси — менинг саман отим, тева-рак-атрофда бўлса мендан ақллироқ одам йўқ. Бу яланг оёққа йўл бўлсин! Энди сигир меникидир?

Шундан кейин қози чолга сўз берди.

— Дунёда энг семиз нарса — бу ер, чунки бутун борлиқ ундан озиқланади, энг чиройли нарса инсон қалбидир. Ақл масаласига келсак, бой албатта ақллик одам, лекин менинг Олапарим ундан ақллироқ,— деди чол.

Қози ҳайрон бўлди, сўнг деди:

— Биринчи ва иккинчи саволларга берган жавобнинг тўғри, лекин ит одамдан ақллироқ бўлишига ишонини қийин. Бунга қанақа далил исботнинг бор?

— Далил-исбот бор,— деди чол ва орқасидан эргашиб келиб, қозихона дарвозаси олдида ётган Олапарни чақирди. Олапар думини ликиллатганича эгасининг олдига чошиб келди ва чўк тушди.

«Кўрдингизми!» — дегандай чол қози билан бойнинг кўзларига тикилди, сўнг деди:

— Энди бу ёғини томонга қилинг.

Қўлини сал кўтариб, «жўна бу ердан деб», ишора қилди.

Ит даст ўрнидан турди ва дарвозага қараб чопди. Бой эса утирган ўридан жилмай ўлтириб қолди.

— Мана кўрдингизми? — деди чол қозига мурожаат қилиб, «кет» деган ишорани ит тушунади-ю, лекин бой отамлар бунинг маъносига ҳам бормадилар. Энди буларнинг қайси бири ақллироқ эканлигини ўзингиз ҳал қилинг.

— Ҳақиқатан ҳам сенинг итинг фаросатлироқ экан, чол,— деди қози.— Сигир сеники булди.

ЭЧКИ ВА ТУЛКИ

(Грузин халқ эртаги)

Эчки билан тулки келишиб бирга деҳқончилик қилинадиган бўлишибди ва бир парча ерга буғдой сепишибди. Кузда яхши ҳосил битибди. Уни ўриб янчишибди, донни хирмоннинг ўртасига, похонни эса унинг

бир четига тўплашибди. Бир оз дам олишганларидан кейин даромадни тақсим қилишга киришибдилар.

— Биласанми, эчкижон,— дебди тулки,— дон менга, похол сенга бўлсин.

— Йўқ,— дебди эчки,— донни ҳам, похолни ҳам бара-вар бўламиз. Шунда тўғри бўлади.

Бунга тулки кўнмабди ва қозиликка гумаштаси бурини чақиргани кетибди. Тулки келгунча эчки иккита итни олиб келиб похолнинг ичига яшириб қўйибди.

Бури келиб эчкига пўниса қилибди:

— Нима сабабдан менинг дўстимни хафа қилясан?

— Нималар деясаниз ўзи, жаноби бўри,— дебди эчки тавозе билан,— хафа қилаётган мен эмас, аксинча сизнинг гумаштангиз. У мулойимлик билан бўлган воқеани бўрига айтиб берибди. Лекин бўри гумаштасини ёқлаб эчкига сиёсат қилибди:

— Тулкижоннинг талаби ҳақ. Сен похолни, у эса донни олади.

— Бу адолатданми? — дебди эчки.

— Ҳа, адолатдан,— деб жавоб қилибди кеккайиб бўри.

— Унда похол устига чиқ ва гапнинг ҳақлигига қасамёд қил!— дебди эчки бўрига.

Бури похол ченасига чиқиб чор атрофга қараб увиллаб қолибди. Шунда итлар похол остидан чиқиб бурининг ҳам, тулкининг ҳам хўб адабини беришибди. Бутун ҳосил эса эчкига қолибди.

ОҚИЛА

(Туркман халқ эртаги)

Кўнлардан бир куни подшонинг хазинасига ўғри тушибди. Эрталаб подшонинг барча айғоқчилари ушнинг кетидан тушибдилар ва охири тутиб келдилар. Подшо ўғрини ўзи сўроқ қилди ва қандай жазога тортиш хусусида вазирлари билан кенгашиди. Бон вазир ўғрининг қўл-оёқларини чошиб ташиланни тавсия қилди. Подшо одатдагидай қизига мурожаат қилди. Малика вазир айтган жазони тўғри топди. Шундан кейин ўртаంచి вазирдан сўради. У ўғрини ўтда ёқишни лозим топди. Подшонинг қизи бу фикрга ҳам қўшилди. Кичик вазирнинг ҳукми қизиқ бўлди. У ўғрининг қоринини тўйдириб, уст-бошини янгилаб, қўйиб юборишни маслаҳат берди. Подшо қизига

қаради. Оқила қиз кичик вазирнинг ҳукмини ҳам тўғри ҳисоблади.

— Астағфурулло! — деди подшоҳ таажжубланиб, — бу қанақаси бўлди, қизим! Учала вазирнинг ҳукмини баробарига тўғри деб топишингнинг боиси нима?

Малика жавоб қилди:

— Бош вазирнинг отаси қассоб бўлган экан, шу қабилда иш тутди. Ўртапча вазир гўлаҳдан чиққан экан, бу бечорани ўтда ёқишни маъқул тонди. Кичик вазир яхши одамнинг фарзанди экан, олижаноблик билан иш тутди.

— Баракалло қизим, — деди подшо маликани пенҳонасидан ўзиб, — сени оқила аташлари бежиз эмас экан.

НИҚОБНИНГ ЙИРТИЛИШИ

(Тибет халқ эртаги)

Кунлардан бир кун қоронғи тунда тулки қишлоқ оралади. Товуқхоналарни босиб мириқиб ов қилди. Охири қорни тўйиб товуқхоналардан бирида эрталабгача қаттиқ ухлаб қолди. Бир вақт яна товуқларнинг қий-чуви еру фалакни тутди — товуқхонада *сассиқ кўзан* пайдо бўлди. Тулки чўчиб уйғонди. Қўрқинч остида эшикни тополмай бирмунча вақт ўзини у ёқ бу ёққа урди. Охири туйнукдан томга чиқди ва ўзини ҳовли саҳнига отди. Лекин бориб бўёқ уютилган чанга тушди. Кўн уриниб бир аҳволда чандан чиқди ва ўрмонга қараб чопди. Кўн юриб бир ялангликка чиқиб қолди. Осмон мусаффо, қуёш чарақлаб турарди. Тулкининг териси ҳаял ўтмай қуриб қолди. Лекин унинг туси феруза тусига кирган эди. Феруза Тибетда бошқа қимматбаҳо тошларга қараганда қадрлироқ ҳисобланарди. Тулки айнан шу тусга кириб қолганидан беҳад хурсанд бўлди. Ғоз юрини қилиб ўзини бошқа ҳайвонлардан баланд тута бошлади.

Кунлардан бир кун у қуён билан рўбарў келиб қолди, саломига алик олмай гердайиб ўтиб кетаверди.

— Ҳой, тўхта! — деди қуён унинг орқасидан. — Шаклу шамоилнинг тулкига ўхшайди, лекин тусинг бошқача. Кимсан ўзи? Бу ерга қаёқдан келиб қолдинг?

— Мен осмондан тушдим, — деди тулки гердайиб, — жами ҳайвонларнинг подшосиман.

Шундай деди-ю, тулки йўлида давом этди.

Осмондан тушган подшонинг доврўғи тез орада бутун ўрмонга тарқалди. Ҳайвонлар теварак-атрофдан бирип-кетин унга саломга кела бошладилар. Ҳаял ўтмай тулкининг ҳурмати осмон қадар бўлди, ҳайвонлар унинг сўзини икки қилмай бажарадиган бўлиб қолдилар.

— Ҳо, айиқ! Менга асал топиб кел!

— Ҳай, бўри! Ўрмондан парманчак териб кел!

— Ҳой, сассиқ кўзан! Қишлоққа бориб товўқ тутиб келтир!

Ҳайвонлар шунақа кунга қолдилар. Ҳаттоки тамом ҳайвонларни даҳшатга солиб келган арслон ҳам ёввош бўлиб қолди. Эртаю кеч тулкини қўриқлаб қолди.

Бир кун тулкининг эсига онаси тушиб қолди. Ҳайвонлар жамоасига қараб деди: «Доимо мени камситарди. «У дунё-ю, бу дунёда одам бўлмайсан», деб мени хафа қиларди. Мана энди кўриб қўйсин! Фалакнинг гардиши билан кимсан бутун ҳайвонлар оламига подшо бўлиб қолдим», деди. Сўнг арслонни чақириб буюрди:

— Ҳу, анови тоғлар орқасида, булоқ ёнида гор бор. Ўша горда менинг онам истиқомат қилади. Тез бориб уни айтиб кел!

Арслон тоғдан ошиб ўтиб горни топди, оғзига бориб қараса мунакайиб қолган тулки ётибди.

— Йй-э,— деди арслон,— тулкининг ўзгинаси-ку?..

Арслон ҳаммасини тушунди, тулкига бир нима демай орқасига қайтди. Ўрмонга келиб жами ҳайвонларни тўплади, кўрган-билганларини уларга айтди. Бечора ҳайвонлар фирибгар тулкининг найрагини тушундилар. тўс-тўнолон бошланди.

— Ҳайданг бу фирибгарни!

— Ушла! Ур уни!

— Йўқол бу ердан, бознигар!

— Шонманглар, биродарлар! Бир маслаҳат бор,— деди ўртага чиқиб сассиқ кўзан.

Ҳамма жимиди. Сассиқ кўзан мана бу маслаҳатни ўртага ташлади:

— Эшитишимча тулки сувда яхши сузармиш. Подшо хонимни орамиздан қувмайлик-да, яхшиси, дарёга бориб сузиндан мусобақа уйнайлик. Бордию подшо хоним ҳаммамиздан ўзиб кетсалар, майли, уларга тегмайлик, ўришларида қолаверсинлар. Бордию ундан биронтамиз ўзиб кетсак...

Ҳониворлар сассиқ кўзанинг маслаҳатини қабул

қилдилар. Қўрқиб-писиб ўтирган тулкига жон кирди. Қувончи ичига сиғмай кетди. Сассиқ кўзанга қандай миннатдорчилик билдиришни билмай жовдиради...

Йқониворлар мусобақа ўтказиш учун дарё бўйига қараб йўл олдилар. Подшо хоним биринчи ўзини сувга олди. Бошқалар эса сувга қараб ҳанг-манг бўлиб қолдилар. Сувнинг юзи аввал кўниклашди, сўнг фируза ранг тус олди. Сув юзига шўнғиб чиққан подшо хоним бўлса тулки қиёфасига кириб қолган эди...

АДОЛАТСИЗ ҚОЗИ

(Грузин халқ эртаги)

Икки қўшни ер-сув талашиб қолиб қозихонага боришибди. Улардан бири бир хум ёғ олиб келиб қозининг ташқари ҳовлисида дарахт ёнига қўйибди. Иккинчиси соқоли селкилаган эчки етаклаб келибди ва ўша ёнига хум қўйилган дарахтга олиб бориб боғлабди.

Қози бир вақтгача уларни сўроқ қилибди ва охири эчки етаклаб келган одамнинг фойдасига ҳукм чиқарибди. Бир кўза ёғ олиб келган одамнинг жаҳли чиқди ва қозига қараб ўшқирди:

— Қанақасига бўлди бу, тақсир! Бир хум ёғ олиб келган биз бўлсагу сиз мана бу сассиқ така етаклаб келганини ҳақ тониб турсангиз. Қани адолат?

— Мана бу одамнинг эчкиси хумингизни бир сузишда сиңдириб қўйган бўлса, нима ҳам қила олардик, биродар, — деди қози унга.

ЎҒИРЛАНГАН ОТ

(Араб халқ эртаги)

Отлиқ бир одам йўлда бошқа бир отлиқ билан учрашиб қолди. Унинг оти чулоқланиб қолган эди. Салом-аликдан сўнг кейинги отлиқ биринчи отлиққа мурожаат қилди:

— Э, биродар, ишим зарур эди, отингни менга бер.

— Нега берарканман, — менинг ишим сеникидан кам эмас, — деб жавоб қилди биринчи отлиқ.

Шундан кейин иккинчи отлиқ қилич ўқталди ва зўрлик билан унинг отини олиб қўйди. Отини олдириб қўйган одам

уни эртаси кунни тасодифан бозорда учратиб қолди ва ёқасидан тутиб қозининг ҳузурига олиб борди.

— Ҳақиқатан ҳам от сеникими? — деб сўради қози зўравондан.

— Ҳа, меники, — деди у тап тортмай, — тойчоқлигидан тарбия қилганман, агар ёлгон сузлаган бўлсам ҳар нима бўлай.

Жабрдийда чидаб туролмади-да, яктагини шартта ечиб отнинг бошига ёнди ва қўлини шоп қилиб деди:

— Агар от ҳақиқатан ҳам сеники бўлса, унда айт-чи, унинг қайси кўзига оқ тушган?

— Ўнг кўзида оқи бор, — деб жавоб берди зўравон.

Жабрдийда отнинг бошидан ёниқни олди. Қарасалар отнинг иккала кўзи ҳам сонна-соғ экан.

ЧҲКИБ КЕТГАН ТУЯ

(Ўзбек халқ эртаги)

Икки карвонбоши Вобкент қозисининг олдига арз билан келишди.

— Бундан бир неча йил бурун қирқ тангага туя сотиб олдик, — деб сўз бошлади улардан бири, — шундан ўн тангасини мен тўладим, ўттиз тангасини шеригим. Шундан бери савдогарларнинг юкни ташиб тирикчилик ўтказдик. Мен даромаднинг учдан бир қисмини, шеригим эса икки қисмини олиб турдик. Яқинда кечувдан ўтишда туя Зарафшонга чўкиб ўлди. Шеригим бўлса «зарарни тўлайсан», деб туриб олди.

— Албатта тўлайсан, туя сотиб олишда баҳосининг катта қисмини мен берганман, ўн тангасини тўлайсан, — деди қўлини шоп қилиб карвондошлардан бири.

— Бу адолатдан эмас, — деди шериги эътироз билдириб, — ахир сен даромаднинг катта қисмини олиб юргансан-ку!

Тортишувга қози аралашди.

— Туя чўкканда устида юк бормиди, йўқмиди? — деб сўради у.

— Йўқ эди, — деб жавоб қилишди карвонбошилар.

— Ундай бўлса, — деди қози, — туя оғир юкдан эмас, ўз ихтиёри билан чўкибди.

БАХИЛЛАР

(Афғон халқ эртаги)

Сафар вақтида уч йигит ҳамроҳ бўлиб қолишибди. Бир ерга борганда тунашибди ва кечки овқатдан кейин бир-биридан эл-юртини ташлаб кетиши сабабларини суриштиришибди.

— Қариндош-уругим орасида ўзига тинч тенгдошларим бор. Улар яхши еб-ичишади, чиройли кийинишади. Уларни кўргани кўзим йўқ. Шу сабабдан эл-юртимни тарк этишга қарор қилдим, — деди улардан бири.

— Иккимизнинг дардимиз бир экан ошна, — деди иккинчиси.

— Мен ҳам шу сабабга кўра жаҳонганталиikka қарор қилдим, — деди учинчилари.

Шу тариқа улар учовлон йўлда давом этишибди. Бир ерга борганда йўлдан ичи тула олтин халта топиб олишибди. Лекин тақсимот ҳусусида муросалари келишмай жанжаллашиб қолишибди. Шу пайт вазирлари, мулозимлари ва навкарлари билан подшо ўтиб қолибди. Муштлашаётган йигитларни кўриб тўхтабди ва уларнинг кимлигини, сафар сабабларини, муроду мақсадларини суриштирибди.

— Мен ҳеч кимга яхшилик қилмаганиман, бирон кишининг мендан хурсанд бўлишини истамайман, — деди улардан бири.

— Агар биров бирон кишига мурувват қилганини кўрсам, аламдан тунлари уйқум қочади, — деди иккинчиси.

— Хайрлик ва мурувват ер юзидан буткул йўқ бўлиб кетишини истамайман, — деди учинчиси.

Подшо булардан яхшилик келмаслигини англади; бирини мамлакатдан чиқариб юборишга, иккинчисини ўлимга, учинчисини эса кишанлаб чулу биёбонга олиб бориб ташлашга ҳукм қилди.

ЖУХА ВА БАДАВИЙ

(Араб халқ эртаги)

Султон Яхъёнинг Жуха исмлик хизматкори бўлиб, у хожаси ҳузурида зўр ҳурмат-эътибор қозонган эди.

— Хоҳлаганингни айт, тортинма. Сендан ҳеч нарсани аямайман, — деди бир кун султон хизматкорига.

— Яхъё исмли ҳар кимсадан бир дирҳамдан жарима олиш ҳуқуқини берсанг,— деб айтди Ҷуха.— Саҳарҳезлар, хотинининг сўзига кирувчилардан, пахмоқ соқоллардан ва кар одамлардан ҳам бир дирҳамдан олсам,— деб қўшиб қўйди у.

— Майли,— деди султон унинг елкасига қоқиб ва *муншийга* бу ҳақда ёрлиқ битиб беришни буюрди.

Ҷуха фармонни киссага урди ва эртаси куни саҳарда шаҳар дарвозасига бориб ўлтирди. Бир вақт эшакга ўтти ортиб бир бадавий келиб қолди. Ҷуха уни тўхтатиб, бир дирҳам талаб қилди.

— Нимага тўларканман? — деди таажжубланиб бадавий.

— Саҳар туриб кўчага чиққанинг учун,— деди қатъият билан Ҷуха.

— Ўзимга қолса мазза қилиб ухлаган бўлардим, хотиним мажбур қилди,— деди бадавий.

— Ҳали шунақами! — деди Ҷуха қўлини шоп қилиб, — Ундай бўлса яна бир дирҳам тўлайдиган бўлдинг.

— Қоч йўлимдан! — деди қатъият билан бадавий, — Акс ҳолда хожа Яхъёнинг тўқмоғи тушади.

— Ана энди яна бир дирҳам, жами уч дирҳам тўлайдиган бўлдинг,— деди Ҷуха.

Ҷуха билан бадавий ўртасидаги тортишув жанжалга айланди. Иккалалари бир-бирининг ёқасидан олиб муштланиб кетишди. Ҷуха бадавийнинг пахмоқ соқолини юлиб олди, унинг кўлоғи ҳам бошидан тушиб кетди. Қараса боши кал экан.

— Ана энди беш дирҳам берадиган бўлдинг,— деди Ҷуха бадавийга.

Охири арз-дод билан султоннинг ҳузурига бордилар ва юз берган воқеани бирма-бир сўзлаб бердилар. Тафтиш ва сўроқдан кейин султон бадавийга ижозат берди. У чиқиб кетгандан кейин Ҷухага кулиб деди:

— Ажабо, Яхъё исмлик одамлар қандай нодон бўларканлар-а.

ВАЗИР БИЛАН ЭШАК

(Дунган халқ эртаги)

Чолнинг қора эшаги бор эди. Уни яхши тарбия қилар ва ҳаммага «эшагим кўп яхши, фаросатли, вазирдан ҳам ақлли», деб мақтаниб юрарди. Унинг бу гапига баъзилар кулар, баъзилар эса таажжубланарди.

— Хой, оғзингга қараб юр! Гапларинг вазирнинг қулогига етгудай бўлса бошингдан ажралиб қолма яна! — деди бир кун и унга кимдир бозорда.

— Мен ҳақ гапни айтаётибман! — деди кулиб чол, сўнг эшагига миниб бозордан чиқди.

Лекин, барибир чолнинг гаплари оғиздан-оғизга ўтиб, вазирнинг қулогига етди ва унинг хуни-бийрони чиқиб хоннинг ҳузурига арз-дод билан кирди:

— Э, улуғ ҳоқон, — деб ёлворди у тиз чўкиб, — қандайдир сассиқ чол бозор-ўчарда обрўйимни тўкиб юрибди, у мени эшаги билан тенглаштирди. Ҳаттоки унинг эшаги мендан ақллироқ эмиш. Ор-номусимни ҳимоя қилинг, аъло ҳазрат!

— Майли, хафа бўлма! Ўзим унинг адабини бериб қўяман, — деди хон ва чолни топиб келиш учун ясовулларини юборди.

Ясовуллар уни кўп қидирдилар, ниҳоят топиб, кўл-оёғини боғлаб устига қон ёндилар ва хон ҳузурига олиб келдилар.

— Тўғриси айт, сассиқ чол! Нима, қирчанги эшагинг менинг доғдор вазиримдан ақллими? — деб сўради хон спёсат билан.

— Ҳа, шундай, улуғ ҳоқон, — деб жавоб қилди чол.

— «Эшагим хоннинг вазиридан ақлли», деб айтган сўзларингга иқрормисан? Вазиримнинг шуначаки оддий бир вазир эмас, олим одамлигини билармидинг?

— Ҳа, билардим. Сўзимни бўлмайд, охиригача тинглашга сўз берсангиз ҳаммасини айтаман.

— Майли, сўз бераман. Ганир!

Чол хонга бундай деди: Қулардан бир кун эшакини миниб шаҳарга бораётган эдим. Йўл ўртасида чуқур бир кўлмак бор экан. Мен уни айланиб ўтмоқчи бўлдим, лекин эшагим қурмагур ўжарлик қилиб туриб олди. У тўппадан-тўғри кўлмакга қараб оёқ қўйди. Кўлмак чуқур экан ботиб қолди. Бир амаллаб чиқариб олдим, лекин чиқинди тошга қоқилиб йиқилиб тушди. Ўшанда унинг олдинги оёғи қаттиқ лат еди. Бу-ку майли-я, лекин менинг ҳам оёғим ўшанда лат еди. Шу бонс уни хўб саваладим. Қайтишда уни ўзим кўлмакка солмоқчи бўлдим, лекин қанчалик уринсам ҳам қор қилмади. Эшак кўлмакни четлаб ўтди. Мана, қаранг, унинг хотираси қанчалар мустаҳкам. Аввалги хатоси яхши эсида экан, тақрорламади.

— Наҳотки вазиримнинг хотираси сен айтганча ёмон бўлса? — таажжубланди хон.

Вазир чолга бир ўқрайди, сўнг икки қўлини кўксига

қўйиб хонга таъзим қилди. Ўртага сукунат чўкди. Ҳамма чолнинг подшоҳнинг сўроғига нима деб жавоб беришига мунтазир эди.

Чол хонга жавоб қилди:

— Э, олий ҳурматга сазовор ҳоқон! Вазиригизнинг хотираси ҳақиқатан ҳам ёмон. Қолаверса, ақли ҳам йўқ. Бир пайт унга: «Менинг ижозатимдан ташқари хазинадан пул олма!» — деб буюрдингиз. У эса олаверди. Хазиначи бундан сизни хабардор қилди ва сиз вазирни тўқмоқлатдингиз. Кўп ўтмай буни ҳам унутди — хазинага қўл чўзишдан тийилмаётибди. У менинг энагимдай бўлгунча анча вақт бор, аъло ҳазрат.

Шундан кейин қўли эгри вазир саройдан қувилди. Чол эса вазир ўрнига ўтказилди.

ИККИЮЗЛАМАЧИ ҚОЗИ

(Туркман халқ эртаги)

Нотаниш бир одам қозининг ҳузурига келиб арз қилди:

— Ўтловда сизнинг олачинор сигирингиз менинг қўнғир сигиримни сузиб ўлдириб қўйди; хун ҳақини ким тўлайди?

— Ҳеч ким, — деди қози, — чунки «нега бундай қилдинг,» деб ҳайвондан сўраб бўлмайди. Ҳайвон бўлгач ким айбдор эканлигини ҳам билиб бўлмайди.

Бир оз сукутдан кейин нотаниш одам қўлларини кўксига қўйиб деди:

— Кечиргайлар, тақсир! Мен янглиш айтибман. Аксинча менинг қўнғирим сизнинг олачинор сигирингизни сузиб ўлдириб қўйибди.

— Бу бошқа гап. Агар шундай бўлган бўлса хун ҳақи қўнғир сигирининг эгасидан ундирилади.

ҚОНУННИНГ ҚАДРИ

(Мўғул халқ эртаги)

Қадим замонларда Мўғулистонда бир кўр қўшиқчи ўтган экан. У йил ун икки ой юртма-юрт, овулма-овул кезиб *хур* чалиб, қўшиқ ва дoston айтиб тирикчилик ўтказаркан.

Шу тарика қора кунимга яраб қолар, деб бир хаята пул жамгарибди. Қўшиқчи уша халтани ҳамма вақт эҳтиёт қилиб қўйида олиб юрар экан. Бир куни қўшиқчи узоқ овуллардан бирига бориб, аил олдида тўхтади ва хурни қўлга олиб қўшиқ бошлади. Шу куни жуда кўп халқ тўпланди. Мажлис қизиган бир пайт бойваччалардай кийинган олифта йигит олдинги қаторга, кўр қўшиқчининг ёнига келиб ўтирди. Мажлис тарқалишида қўшиқчининг ёнига ўтди ва тўдадан чиқишига ёрдамлашмоқчи бўлиб қўлтигидан олди. Лекин халтани ўғирламоқчи бўлиб қўйишга қўл солди. Қўшиқчи сезиб қолди-ю, олифтанинг қўлларидан тутиб дод-вой солди.

Одамлар олифтани маломат қила кетдилар.

— Кўринишдан олижаноб одамга ўхшайди, қилиб қўйган ишига қараганда гирт ўғри экан. Яна келиб-келиб бир бечорани тунамоқчи бўлса-я! Минг лаънат сенга!

Лекин олифта бўш келмади. У кўр қўшиқчининг ҳамёнини маҳкам тутгани ҳолда бошқаларга эътироз билдирди:

— Ўйлаб кўринг, халойиқ! Ўзи бир гадой бўлса-ю, унда буича оқча нима қилсин. Ҳамён меники, аслида у мени тунамоқчи бўлди.

Халойиқ яна қаттиқ газабланди ва олифтани қўлидан тутиб нўённинг олдига олиб бордилар.

Нўён бўлган гапни суриштириб бўлгач, олифтани итбига олди:

— Қандай юз билан бу ишни қилдинг? Бир бечорани нега рапжитасан?!

— Ҳазрати нўён! — деди олифта тиз чўкиб, қўл қовуштириб, — мен аслзодаман. Улуг отамнинг шаънига доғ туширишни истамайман. Бунақа ишдан ҳазар қиламан. Наҳотки куним шу бечора кўр қўшиқчини тунашга қолса.

— Кимнинг боласисан? — деб сўради нўён бироз шаштидан қайтиб.

— Фалон нўённинг ўғлиман. Отамни бутун юрт танийди. Уни сиз ҳам танийсиз, улуг нўён!

Нўён олифтанинг отасини танигандай бўлди. Аввалги шаштидан асар ҳам қолмади.

— Майли масалани эртага ҳал қилармиз, — деди у тўпланганларга ва олифта билан кўр қўшиқчини бугунча қамаб қўйишни буюрди.

Олифта кечаси соқчига нора берди ва деди:

— Нўён жанобларининг қулоқларига айтадиган гапим бор, мени унинг ҳузурига олиб бор.

Соқчи олифтани нўёнини ҳузурига олиб борди. У нўёнга ўттиз таиға пора берди...

Эртаси куни эрталаб олифта билан кўр қўшиқчини нўёнини ҳузурига олиб бордилар. Бу сафар нўё кўр қўшиқчини итбга олди:

— Сен малъун, ўғри, не сабабдан шундай олиёжаноб одамга тухмат қиласан?!

Кўр қўшиқчи бирмунча вақт лом-мим демай бошини хам қилганча ер чишиб ўтирди, сўнг бир ерни кавлай кетди.

— Э, ўғривачча! Нега у ерни кавлаётибсан? Нима, ақлингни едингми?

— Йўқ,— деди у жавобан,— кеча шу ерда одил бир қонун ётгандай бўлувди, бугун қарасам йўқолибди. Шу ернинг тагига кириб кетмаганмikan, деб кавлаб ётибман.

ҲОКИМНИНГ ВАЗИФАСИ

(Озарбайжон халқ эртаги)

Қўшиилар эрталаб кўчага чиққанларида похуш бир аҳволга кўзлари тушди: қандайдир ит уларнинг уйлари орасидаги бўшлиққа ўтириб кетибди. Уни ким тозалаш масаласи жанжалга айланди ва иккала қўшини шаҳар ҳокимининг олдига арз билан боришди. Ҳокимнинг мулла Насриддин билан оралари бузуқ эди, устидан кулмоқчи бўлиб арз-ҳол билан келганларни унинг ҳузурига юборди.

— Ит қаерни ифлос қилиб кетган? — деб сўради Афанди.

— Кўчани,— деб жавоб қилишди қўшиилар.

— Ундай бўлса,— деди мулла Насриддин,— бу иш ҳокимнинг зиммасига тушади, чулки шаҳар ҳам, кўча ҳам унга қарайди.

СИГИР ҚОЗИГА ҚОЛДИ

(Турк халқ эртаги)

Қўшиилар сигир таланиб жанжаллашиб қолишди. Иш охири бориб қозихонага тушди. Лекин қўшиилар бир-биридан илпхона қозихонага бориб қозига икки юз

тангадан пора бериб қайтдилар. Ниҳоят суд куни сураб-суриштиришлардан кейин қози савол ташлади.

— Сигирингизнинг баҳоси неча танга эди?

— Тўрт юз танга,— деб жавоб қилишди қўшнилари.

— Ундай бўлса уни ўртада тенг бўлиб олинглар,— деди қози узун соқолини силаб.

МАККОРНИНГ ТУШИ

(Ўзарбайжон халқ эртаги)

Бир куни маккор бир одам қозихонага келиб қўшнисининг устидан шикоят қилди:

— Тушимда у мендан қарздор бўлиб қолибди, тўла десаам қўймаётибди. Ёрдам беринг у бадбахт қарзни тўласин.

Қози хиёл ўйлаб олди, сўнг деди:

— Сен ҳақсан, лекин қарз тушда содир бўлган экан, яна бир туш кўрганингда ундириб олавер.

ҚАГИЛЛАБ ТУРИШНИНГ ҲАҚИ

(Ўйғур халқ эртаги)

Бир куни икки киши қозининг олдига арз билан келишди. Бирининг қўлида болта, иккинчисиникида — арра.

— Ҳақиқат қилинг, қози почча,— деди болта кўтарган одам.— Биз иккимиз бир одамга ўтин қилиб беришга мардикор тушган эдик. Дарахтни мен кесиб, ўзим ёриб тахладим. Шеригим бўлса аррасини қўлтиқлаганча «Ҳа, ур!», «Ҳа баракалло!» — деб турди, холос. Шунинг учун ҳам хўжайин пулни менга берди. У бўлса пулнинг ярми меники, деб ёпишиб олди. Бу адолатданми?

— Буига сен нима дейсан? — деди қози арра қўлтиқлаб турганга.

— Шеригим тўғри гапирди. Ҳақиқатан ҳам ўтинни ўзи кесиб, ўзи ёрди. Мен эса фақат уни руҳлантириб турдим. У шунча кўп ўтин ёрдики, «Ҳа, ур!», «Ҳа, баракалло!» — дея бериб ўлгунча ҳоридим,— деб жавоб қилди у.

— Неча марта «Ҳа, баракалло!» — деб бақирдинг?

— Валлоху аълам юз, йўғ-э икки юз бор,— деб жавоб қилди арра қўлтиқлаган мардикор.

— Жуда соз,— деди қози,— ундай бўлса ҳамёни икки юз бор осмонга отасан, ҳар гапда «Ҳа, яхши!», «Ҳа, баракалло!» — деб турасан.

— Майли, деди суюниб арра қўлтиқлаган мардикор. Шундан кейин, қози халтани болта тутгандан олиб, унинг қўлига тутқазди. У халтани икки юз бор осмонга отди ва ҳар сафар «Ҳа, яхши!», «Ҳа, баракалло!» — деб турди. Лекин итдай ҳориди. Кейин қози ҳамёни эгасига узатиб, танбалга деди:

— Тангаларнинг овозини эшитдингми?

— Эшитдим,— деб жавоб қилди у.

— Ундай бўлса кўп яхши. Тангалар дўстингники, улардан чиққан овоз сенга бўла қолсин.

МУАЛЛИФЛАР ҲАМДА УЛАРНИНГ КИТОБДА КЕЛТИРИЛГАН АСАРЛАРИ ҲАҚИДА МАЪЛУМОТЛАР

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ

Тула исми: Муҳаммад ибн Аҳмад. 971 йилнинг 4 сентябрида Хоразмнинг қадимий пойтахти *Кот* шаҳрида туғилган. У она юртида таҳсил кўрди ва илм-фаннинг кўп соҳаларини (илми фалак, алжабр, жуғрофия, геодезия, минералогия, тарих, фалсафа ва ҳ.к.) пухта эгаллади. Беруний шу фанлар бўйича бир юзу элликдан ортиқ асар ёзиб қолдирди. У араб, сугд, юнон, яҳудий ва ҳинд тилларини жуда яхши билган.

Абу Райҳон Беруний оғир ҳаёт кечирди. 995 йили *Кот*ни Гурганж ҳокими Маъмун I босиб олди. Шундан кейин Беруний Эронга кетиб қолди; Рай /995-997/ ва Жўржон /998-1004/ вилоятларида истиқомат қилди. 1004 йили Хоразмга қайтиб келди ва 1017 йилга қадар Гурганжда туриб, асосан, илмий иш билан машғул бўлди. Хоразм Махмуд Ғазнавий қўшини тарафидан истило қилингандан кейин /1017 й./ у бошқа олимлар билан бирга, Ғазнага олиб кетилди. Беруний 1048 йили Ғазнада вафот қилган ва ўша ерга дафн этилган.

Китобда келтирилган парча олимнинг «Китоб ал-жамоҳир фи маърифат ал-жавоҳир» («Қимматбаҳо тошларни билиб олиш бўйича маълумотлар китоби») номли асарининг русча таржимасидан (таржимон А. А. Беленицкий; Ленинград, 1963) олинди. Китоб кўпинча «Минералогия» («Жавоҳирнома») номи билан машҳур.

НИЗОМУЛМУЛК

Султон Алп Арслон ва Султон Маликшоҳ саройида хизмат қилган. Вазир сифатида феодалларнинг бошбошдоқлигига хотима берди ва салжуқийларнинг бир қадар марказлашган давлатини барпо этди. Унинг «Сиёсатнома» китоби шу мақсад гояларини узида мужассамлаштирган. Асар «Сияр ал-мулк» («Подшоларнинг таржимаи ҳоли») деб ҳам аталади.

Низомулмулк мамлакатда мактаб-маориф иши тараққиётига ҳам маълум ҳисса қўшди. Унинг Бағдодда қурдирган ва «Низомия» номи билан машҳур бўлган ақоид-ҳуқуқ мактаби ўша вақтларда мамлакатнинг маданий ҳаётида муҳим роль ўйнайди.

«Сиёсатнома» рус тилига таржима қилинган (таржимон Б. Д. Захедер, М. — Л., 1949). Биз келтирган парчалар шу нашрга асосланган.

НИЗОМИ АРУЗИ САМАРҚАНДИЙ

Шоир ва олим; XI асрнинг 90-йилларида Самарқандда туғилган. Бир умр Ғурийлар (тахм. 1000-1215 й. Шимолий Афғонистон ва Шимолий Ҳиндистон устидан ҳукм юритган сулола) хизматида бўлган.

Низом Арузи Самарқандийнинг «Мажмуъайи наводир» («Нодир ҳикоялар») номи асари бизгача етиб келган. У кўпинча «Чор мақола» номи билан машҳур. Биз юқорида мазкур асардан келтирган парчалар асарнинг 1963 йилги русча нашридан (таржимонлар С. И. Баевский ва З. Н. Ворожейкина) таржима қилинди.

АБУ ҲОМИД ҒАЗЗОЛИЙ

Ғаззолий / тўлиқ исми: Абу Ҳомид Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Ғаззолий / — йирик илоҳиёт олими ва файласуф. Эроннинг Тус шаҳрида 1058 йили тугилган. Нишонур ва Бағдодда таълим олган. Низомулмулкнинг юқорида зикр этилган «Низомия» мадрасасида бир мунча вақт ҳуқуқшуносликдан дарс берган. Кейинчалик мударрисликни ташлаб 11 йил зоҳидлик билан кун кечирган. Дин ва фалсафага оид асарлар ёзган.

Ғаззолий 1111 йили вафот этган.

«Насиҳат ул-мулк»дан келтирилган парчалар унинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Шарқшунослик институти фондида сақланаётган 12565 рақамли нусхасидан олинган.

МУҲАММАД АВФИЙ

Саъдуддин Муҳаммад ибн Муҳаммад Авфий 1172-1177 йиллар орасида Бухорода зиёли оиласида дунёга келган. «Дари форихок» мадрасасида ўқиди. Руқийдин Масъуд Имомзода, Тождин Умар ибн Масъуд ва Қутбидин Сараҳсийлардан таълим олди.

Авфий 1201 йили Самарқанд ҳокими Султон Ҳалолиддин ибн Ҳусайн Тамғочхон хизматида қабул этилди. Котиблик лавозимида хизмат қилди.

Авфий кўп юртларни кезган олим. У 1204-1205 йиллари Хоразмда бўлиб, машҳур мутасаввурлардан Нажмиддин Кубро (1145-1221) ва Шайх Мажиддин Бағдодий (1216-17 йили хоразмшоҳ Алоуддин Муҳаммаднинг буйруғи билан қатл этилган) ларнинг суҳбатида бўлди. Сўнг Нисо орқали Хуросонга ўтди. Нишонур, Тус, Ҳирот ва Марв шаҳарларида, сўнгра Сеистонда бўлди. Ғазнада Чингизхон қўшинининг Мовароуннахрга бостириб киргани ҳақида хабар топди ва юртига қайтмай, Ҳиндистонга кетиб қолди. Бу ерда Уч вилоятнинг ҳокими Носириддин Қубочининг хизматида кирди (1222 й.), сўнг Гужоратда қози бўлиб хизмат қилди. 1227 йилдан Деҳлида истиқомат қилди ва ўша шаҳарда 1233 йили вафот этди.

Авфий «Ўлубоб ал-албоб» («Юрак мағзи») ва «Ўқомӣ ул-ҳикоят» («Ҳикоятлар мажмуаси») номли икки йирик асар ёзиб қолдирган.

«Ўқомӣ ул-ҳикоят» дан олинган парчалар асарнинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган 2836 рақамли қўлёзма нусхасидан олинган. Асардан айрим парчалар ўзбек тилига таржима қилиниб, 1974 ва 1977 йилларда чоп этилган. Биз уларни тақрорламасликка ҳаракат қилдик.

НОСИРИДДИН БУРҲОНИДДИН ЎҒЛИ РАБҒУЗИЙ

XIII аср охири ва XIV аср бошларида Хоразмда ўтган ўзбек шоири. Ҳаёти ва илмий-адабий фаолиятига оид маълумотлар жуда кам. Хоразмнинг Работўғиз қишлоғида қозилик қилгани ва турли афсонавий қиссалардан фойдаланиб 1309-1310 йилларда «Қиссайи Рабғузӣй» номли диший, маърифий ва дидактик мавзудаги асар ёзгани маълум. Асар эски ўзбек тилида ёзилган.

«Қиссайи Рабғузӣй»нинг қўлёзма нусхалари Англияда (машҳур Британия музейида), Ленинградда (СССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтининг Ленинград бўлимида) ҳамда Тошкентда (ЎзССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида) сақлабмоқда. У 1859-1881 йиллар орасида Қозонда «Қиссас ул-анбиё-йи Рабғузӣй» номи билан беш бор чоп этилган.

Асардан биз келтирган қиссалар 1986 йили чоп этилган «Мангу булоқлар» китобидан (қиссадан парчаларни нашрга Холид Расул тайёрлаган) олинган.

МАЖДИДДИН ХАВОФИЙ

XIV асрда ўтган хуросонлик шоир ва адабиётшунос. Ҳаёти ва адабий фаолиятига оид маълумотлар учратмадик. Диний-ахлоқий ва дидактик мазмундаги масал ва рамзли ҳикояларни ўз ичига олган «Равзат ул-хулд» («Мангулик боғи») номли асари билан (1333 йили ёзилган) маълум. Асар шайх Муслиҳиддин Саъдий (1291 й. вафот этган) нинг «Ғулистон» ига тақлид қилиб ёзилган. «Хористон» («Тиканзор») номи билан ҳам маълум.

Биз келтирган парчалар «Равзат ул-хулд»нинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган 2759/I рақамли нусхасидан олинди.

МУЪИН ЖУВАЙНИЙ

Ҳаёти ва адабий фаолиятига оид маълумотлар кам. Асли хуросонлик (Жувайн ўлкасидан), XIV асрнинг биринчи ярмида яшаб ўтган. Муъин Жувайний ҳам Саъдийнинг издоши ва унинг «Ғулистон» ига тақлид қилиб «Нигористон» номли асар ёзган. (1334 й. ёзилган). Асар ахлоқий характердаги латифалар ва ҳикматларни ўз ичига олган.

Биз мазкур асарнинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси Шарқшунослик институтининг қўлёзмалари фондида сақланаётган 2351 рақамли нусхасидан фойдаландик.

ҚҰРҚУТ ОТА КИТОБИ

IX-XIV асрлар давомида яратилган ва туркий халқлар орасида кенг тарқалган қаҳрамонлик достони; ун иккита ҳикоятдан ташкил топган. Туркий халқларнинг туриш-турмуши, уларнинг ҳаёти билан боғлиқ воқеалар ҳақида ҳикоя қилади.

Асар наср ва назм билан ёзилган. Илмий жамоатга маълум ва машҳур асар. Хусусан академиклар В. В. Бартольд, В. М. Жирмунский ва А. Н. Коноповларнинг юксак баҳосига сазовор бўлган «Қўрқут ота» 1939 йилдан бери Озарбайжонда бир неча бор нашр бўлди. Асарнинг тўла русча напри 1962 йили амалга оширилди. 1988 йили уни атоқли шоиримиз Муҳаммад Солиҳ ўзбек тилига таржима қилиб, «Ешлик» журнаlining 5, 6, 7-сонларида эълон қилди. Биз олган парчалар шу нашрдан.

АБДУРАҲМОН ЖОМИЙ

Форс-тожик классик адабиётининг йирик намоёндаларидан бири. 1414 йилнинг 7 ноябрида Эроннинг Жом шаҳарида тугилган. Бошланғич маълумотни отаси Низомиддин Аҳмаддан олган, сўнг Ҳиротнинг «Низомия» мадрасасига кириб ўқиган. Кейинроқ ўз билимини чуқурлаштириш мақсадида Самарқандга келади ва Улугбек мадрасасида ўқийди. Тасаввуф илмини Ҳиротда Саъиддин Кошғарийдан (1456 й. вафот этди) ўрганади. 1472 йили ҳажга борди.

Абдураҳмон Жомий асосан илмий иш билан банд бўлди, нақшбандия сулуқини тарғиб қилди. Лекин бирон давлат лавозимини эгалламагани ҳолда узининг улкан обрў ва эътибори билан эл-юрт ва халқнинг осойишта ҳаёт кечиринишга катта ҳисса қўшди.

Жомий сермахсул олим. У «Нафаҳот ул-унс мин ҳазарот ул-қудс» («Пок зотлар ҳузуридан эсан дўстлик хуш ислари»), «Лужжат ул-асрор» («Сирлар йиғиндиси»), «Ашнат ул-ламаот» («Порлоқ шуъалар»), «Рисолайи мусиқи» («Мусоқа рисоласи»), «Рисолаи муаммо» («Муаммо илми ҳақида рисола»), «Силсилат уз-заҳаб» («Олтин занжирлар»), «Тухфат ул-аҳрор» («Ҳимматлилар тухфаси»), «Субҳат ул-аброр» («Пок кишилар тасбиҳи»), «Хафғ авранг» сингари 50 дан ортиқ *илоҳиёт* ва дидактик характердаги, шунингдек, тилшуносликга бағишланган асарлар ёзган. «Баҳористон» (1487 йили ёзиб тамомланган) шулар дандир.

«Баҳористон»дан келтирилган парчалар, икки ҳикоядан ташқари, асосан асарининг 1979 йили ўзбекча нашри (Ш. Шомухамедов таржимаси) дан олинди.

АЛИШЕР НАВОЙ

Буюк ўзбек шоири, мутафаккири, олим ва ёриқ давлат арбоби, 1441 йилнинг 9 феввалида Ҳиротда тугилган.

Бутун умр бўйи Темурийлар (Абулқосим Нобур, Султон Абу Саъид, Султон Ҳусайн Бойқаро) хизматида бўлди. Лекин тамом ақл-заковати, ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги таъсири ва бойлигини эл-юрт ва халқ фаровонлиги йулида сарфлади. Ўз маблагига кўнгиша хайрли биолар қурдирди. Ҳиротдаги «Ихлосия», «Шифоия», «Низомия» мадрасалари, «Халосия» хонақоҳи, Марви нуҳижаҳонда бино қилдиртирган «Хусравия» мадрасаси, Хуросон йўллари бўйлаб қурдиртирган «Работи ишқ», «Работи сангбаст», «Работи Дербод» отлиғ работлари (карвонсаройлари) шулар жумласидандир.

Навоий жуда қўн подир асарлар ёзиб қолдирди. Адиб ва олимнинг «Хамса» туркуми бўйича яратган достонлари: «Ҳайрат ул-аброр» («Яхшиларнинг ҳайратланиши»), «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Сабъайи сайёр», («Етти сайёра»), «Садди Искандарий» («Искандар девори»), «Бадоеъ ул-бидоя» («Бадийлик ибтидоси»), «Наводир ун-ниҳоя» («Беҳад подирликлар»), «Тарихи мулуки Ажам», («Ажам подшоҳари тарихи»), «Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардабер», «Рисолайи муаммо: («Муаммо илми ҳақида рисола»), «Маҷолис ул-нафойс» («Нозик татбичар маҷлиси»), «Мезон ул-авзон» («Вазилар ўлчоғи»), «Насоим ул-муҳаббат», («Муҳаббат шабадалари»), «Хазини ул-маъоний» («Маънолар хазинаси»), «Муҳокамат ул-луғатайн» («Икки тил муҳокамаси») «Маҳбуб ул-қулуб» («Кўнгишлар севгани») каби асарлари ўзбек халқи, бутун жаҳон халқи маданияти хазинасидан муносиб урип олди.

Алишер Навоий умрининг охиригача Султон Ҳусайн мирзо билан бирга бўлди ва 1501 йилнинг 3 январида вафот этди.

«Маҳбуб ул-қулуб»дан келтирилган парчалар Навоий асарларининг 13-жилдидан олинди. Уни йирик филолог Порсо Шамсиев напруга тайёрлаган ва ҳозирги ўзбек тилига ағдарган.

ДАВЛАТШОҲ САМАРҚАНДИЙ

Атоқли тазкиранавис олим ва шоир. Тахминан 1435-36 йиллари тугилган. Отаси Олоуддавла ибн Бахтишох ал-Ғозий темурий *Мирзо Шохрух* (1405-1447) нинг эътиборли амирларидан эди. Давлатшох ёшлигида яхши маълумот олди. У самарқандлик атоқли олим ва шоир Фазлуллоҳ Самарқандийдан ҳам таълим олди. 1480 йилга қадар Султон Абу Саъид ва Султон Ҳусайн Бойқаро хизматида бўлди. Умри охишлаб қол-

гач, 1480 йили сарой хизматини тарк этди ва илмий иш билан банд бўлди. Давлатшоҳ Самарқандий 1495 йили вафот этди.

Қарийб беш юз йил орасида Хуросон ва Мовароуннаҳрда яшаб ижод этган шоирларнинг ижодий йулини урганиб, улар ҳақида бир яхши китоб ёзди (1486 йили ёзиб тамомланган). Асар «Тазкират уш-шуаро» («Шоирларни ёдга олувчи китоб») деб аталган.

Давлатшоҳ Самарқандийнинг бу асари шарқ классик адабиётини, шунингдек, тарихнинг айрим лавҳаларини, масалан Хуросонда 1337-1381 йиллари бўлиб ўтган сарбадорлар ҳаракатини ўрганишда муҳим маъба бўлиб хизмат қилиши мумкин. Шунинг учун ҳам у кўндан бери илмий жамоатчиликнинг диққат-эътиборини ўзига тортиб келмоқда. Асардан айрим парчалар рус, француз, инглиз, турк тилларига таржима қилиниб чоп этилган. Асардан сайланма ўзбек тилига ҳам таржима қилинди ва 1981 йили чоп этилди (таржимон Б. Аҳмедов). Сайланма Ўрта Осиё ва Хуросонда яшаб ижод этган элликдан ортиқ шоир ижодини ўз ичига олади.

Маъзур китобда келтирилаётган парчалар шу нашрдан олинди.

ХОНДАМИР

Хондамир (тўлиқ исми: Гийёсиддин ибн Хумомиддин Муҳаммад ибн хожа Жалолиддин Муҳаммад ибн хожа Бурҳониддин) 1475 йили Ҳиротда тугилди. Отаси Хумомиддин Муҳаммад ўқимишли, фозил киши бўлиб, теурий Султон Абу Саъиднинг угли Султон Маҳмуд мирзонинг вазири бўлган. Онаси бўлса машҳур тарихшунос олим Мирхонднинг қизи эди. Хондамир Ҳиротда ўқиб улғайди. У кўпроқ тарих фани бўйича зўр мутахассис бўлиб етишди. Унинг олим ва фозил киши бўлиб етишувида Алишер Навоийнинг хизматлари катта бўлди.

Хондамир Навоий кутубхонасининг мудури (китобдор) бўлиб хизмат қилди. Навоий вафотидан сўнг Хондамир она юрти Балхга кетиб қолди ва Теурий Бадиуззамон мирзо хизматига кирди. Султон Ҳусайн вафотидан (1506 й.) кейин у Бадиуззамон билан бирга Ҳиротга қайтди ва то 1510 йилгача уша шаҳарда истиқомат қилди. Ҳирот шоҳ Исмоил Сафавий (1502-1524) қўшини тарафидан истило қилингандан (1510) кейин, 1514 йили Ғаржистон (Марказий Афғонистон)га кетиб қолди. Кейинча шу ерда Бадиуззамоннинг угли Муҳаммад Замоннинг хизматига кирди. Муҳаммад Замон Бобур аскардан енгилиб, Қандаҳорга кетиб қолгандан сўнг, Хондамир бирмунча вақт Ғаржистоннинг Гаши қишлоғида яшади. 1516 йили яна Ҳиротга қайтди ва Хуросон ҳокими Дурмишхоннинг вазири Ҳабибулло Соважийнинг хизматига кирди. 1527 йили у Ҳиндистонга кетиб қолди ва то вафотига (1534) қадар Заҳриддин Муҳаммад Бобур ва Хумоюн подшо саройида хизмат қилди.

Хондамир — сермахсул олим. У «Хулосат ул-ахбор фи ахвол ул-ахёр» («Хайрли кишилар аҳволида (жаҳон) хабарларининг хулосаси»), «Дастур ул-вузаро» («Вазирлар учун қўлланма»), «Маосир ул-мулук» («Подшоларнинг асрдошлари»), «Ҳабиб ус-сияр фи ахбор ва афрод ул-башар» («Инсон хабарлари ва фардларида дўстнинг таржимаи ҳоли»), «Номайи помий» («Атоқли номлари»), «Макорим ул-ахлоқ» («Олижаноб сифатлар») каби ундан ортиқ ўзига хос асар ёзиб қолдирди.

Биз олимнинг амир Алишер Навоийнинг юксак фазилатлари, олижаноб ахлоқи, ёзган асарлари ҳамда қурдирган иморатларини тавсиф

қилган «Макорим ул-ахлоқ» китобидан (1501 йили ёзилган) айрим парчалар келтирдик.

Парчалар 1986 йили эълон қилинган «Навоий замондошлари хотирасида» номли китобдан олинди.

ФАХРИДДИН АЛИ КОШИФИЙ

Кўпинча ас-Сафий тахаллуси билан машҳур бўлган бу одам (тула исми: Фахриддин Али ибн Хусайн ал-воиз ал-Кошифий) асли Байҳақ (Эрон)лик бўлиб, 1453 йилда туғилган. Нақшбандия тариқатининг йирик намояндаларидан хожа Убайдулла Аҳрор (1404-1490)нинг шахсий котиби бўлиб ишлаган.

Ас-Сафий илоҳиёт, ҳадис, *тафсир* ва адабиёт фанларини чуқур билган машҳур олим. У ўрта аср илмининг айрим соҳаларига бағишланган ўнга яқин асар ёзиб қолдирган. «Тухфат ал-хоний» («Хоннинг тухфаси»), «Хирз ал-омон мин фатан аз-замон» («Замоннинг зийраклиги билан жодуни қайтарадиган тумор») «Усули нақшбандия», «Рашиҳоту айи ул-ҳаёт» («Ҳаёт булогидан қатралар») ва латифа ҳамда бадихаларни ўз ичига олган «Латоиф ат-тавоиф» («Турли тоифадаги кишиларнинг латифалари») шулар жумласидандир.

Олим таржимонлик билан ҳам машғул бўлган. Шайх Шаҳобиддин Суҳравардий (1234 йили вафот этган)нинг «Уюн ал-ҳақоик ва изох ат-тароик» («Ҳақиқатлар булогини ва тариқатлар изоҳи») китобини арабчадан форс тилига таржима қилган. Бундан ташқари, тамом шарққа машҳур бўлган «Қалила ва Димна» достонини қайта ишлаган. Бу асар «Анвари Суҳайлий» («Суҳайл юлдузининг нурлари») номи билан машҳур.

«Латоиф ат-тавоиф»дан биз келтирган парчалар асарнинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган нусхаларидан (инв. № 4530, 4502, 342) олинган.

МАЖДИЙ

Тулиқ исми: Мажиддин Муҳаммад ал-Ҳасаний. Адабий тахаллуси Маждий. Адибнинг ҳаёти ва фаолиятига доир маълумотлар деярлик йўқ. Эронда ҳукмронлик қилган шоҳ Аббос I (1587-1629) билан замондош бўлгани маълум.

Бадийий насрнинг ажойиб намуналаридан бўлган «Зийнат ул-мажolis» («Зийнатни орттирувчи мажлислар») асари машҳурдир. Асар ўн фаслдан иборат. Бир қатор тарихий ва жугрофий китоблар («Тарихий Табарий», «Тарихи Яминий», «Табақоти Носирий», «Нузҳат ал-қулуб», «Равзат ус-сафо», «Ҳабиб ус-сир» ва бошқа.) асосида ёзилган.

«Зийнат ул-мажolis»нинг нусхалари кўп. Биз Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланиб турган 4229 рақамли нусхасидан фойдаландик.

ҚОЗИ АҲМАД ҒАФФОРИЙ

Тулиқ исми: Қози Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Нажмиддин Абдулғаффор ал-Ғаффарий ал-Ғаффорий ал-Қазвиний. Ҳижрий 920 йилнинг зулҳижжа ойида (1515 йилнинг январь-февраль ойларида) Техронда туғилган. Шофиъия диний-ҳуқуқ мазҳабининг (Абу Абдулло Муҳаммад ибн Идрис аш-Шофиъий (767-820) асос солган) кўзга кўринган намояндаларидан Абдулғаффор ал-Қазвинийнинг (1266 й.

вафот этган) авлоди. Отаси Рай шаҳрининг қозиси бўлиб ишлаган. Қози Аҳмад Гаффорий 1568 йил ҳаждан қайтиб келаётиб, Синднинг Дайбул шаҳрида вафот этди.

Қози Аҳмад 1552 йили шоҳ Таҳмосп I (1524-1576)га атаб «Нигористон» деган асар ёзган. «Нигористон» тарихий ҳикоялар ва латифалар тўплами бўлиб, шарқ мамлакатларида шухрат қозонган.

Асарнинг қўлёзма нусхалари СССР ва кўпгина хорижий мамлакатларнинг кутубхоналарида сақланмоқда. Матн (арабча тексти) 1829 ва 1859 йиллари Бомбайда ва 1962 йили Техронда чоп этилган.

Қози Аҳмад Гаффорийнинг «Нусаҳи жаҳоноро» («Жаҳонга оро берувчи китоб», 1665 й. ёзилган) номли тарихий асари ҳам мавжуд. Китобда келтирилган парчалар «Нигористон»нинг Ўзбекистон ССР Фанлар Академияси шарқшунослик институтида сақланаётган 2531 рақамли нусхасидан олинди.

ЗАЙНИДДИН ВОСИФИЙ

XV асрнинг охири, XVI асрнинг биринчи ярмида ўтган ҳиротлик машҳур ёзувчи, Тўлиқ исми: Зайниддин Маҳмуд ибн Абдужалил. 1485 йилда тугилган. Отаси Султон Ҳусайн Бойқаро саройида мушшй ёки воқеанавис лавозимида хизмат қилган. 16 ёшида Алишер Навоий билан танишиш шарафига муяссар бўлган; 1500-1502 йиллари султоннинг нуфузли амирлардан Шоҳвали кўкалтошнинг уйида муаллимлик қилган; 1502-1507 йиллар орасида Султон Ҳусайн Бойқаронинг ўгли Фаридун Ҳусайн мирзонинг девонида китобдор (кутубхоначи) бўлиб хизмат қилган, сўнг Шоҳруҳ мирзо мадрасасида мударрислик қилган. 1512 йилнинг апрель ойида Мовароуннаҳрга келди ва умрининг охиригача Бухоро хони Убайдуллахон (1533-1540), Тошкент ҳокими Келди Муҳаммадхон хизматида бўлди. Восифий 1551 йили Тошкентда вафот этди ва Шайх Хованд Таҳур мазорига дафи қилинди.

Зайниддин Восифий «Бадонӣ ул-вақонӣ» («Ажойиб воқеалар») деган катта мемуар асар ёзган. Бу асар Ўрта Осиё ва Хуросоннинг XI асрнинг охири ва XVI асрнинг биринчи чорагидаги тарихий ва маданий ҳаётни урганишда катта аҳамиятга эга.

«Бадонӣ ул-вақонӣ»нинг қўлёзма нусхалари кўп. Матни 1961 йили ленинградлик шарқшунос олим А. Н. Болдирев тарафидан чоп этилган.

Асардан айрим парчалар Наимжон Норқулов тарафидан 1979 йилда ва бизнинг «Навоий замондонлари хотирасида» деган китобимизда чоп этилган. Мазкур асарда келтирилган парчалар шу китобдан олинган

ПОШШОХОЖА

Ўзбек адабиёти тарихига ўзининг машҳур «Мифтоҳ ул-адл» («Адолат калиди») ва «Гулзор» асарлари билан кирган ва ўрта аср ҳикоячилик жанрининг кўзга кўрилган намояндаларидан бўлган Пошшохожа (Тўла исми: Ибодулла Саййид Пошшохожа ибн Абдуваҳҳобхожа; адабий тахаллуси Хожа) 1840 йили тугилган. Бирмунча вақт Балхда Шайбоний Кистин Қора султон (1526-1544) ҳузурида шайхулисломлик мансабида турган. Шу билан бирга бадий ижодиёт билан ҳам машғул бўлган. У эски ўзбек ва форс тилларида шеърлар ёзган ва девон тартиб берган.

Пошшохожанинг насрий асари «Мифтоҳ ул-адл» ва «Гулзор» хижрий 945 (1538-39) йиллари ёзилган ва юқорида номи зикр этилган Кистин Қора султонга бағишланган.

Пошшохожа улуг озарбайжон шоири Низомий Ганжавий (1141-1209) нинг «Маҳзан ул-асрор» («Сирлар хазинаси») асарига татаббу тарзида «Мақсад ул-атвор» («Юриш-туриш мақсади») деган дoston ҳам битган.

«Мифтоҳ ул-адл» ва «Гулзор»дан айрим парчалар 1928, 1941, 1945, 1959 йиллари ўзбек адабиёти хрестоматияларига киритилган. Катта бир парча В. Зоҳидов ва С. Ганиева тарафидан 1962 йили алоҳида китобча тарзида нашр этилди. Мазкур китобга киритилган ҳикояларнинг етти нафари шу нашрдан, қолганлари эса Ўзбекистон ССР Фанлар академиясида 885 ва 7731 рақамлар билан сақланаётган қўлёзма нусхаларидан олинди.

ИЗОҲЛАР

Аббосия халифалари — Арабистон, Миср, Ироқ, Сурия, Эрон, Афғонистон, Ҳиндистоннинг катта қисми ва Ўрта Осиё устидан VIII-XIII асрларда ҳукмронлик қилган сулола (750-1258).

Абдулла ибн Жаъфар — халифа Алининг лашкарбошилардан (699 йилда ўлдирилган).

Абдулла Тоҳир — Тоҳирийлар сулоласи (821-873)дан чиққан ҳукмдор. 828-845 йилларда Хуросонни идора қилган.

Абдулатиф мирзо — Темурий; Мирзо Улугбекнинг ўгли; падаркуш. Отасидан кейин олти ой ўтиб (1450 й. 9 май) ўзи ҳам ўлдирилган.

Абдулмалик ибн Марвон — Умавия хонадонига мансуб халифа (685-705).

Абдураҳмон ибн Самура — халифа Усмон (644-656) замонида ўтган саркарда.

Абу Райҳон Беруний — Ўрта Осиёлик буюк энциклопедист олим (973-1048)

Адаб — маъқул хатти-ҳаракат; яхши хулқ.

Азуддавла — Бувайҳийлар сулоласи (932-1062)га мансуб ҳукмдор. 949-983 йиллари Эрон билан Ироқни идора қилган.

Аил — яйловда бир оила ёки уругнинг бирга жойлашган ери.

Акобир — энг удуглар, энг катталар.

Ал-Ахсо — Арабистоннинг шарқий тарафида жойлашган шаҳар.

Ал-Аосиқ — Аббосия халифалардан; 842-847 йиллари давлат тепасида турган.

Ал-Киндий — Бағддда халифа Маъмун ва Муътасим саройида истиқомат қилиб ижод этган машҳур араб олими. Тулиқ исми Абу Юсуф Яъқуб ибн Исҳоқ ал-Киндий (IX асрнинг 70-йилларида вафот этган.)

Ал-Ҳодий — Аббосийлар сулоласига мансуб халифа (785-786).

Аламут — Қазвининг (Эрон Озарбайжонининг маркази) шимолий-ғарбий тарафида, Эльбрус тоғида жойлашган ўрта аср қалъаси; Исмоилийлар давлати (1090-1256)нинг маркази. 1256 йили Элхон Халокухон (1256-1265) қўшини тарафидан вайрон этилган.

Али ибн Толиб — хулафойи рошидун («Тўғри йўлда боровчилар») дан тўртинчиси. 656-661 йилларда ҳукмронлик қилган.

Амир Алишер Навоий — буюк ўзбек шоири; мутафаккир ва йирик давлат арбоби (1441-1501).

Антиохия — Кичик Осиё, Киликия ва Суриянинг шимолий қисмида ташкил топган қадимги Антиохия.

Арафа — аслида зулҳижжа ойининг (қ.) тўққизинчи куни. Шу куни Маккага борган зиёратчилар Арафот тоғига (Макка ёнидаги тоғ) чиқиб намоз ўқийдилар.

Аркон давлат — давлат устўлари Подшо ва хошнинг энг яқин кишилари; амирлар ва вазирлар.

Ас-саффоҳ — Аббосийлар сулоласи асосчиси (749-754).

Асқар қанди — Ҳузистон (Жанубий Эрон)да етиштирилган қанд.

Афтимун — истак ўтнинг бир тури; сафро касалини даволайдиган дори тайёрлашда ишлатилган.

Ашрафи — Эронда Чўпонийлар сулоласидан Малик Ашраф (1344-1356) тарафидан зарб этилган олтин пул. Оғирлиги бир мисқолдан (қ.) ортиқ бўлган.

Бадавий — саҳройи, кўчманчи; кўчманчи араб.

Бандар — порт; кема тўхтайдиган жой.

Барот — подшо ёки хон тарафидан элчилар, чопарлар ва бошқа ходимлару хизматчиларга бериладиган оқлиқ (имтиёз) қогози.

Басра — Шом (Сурия) шаҳарларидан бири.

Баҳром Г'ур — Сосонийлар сулоласига мансуб Эрон подшося (421-439). Варахран V номи билан ҳам машҳур.

Баҳром Чубин — Сосонийлар сулоласига мансуб бўлган Хусрав I (531-579) ва Хурмузд IV (579-590)нинг саркардаси.

«Бу жоду бир тарафига хитойча, иккинчи тарафига ажамча тат битилган бир парча қогоз» — Хубилай қоон замонида (1260-1294) Хитойда чиқарилган қогоз пул (чов деб аталган)дан киноя. Бу пул мўгул империясига тобе бўлган мамлакатлардан Эронда ҳам муомалада бўлган.

Бузуржмеҳр — Сосонийлардан Хусрави Парвезнинг (қ.) вазири.

Вақф — масжид, мадраса, мазор, хонақола ва уларни тасарруф қилувчиларнинг маишати (тирикчилиги) учун даълат ва хусусий кишилар тарафидан ажратилган ер-сув, дўкон, карвонсарой, тегирмон ва бошқа мол-мулк.

Воъиз — ваъз айтувчи, насихат қилувчи, тарғиб қилувчи.

Гиршосп /Гутосп/ — қадимги Эрон Кайёнийлар сулоласига мансуб ҳукмдорлардан.

Густоҳона — ибосизлик билан, адабсизлик, андишасизлик билан.

Дажла — Ефрат дарёси.

Дайлам — Каспий денгизининг жанубидаги Эропга тегишли вилоят.

Дарвиш — фақир, камбағал; сўфий.

Дафтархона — Ўрта Осиё ва Эронда ўрта асрлардан молия девонига қарашли идора.

Дибо — гул солинган нафис ипак газлама.

Динор — 4,235 г. вазидаги олтин пул.

Дирҳам — 3,36 г. вазидаги кумуш танга.

Душоба — узум шинниси.

Доро — қадимги Эронда ўтган Аҳмонийлар сулоласига мансуб ҳукмдор (милод. ав. 522-486 й.)

ҳЁмби — Хитойда пул ўрнида муомалада бўлган қуйма кумуш; огирлиги тахминан 18 кг.

Ёрлиғ — фармон, подшо ва хоннинг махсус фармони.

Жавшан — совут, зирҳ, уруш кийими.

Жаъфар ибн Яъё Халид — Бармакийлар хонадонига мансуб аслзода. Аббосий Ҳорун ар-Рашиднинг (786-809) вазири.

Жаҳолат — жоҳиллик, подонлик.

Жибал — Эроннинг Ироқ билан чегарадош ўлкаси.

Жомашўй — кир ювувчи.

«Жомӣ ул-ҳикоят» — XIII асрда ўтган бухоролик машҳур шоир ва адабиётшунос олим Саъдуддин Муҳаммаднинг шу номли асарига (1228 йилда ёзилган) ишора.

Жубба — пишиқ қилиб тикилган, узун ва енглик чопон. Бу ерда ичдан кийиладиган ўқ ўтмас камзул.

Жувонмард — мард, сахий, очиқ қўлли, эр йигит.

Журжония — Хоразмнинг XI-XIII аср бошларидаги пойтахти. Гурганж деб ҳам аталган. Харобалари Туркменистон ССР ўрамида.

Закотчи — солиқ йигувчи.

Заминдовар — Афғонистоннинг жанубий-ғарбий тарафида жойлашган шаҳар ва текислик.

Зарбофт тўн — зардан тўқилган матодан тикилган тўн.

Зариф — позик таъб, ақли ўткир, фаросатли, ҳозиржавоб одам.

Зарофат — позик фаҳмлик; қочирим сўз, ҳазилнамо сўз.

Зулҳижжа — «ҳаж» (зиёрат) сўзидан олинган. Мусулмон ойлари-нинг (ҳижрий йили) ўн иккинчиси.

Зиндиқ — бидъатчи; дунёда яхшилик ва ёвузлик ёнма-ён туради, деб тарғиб қилувчи.

Зун — қадим замонда афғонистонликлар эътиқоди бўйича қуёш худоси.

Илоҳиёт — диний ақидалар ҳамда илоҳий кўрсатмалар билан шугулланувчи фан.

Имом Абу Юсуф — араб тарихчиси, «Китоб ул-хирож» номли қимматли асар ёзиб қолдирган.

Искандар Зулқарнайн — Македониялик йирик саркарда ва давлат арбоби (милод. аввалги 356-323 йиллар).

Итоб — қаҳр, ғазаб, қийноқ.

Карам — яхшилик, олижаноблик, хайр-эҳсон, марҳамат.

Кароматийлар — Исмоилийлар мазҳабидаги диний оқимлардан бирига тобе бўлганлар.

Каррух — Ҳирот булуқлари (районлари) жумласидан, унинг шарқий-шимолий тарафида жойлашган.

Катон — қапондан тўқилган мато.

Кориз — ер остида ўтказилган ариқ.

Кутвол — ўрта асрлардаги қалъа бошлиғи.

Кўриништона — подшо, хон қабулхонаси.

Кўҳистон — тоғлик мамлакат, ўлка, вилоят.

Мавлоно Али Қушчи — Мирзо Улугбекнинг шогирди ва яқин дўсти, Самарқанд илми фалак дорулфунунининг йирик намоёндаларидан; буюк риёзиётчи олим (1403-1474).

Мадоин — шаҳарлар, Ироқи Арабда, Ефрат дарёси бўйида жойлашган бир шаҳар номи.

Мазид — ҳаббони, қўшиб-чатиб гапирувчи.

Маломат — малоллик, ҳорғинлик, сиқилишлик.

Мани — тахминан 25,6 кг ҳажмдаги огирлик ўлчови.

Маориф — маърифатнинг кўплиги, билиш, таниш, билим.

Марв — Ўрта Осиёнинг қадимий йирик шаҳарларидан, ўлканинг сиёсий ва маданий марказларидан. Харобалари Туркменистон ССРнинг Мари шаҳри атрофида.

Мардуд — рад этилган, номақбул, қувилган.

Марзбон — Сосонийлар (224-651) замонида чегара ўлка ҳокими.

Марвон Ҳимор — Умавия сулоласидан сўнгги халифа (744-750).

Масжиди жомӣ — мусулмонлар албатта ҳафтада бир кжумъа куни) тўпланадиган масжид.

Матлуб — орзу қилинган нарса.

Мағриб — гарбий-жанубий Африка яъни Тунис, Жазоир ва Марокашнинг ўрта асрлардаги умумий номи.

Маҳдий — Аббосийлар сулоласидан чиққан халифа (775-785).

Маҳрами асрор — сирдош.

Маъмун — Ҳорун ар-рашиднинг (қ.) эронлик канизагидан бўлган ўгли. У отасидан кейин тахтга ўлтирган ва 813-833 йиллари ҳукмронлик қилган, илм-фанга ҳомийлиги билан шуҳрат топган.

Меҳржон — кузда тун билан кундуз тенглашган вақт, куз фаслининг ўртаси, ҳосил байрами.

Мирзо Улуғбек — буюк астроном ва тарихчи олим; давлат арбоби (1394-1449).

Мирзо Шоҳруҳ — Темурий; 1405-1447 йиллари Эрон ва Эрон Озарбайжонини идора қилган. Мовароуннаҳр ҳам расмий тарзда қарам бўлган.

Мисқол — огирлиги 4,8 граммга тўғри келган огирлик ўлчови.

Мовароуннаҳр — Амударёнинг шимолий тарафидаги ўлкалар. Бу ерларни араблар шу ном билан атаганлар.

«Мол-мулкнинг бешдан бирига давогарман», деб юрган аёллар шариат бўйича эр ўлгандан кейин ундан қолган мол-мулкнинг бешдан бир қисми бевосита унга тегишли бўлган. Бу ерда шунга ишора.

Муавия — шу номли сулола асосчиси Муавия I ибн Абу Суфён (661-680).

Мубориз — курашувчи, полвон.

Мударрис — дарс берувчи, мадраса муаллими

Мудбир — иши юришмаган, бахтсиз.

Мулозим — подшо, хон ва феодалларнинг доимо ёнида юрувчи хизматкори.

Мунажжим — ўрта асларда юлдузлар илми билан шугулланувчи олим, астроном.

Муний — котиб, шахсий котиб.

Мурдор — нопок, ҳаром.

Муруват — мардлик, одамгарчилик, сахийлик.

Муставфий — подшолик ёки хонликда молия ишларини бошқарувчи олий мансабдор.

Мутаваккил — Аббосийлар сулоласига мансуб халифа (847-861).

Мутриб — мусиқашунос, созанда.

Муҳтасиб — мусулмонлар тарафидан ислом ва шариат қонун-қоидаларининг бажарилишини назорат қилиб турувчи мансабдор.

Мушриф — сарой харажатларини назорат қилиб турувчи мансабдор.

Муқбил — бахтли, иқболли.

Муҳаддис — ҳадисни тушинтириб берувчи, ҳадис олими.

Муҳаммад Ҳасан Маймандий — Султон Маҳмуд Ғазнавийнинг (қ.) вазири.

Муҳтасиб — мусулмонлар томонидан шариат тартиб-қоидаларининг (бозордаги тош-тарозу ва нарх-наво ва ҳ.к.) қандай бажарилаётганини назорат қилувчи мансабдор.

Муъан Зоид ибн Абдулла Шайбоний — Яман подшоси (VIII аср).

Муътасим — Аббосия халифаларидан (833-842).

Навкар — ходим, хизматчи, йигит.

Наврӯз — қўёш йили ҳисобида янги йил кирган кун (21-22 март). Баҳор ва ҳосил байрами. Шарқ халқлари орасида қадимдан (исломиятдан ҳам аввал) маълум.

Надим — яқин, маҳрам, ҳамсуҳбат.

Нафс — кишининг турли орзу-ҳавас маишатга бўлган табиий майли; истак.

Нафсоният — ўз шахсига берилиш.

Низомулмулк — Салжуқий султонлар Маликшоҳ ва Санжарларнинг вазири; йирик тарихшунос олим ва давлат арбоби (1018-1092).

Нўён — туман (10.000 аскар) бошлиғи, турк-мўғул халқларида хонзода.

Олон — Кавказдаги бор қавм ва мамлакат.

Омил — вазирга тобе бўлган ва олиқ-солиқ ишлари билан машғул бўлган мансабдор.

Работбон — саройбон, йўловчилар қўниб ўтадиган жой эгаси.

Раис — ўрта асрларда раият ва ҳатто мансабдорларнинг шариат тартиб-қоидаларини бажаришлари устидан назорат қилиб турган мансабдор (яна қ. муҳтасиб).

Раият — солиқ тўловчи аҳоли; қора халқ.

Рашиддин Вотвот — йирик адабиётшунос олим ва шоир /1088-1182/. Асл исми Муҳаммад ибн Абдужалил ал-Балхий.

Роҳдор — йўловчилардан бож олувчи.

Рукнуддавла — Бувайҳийлар сулоласидан чиққан ҳукмдор. 947-977 йиллари Жибалда подшо бўлган. Тулиқ исми — Рукнуддавла Ҳасан.

Рум — қадимги Византия.

Руммоний — лаълнинг олий нави; анор ранг, донадон, қип-қизил лаъл.

Самара — мева; фойда, натижа.

Сарахс — Амударёнинг сул қирғоғида жойлашган, Хуросонга қарашли вилоят.

Сариҳ — қаср. Хомоннинг (қ.) Фиръавнга (қ.) атаб қурдирган қасри

Саркор — ишбоши, назоратчи, бирор ишнинг (қурилиш, экин-тикин ва ҳ.к) тепасида турувчи, подшо, хон ва феодалларнинг хужалигини бошқарган мансабдор.

Саромад — олдинги, илгор.

Сассиқ кўзан — сувсарсимонлар оиласига мансуб мўйна берувчи ҳайвон.

Сеистон — Эрон билан Афғонистон орасида жойлашган тарихий вилоят. Бир қисми Эронга, иккинчи қисми Афғонистонга қарашли бўлган. Қадимда Дрангиана аталган.

Силсила — занжир, тизма, тартиб.

Сипоҳсолор — олий бош қумондон.

Совут — ўқ ўтмайдиган ҳарбий камзул.

Солиҳяхши, яхши ишлар қилувчи.

Соҳиб иштиёр — вазир.

Сулаймонхон — Қорахонийлар сулоласига мансуб ҳукмдор. Бухоро, Самарқанд ва Фарғонанинг гарбий қисми устидан ҳукмронлик қилган.

Султон Абу Саъид — Темурий; 1451-1469 йиллар Мовароуннахр ва Эронни ҳамда Афғонистоннинг катта қисмини идора қилган.

Султон Алп Арслон — Салжуқийлар сулоласидан чиққан ҳукмдор, 1063-1072 йиллари Ироқ билан Эронни идора қилган.

Султон Маликшоҳ — Салжуқийлар хонадопига мансуб ҳукмдор, 1072-1092 йиллари Эрон билан Ироқни идора қилган.

Султон Масъуд — Ғазнавийлар сулоласига мансуб ҳукмдор, 1031-1041 йиллари Афғонистон, Эрон, Хоразм ва Шимолий Ҳиндистон устидан ҳукмдорлик қилган.

Султон Маҳмуд — Ғазнавийлар сулоласига мансуб ҳукмдор (998-1030).

Султон Санжар — Салжуқийлар сулоласига мансуб ҳукмдор (1118-11157).

Суматра — Индонезияга қарашли орол.

Суфра — дастурхон.

Тааммул — чуқур ўйлаш, диққат билан мулоҳаза юритиш.

Табъ — табиат, характер, талант.

Тавозе — адаблилик, бошқадан ўзини наст тутиш.

Тазарру — ялиниш, ёлвориш.

Такаббур — гердайган; манманликка берилган одам.

Тамсил — ўхшатиш, мажозий ҳикоя, масал.

Тамгачи — ҳажга боровчилар, сайёҳлар ва савдогарлардан тамга оловчи.

Таназзул — тубанлашиш.

Танбеҳ — насиҳат, ҳайфсан.

Танга — 4,8 г вазнидаги оқча.

Тансиқ — аслзода ва олий мартабали зотларга тортиқ қилинадиган мато.

Татаббу — назира, ўхшатма.

Татлар — Озарбайжон ва Догвистопнинг жанубий районларида истиқомат қилиб келаётган халқ. Эрон тилининг лаҳжаларидан бирида сўзлашади. Аҳолисининг умумий сони 1870 йилда олинган ҳисобга кўра 14,2 минг киши.

Тавсиф — шарҳ, изоҳ; бирор текст ёки китобнинг маъносини шарҳлаш. Қуръон оятларини изоҳлаш.

Таштхона — Ўрта асрларда подшолар саройида идиш-товоқ ва бошқа меҳмондорчилик анжомлари сақланадиган хона.

Таъма — очкузлик, ғаразлик.

Таъмирлаш — иморатнинг бузуқ жойларини тузатиш, қайта тиклаш.

Тасаввуф — сўфийлик, сўфизм.

Таҳамтан — баҳодир, паҳлавон, «Шоҳнома» қаҳрамонларидан Рустамнинг лақаби.

Тибб — табиблик илм, медицина.

Турунж — апельсиннинг аччиқ бир тури.

Улус — эл-юрт, халқ.

Умар ибн Абдулазиз — Умавия сулоласидан чиққан халифа (717-720).

Умар Хайём — Эронлик йирик мунажжим, риёзиётчи ва шоир (тахм. 1048-1122).

Унноби — чилонжийданинг бир тури.

Устувор — чидамли, маҳкам, тўғри.

Устурлоб — юлдузу сайёраларнинг ўрни ва баландлигини ўлчайдиган астрономик асбоб.

Фазлу ҳикмат — билимдонлик, донишмандлик.

Фано — бақосизлик, йўқ бўлиш, ўлиш; тасаввуфда борлиқдан кечиб, илоҳиятга сингиш:

Фарава — Бухородан Марва борадиган йул устида, Амударё бўйида жойлашган қадимий шаҳар. Ҳозирги Фароб.

Фаррош — подшолар, хонлар ва бошқа феодал ҳукмдорларнинг уй хизматкори; масжид ва мадрасаларни супириб-сидирувчи.

Фасиҳ — фасоҳат билан чиройли сўзловчи, ёқимли суҳбат қилувчи.

Фасоҳат — сўзнинг равои, ёқимли бўлиши; услубнинг чиройлилиги.

Фақиҳ — мусулмон қонуншуноси.

Фирдавсий — буюк Эрон шоири (тахм. 940-1030). Жаҳонга машҳур «Шоҳнома» достонининг муаллифи.

Фисқ — ахлоқсизлик, бузуқлик.

Фиръавн — қадимги Миср подшоларининг лақаби. Золим, мағрур, такаббур маъносида ҳам ишлатилади.

Фосиҳ — ёмон ишлар қилувчи, ёмон йулга юрувчи; фисқ ишлар билан шугулланувчи одам.

Фориғ — тинч, хотиржам, озод.

Халфа — мударрис ёки косибнинг ёрдамчиси, уринбосари.

Халифа — ноиб (Муҳаммад пайғамбарнинг уринбосарлари); барча мусулмонлар бошлиги; мусулмон давлатининг бошлиги.

Халифа Маъмун — Аббосийлар сулоласидан бўлган халифа (813-833). Илм-маданият ҳомийси бўлган.

Хандақ — қалъа теварагига қазилган ва сув тўлатилган зовур; махсус мудофаа иншооти.

Хирож — даромад солиги.

Хожа Абдулло Ансорий — (1006-1089) — хуросон (Ҳирот)лик йирик мутасаввуф олим.

Хомон — фиръавннинг вазири. Золим, такаббур, ваъизларга берилган лақаб.

Хон — бу ерда хонтахта.

Хони хос — подшо ва хон олдига солинадиган алоҳида дастурхон.

Хур — қўбиз, рубобга ўхшаш чолгу асбоби.

Хусрави Парвез — Сосонийлар сулоласига мансуб Эрон подшоси Хусрав I (531-579). Классик адабиётда Нуширвони одил номи билан машҳур бўлган.

Чогир — май, шароб, ичкилик.

Чуҳра — подшо, хон ва амирларнинг хос қўриқчиси.

Шайх Баҳул — Алишер Навоийнинг яқинларидан. Зеҳни ўткир-лиги ва ҳозиржавоблиги билан машҳур бўлган.

Шайх Озарий — Мирзо Улугбекнинг суҳбатдоши, биринчи муаллими; йирик олим ва шоир (1382-1462). Ҳақиқий исми Ҳамза ибн Али Байҳақий.

Шайхулислом — мусулмонлар жамоасининг бошлиги.

Шамс ул-Маъоний — 927-1090 йиллари Табаристон ва Журжонни идора қилган зиёрийлар сулоласининг кўзга кўринган вакили. Қобус ибн Вушмагирнинг (978-1012) фахрий унвои.

Шафиъ — ҳимоячи, воситачи.

Шом — Сурия.

Эътимод — ишонч, ишониш.

Яздижард — Сосонийлар сулоласидан чиққан сўнгги ҳукмдор Яздижард III (632-654).

Ясовул — қўриқчи, подшо ва хонларнинг кичик хизматкори.

Ясовулбоши — подшо ва хон амр-фармонларининг бажарилишини назорат қилиб турувчи мансабдор.

Яъфё Бармакий — Ҳорун ар-Рашид (қ.)нинг вазири.

Ўғит — насихат.

Қабохат — қабихлик, ёмонлик.

Қаҳат — очарчилик.

Қози калон — қозилар бошлиғи, мамлакат қозиси.

Қорун — қадимда катта бойликга эга бўлган одамнинг исми.
Классик адабиётда катта бойликдан киноя.

Қуръа — чек, чек ташлаш.

Қутайба ибн Муслим — Умавия халифаларининг Хуросон ва Сеистондаги пойиби (705-715). 715 йили ҳозирги Андижон вилоятининг Жалолқудуқ райони марказига яқин ерда ўлдирилган.

Қўриқхона — подшо ва хонлар ов қиладиган ҳамда дам оладиган ер. Унга бошқаларнинг кириши ман қилинган.

Ғаввос — денгиз ва дарё қаърига шўнғувчи одам.

Ғазна — Қобулнинг жанубида жойлашган йирик ўрта аср шаҳри. XI асрда Ғазнавийлар давлати (977-1186)нинг пойтахти бўлган.

Ҳадис — сўз, Муҳаммад пайгамбарнинг айтганлари.

Ҳаё — уят, хижолат чекиш, ор-номус, адаб.

Ҳажжож — Умавия халифалари даврида Хижоз ва Ироқ ҳокими (661-714). Ўта золим ва шафқатсизлиги билан ном қолдирган.

Ҳаким — табиб, донишманд, аллома.

Ҳамадон — Эроннинг гарбий қисмида жойлашган қадимий йирик шаҳар. Экбатан деб ҳам аталган.

Ҳарам — подшо, хонларнинг хос жойи, ичкари ҳовли, бошқалар учун кириш ман этилган жой.

Ҳасан Саббоҳ — Исмоилийлар мазхаби ва давлатининг асосчиси (1090-1124). Бу давлат қарийиб 150 йил (1090-1256) давом этиб, Ўрта Осиё, Эрон, Ироқ ва Шом ҳукмдорларига, шунингдек, европалик салбчиларга даҳшат солган.

Ҳақоқиқ — ҳақиқатлар.

Ҳарир — тоза мато; ипак газламанинг олий нави.

Ҳилм — юмшоқ табиатлилиқ, сабр-тоқат; сабрлилиқ.

Ҳирс — тамаъ, очкузлик.

Ҳишом ибн Абдулмалик — Умавия сулоласидан чиққан халифа (724-743).

Ҳожиб — дарвозабон; сарой хизматчиси.

Ҳожибӣ даргоҳ — подшо истиқомат қиладиган жойларга мутасадди бўлган хизматкор; сарой нозир. Қабул маросимларини ташкил қилиш билан боғлиқ бўлган ишларга ҳам у мутасадди бўлган.

Ҳотам Тойи — сахийлигу қўли очиқлик билан шуҳрат топган, арабларнинг тойи қабиласига мансуб бўлган одам.

Ҳорун ар-Рашид — Аббосия сулоласига мансуб халифа (786-809).

МУНДАРИЖА

АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ. ЖАВОҲИРНОМА.

Русчадан Бўривой Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Ўз қадрини билган чўри	3
Султон ва тиланчи	4
Ёқут кўзли узук	4
Ёқут кўзли бут	5
Инсофсиз амир	5
Қутайбанинг ҳотамлиги	6
Қуруқ ваъда	6
Қушчанинг уч панд-насиҳати	7
Сув остидаги ёмбилар	8

НИЗОМУЛМУЛК. СИЁСАТНОМА.

Русчадан Бўривой Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Елгончи вазирлар ва кар подшо	10
Қаллоблининг оқибати	11
Соҳиб ихтиёрнинг кераги йўқ	13
Мутрибнинг ҳиммати	13
Бевақф арз-дод билан келган ким бўлди?	14
Инқирознинг икки сабаби	15
Умиднинг таги олтин	15
Оларда орамижон, берарда чиқар жон	16
Бухтоннинг таги зил	18
Куча-куйда маст-аласт юриш оқибати	19
Юртин терголмагач	20
Икки қилич бир қинга сиғмас	21
Ғушт ҳидланса — давоси туз, туз бузилса-чи?	21
Омонатга хиёнат	26
Яхшилик бир жабрдийдага ҳиммат кўрсатишдир	29

НИЗОМИ АРУЗИ САМАРҚАНДИЙ. «ТҶҲҲТ (ЧОР) МАҚОЛА».

Русчадан Бўривой Аҳмедов таржимаси

Султон Маҳмуд ва Беруний	31
Ал-Қиндий ва Шайхулислом	32

Отани ранжитишнинг оқибати	33
Очкўз қассоб	35

АБУ ҲОМИД ҒАЗЗОЛИЙ. НАСИҲАТ УЛ-МУЛУК.

Форсчадан Бўривой Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Қуда-анда тутинганлар	37
Подшоликнинг қудрати нимада?	38
Ҳукмдорлардан узоқроқ юрган маъқул	38
Беодобликнинг мукофоти	38
Кунгил ихтиёри	38
Адлу инсоф мезони	39
Ҳар ким билганини қилади	39
Ҳусрави Парвез ва балиқчи	39
Нимаики эксанг, шуни ўрасан	42

МУҲАММАД АВФИЙ. ЖОМИЪ УЛ-ҲИКОЯТ.

Форсчадан Бўривой Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Соядошлар	44
Одобни кимдан ўрганиш керак?	44
Халифанинг туши	45
Дарвишлар одоби	45
Жувонмардликнинг маъноси	46
Оқибатли қушни	46
Башаранг қийшиқ бўлса ойнадан упкалама	46
Меҳмондўст бадавий ва очкўз халифа	48
Ғуломбаччанинг одамийлиги	49
Подшоликнинг инқироzi нимадан?	49
Ғойибдан келган бахт	50
Каррухлик даллол	51
Уч оға-ини	53
Ҳасадчининг жазоси	54
Ҳасаднинг оқибати	55
Мақтанчоқнинг қисмати	58
Очкўз мушук	59
Одобсиз надим	59
Отга тақа қоқаётганда тошбақа ҳам	60
Дарди бедаво	61
«Қогозхўр» волий	61
Сувники сувга кетиб	62
Хизматкор кунда эмас, кунда керак	62
Очкўзлар оқибати	62
Бировга чоҳ қазисанг ўзинг тушасан	63
Ўғрилар фитнаси	64
Тўрт сайёҳ	66
Пинҳоний ўғри	68
Хуросон подшосининг найранги	69
Тузкўр ғулом	69

**НОСИРИДДИН БУРҲОНИДДИН УҒЛИ РАБҒУЗИЙ.
ҚИССАЙИ РАБҒУЗИЙ.**

Ҳозирги ўзбекчага *Холид Расул* ағдарган

Ҳикоятлар

Узум ҳақида	71
Илон ва қалдирғоч	72
Фиръави ҳақида ҳикоят	73
Қорун ҳикояти	77

МАЖДИДДИН ХАВОФИЙ. РАВЗАТ УЛ-ХУЛД.

Форсчадан *Бўривой Аҳмедов* таржимаси

Ҳикоятлар

Дарвиш ва молдор	80
Ҳийлакор дарвиш	81
Мақтанчоқ подшо	82
«Сағирни тапгри боқади»	82
Ҳасаднинг оқибати	83
Отага қасд қилган ўғил	83
Тамсиллар	84

МУЪИН ЖУВАЙНИЙ. НИГОРИСТОН.

Форсчадан *Бўривой Аҳмедов* таржимаси

Ҳикоят

Қалтис ҳазил	87
Ҳикматлар	87

ҚЎРҚУТ ОТА КИТОБИ

Ҳозирги ўзбекчага шоир *Муҳаммад Солиҳ* ағдарган

Ҳикматлар	94
---------------------	----

АБДУРАҲМОН ЖОМИЙ. БАҲОРИСТОН

Форсчадап *Шоислом Шомўҳамедов* таржимаси

Ҳикматлар	94
---------------------	----

Ҳикоятлар

Кисропинг мажлиси	95
Киши мансаб билан шарафли эмас	96
Олтин бермайди, кўрган айтмайди	96
Ҳажжож ва бадавий	97
Ҳажжож ва исёнчи аёл	98
Ҳоким улгани билан фуқаро озод бўлмайди (Форсчадан Бўривой Аҳмедов таржимаси)	98
Инсондан ёдгорлик — яхши хулқ, дуруст сийрат (Форсча- дан Бўривой Аҳмедов таржимаси.)	99
Ғуломнинг ҳиммати	99

Табиб нега уялади?	100
Ҳотам йигит	100

Тамсиллар.

Нафси ёмон бўри	101
Чаён билан Тошбақа	101
Чумчуқ ва лайлак	101
Баққол ва сичқон	102
Бўри билан ит	102
Ит ва нон	103
Туя ва илон	103
Тулкининг боласига насиҳати	104
Шожоатли чумоли	104
Сичқон ва туя	104
Шоҳсиз қолган ҳўкиз	104
Туя билан эшак	105
Қарга ва товус	105
Ҳазил мутойиба	106

АЛИШЕР НАВОИЙ. МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ.

Ҳозирги ўзбекчага Парсо Шамсиев ағдарган

Биринчи қисм

Кишилар аҳволи, феъл-ҳаракати ва сузларининг кайфияти	109
Одил подшолар тўғрисида	109
Номуносиб пойнблар тўғрисида	109
Золим, жоҳил ва фосиқ подшолар тўғрисида	110
Мударрислар тўғрисида	110
Табиблар тўғрисида	111
Котиблар тўғрисида	111
Ашулачи ва чолғувчилар тўғрисида	111
Шаҳарда олибсотарлар тўғрисида	112
Бозор косиблари тўғрисида	112
Деҳқончилик тўғрисида	113

Иккинчи қисм

Яхши феъллар ва ёмон ҳислат тўғрисида	113
Тавозе ва адаб тўғрисида	113
Ҳикоят	114

Учинчи қисм

Турли фойдалар ва ўрнатқ бўлиш сурати	114
Танбеҳлар	114
Саховат ва ҳиммат тўғрисида	121
Вафо тўғрисида	121
Вафо зайлида ва ҳаё тўғрисида	122
Юмшоқ кўнгиллилик тўғрисида	122
Сафарнинг фойдалари тўғрисида	122

ДАВЛАТШОҲ САМАРҚАНДИЙ. ТАЗКИРАТ УШ-ШУАРО.

Форсчадан Бўривой Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Рашидиддин Вотвот	125
Низомулмулк, Умар хайём ва Ҳасан Саббоҳ	126
Мирзо Улугбек	129
Шайх Озарий ва Улугбек	129
Амир Темурнинг бум-буш ҳазинаси	130

ХОНДАМИР. МАКОРИМ УЛ-АХЛОҚ. Форсчадан М. Фатрид-динов ва Парсо Шамсиев таржимаси

ЛАТИФА ВА МУТОИБАЛАР.

Подшодан пон тилама	131
Ҳар юз мисра шеъри баҳоси бир пул	132
Ўлиги ҳам бир бало, тириги ҳам	132
Отингизни бундан ортиққа олмадилар	132
Танбеҳ	133

ФАХРИДДИН АЛИ КОШИФИЙ. ЛАТОНФ АЛ-ТАВОИФ. Форсчадан Бўривой Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Улугбек мирзонинг мажлиси	136
Кумуш офтоба ўғриси	137
Мунажжимнинг орзуси	137
Нуширвони одилнинг туши	138

Тамсиллар

Бойнинг ваъдаси	139
Ишъомнинг узоққа чўзилгани дуруст	140
Камҳафсала талаба	140
Воъизнинг дуоси	140
Ҳақпараст омил	141
Зиндикнинг узуги	141
Қабристонда сўзланган нутқ	141
Учинчисининг нима кераги бор?	142
Сайидзодалар нега кўпайиб кетди?	142
Арафа купи тutilган рўзанинг хосияти	142
Қозининг саволи	143
Мақбаранинг камчилиги пима?	143
Минг бир дардга даво гиёҳ	143
Биз ҳам шу мусибатни эшитиб, жанозага келган эдик	144
Бахилийнинг меҳмондорчилиги	144
Фалон калимани қаерга қўйдилар?	145
Хушнуд бўлиб кетмаган бўлса, бошқа келмайди-қўяди	145
Йўловчи билан ўғри	145
Мақтанчоқ	146

Икки вазир суҳбати	146
Ваъзирга амал қилмаган воъиз	147
Халифанинг пушаймони	147
Васваса касалига гирифтор бўлиб қолган надим	147
Бошинг огриб турган бўлса, менда не гуноҳ?	148
Ҳажжож ва товус	148
Қоринг огриган бўлса, кўзингдан кўр	149
Табибнинг тавсияси	149
Меъда дардига чалинган одам	150
Ундай бўлса мол дўхтирига бор	150
Совуқ гап	150
Ўликлардан уялган табиб	151
Мунажжимнинг қувончи	151

МАЖДИЙ. ЗИЙНАТ УЛ-МАЖОЛИС. Форсчадан *Бўривой Аҳмедов таржимаси*

Ҳикоятлар

Маломатнинг мукофоти	152
Зукко қози	153
Султоннинг меҳрибонилиги	153
Искандар ва надим	154
Асирнинг тadbиркорлиги	154
Тарки дупе қилган ҳаким	154
Девонанинг найранги	155
Баҳром Гур ва донишманд	155

Мутабот

Суви ер сатҳида экану одамлари тубан экан	156
Шоҳруҳ мирзо ва Алайка кўкалтош	156
Номингиз албатта ўчирилади	157
«Лаънат» сўзининг моҳияти	157
Халфанинг каромати	158
Мақтанчоқ муҳаддис	158
Ўзум навлари	158
Юртингда тўнгиз камайиб қолди	159
Овозингиз воизнинг қулогини қар қилгандир?	159
Тамғачилар зулми	159
Мавлоно Ҳомий ва шоир Хокий	160
Шуҳратпараст шоир	160
Мақтанчоқ йигит	160

ҚОЗИ АҲМАД ҒАФФОРИЙ. НИГОРИСТОН. Форсчадан *Бўривой Аҳмедов таржимаси*

Ҳикоятлар

Вазирнинг жавоби	161
Али Қушчининг таъбири	161
Ҳикматлар	162

Тамсиллар

Тадбиркор вазир	163
Ҳажжож билан мунажжим	164
Ўн кунлик ҳокимиятнинг оқибати	164
Сайёҳлар	165
Амирнинг фарогати деб	166
Ҳажжож ва асир	166
Ҳажжож ва деҳқон	166
Саҳий синоҳий	167
Бетакаллуф хизматкор	168

ЗАЙНИДДИН ВОСИФИЙ. АЖОЙИБ ВОҚЕАЛАР. Форсчадан
Бўрибой Аҳмедов таржимаси

Ҳикоятлар

Улуғбек ва лаъл йўқотган одам	169
Диёнат	171

ПОШШОХОЖА. МИФТОҲ УЛ-АДЛ. *Воҳид Зоҳидов ва Сўйима Ғаниева* ҳозирги ўзбек тилига ағдарган

Ҳикоятлар

Бойқушлар суҳбати	174
Қуллар хиёнат	176
Золим ҳоким	177
Искандар ва Мағриб подшоҳи (Ҳозирги ўзбек тилига <i>Бўрибой Аҳмедов ағдарган</i>)	178
Халифа Маъмур ва Зубайда (Ҳозирги ўзбек тилига <i>Бўрибой Аҳмедов ағдарган</i>).	179

Гулзор. *Воҳид Зоҳидов ва Сўйима Ғаниева* ҳозирги ўзбек тилига ағдарган 180

Ҳикоятлар

Ўзинг тиллапўш бўлдинг, мени эса зар чопонлик қилдинг	180
Раиятга зули қилсанг эл-юрт тўзиб кетади	181
Аҳил юрт	181
Султон ва кампир (Ҳозирги ўзбек тилига <i>Бўрибой Аҳмедов ағдарган</i>)	182
Вазирнинг пушаймони (Ҳозирги ўзбек тилига <i>Бўрибой Аҳмедов ағдарган</i>)	182
Дардни яширмаган яҳши (Ҳозирги ўзбек тилига <i>Бўрибой Аҳмедов ағдарган</i>)	182

ШАРҚ ХАЛҚЛАРИ БИСОТИДАН. Русчадан Бўрибой Аҳмедов таржималари

Уч ота-ини	185
Пашшахўр қуш ва сичқон	186
Булбул ва қарга	188
Пайгамбар авлоди	189
Фаросатли қози	190
Мақтанчоқ бой	192
Эчки ва тулки	194
Оқила	195
Ниқобнинг йиртилиши	196
Адолатсиз қози	198
Ўғирланган от	198
Ўғирланган от	199
Чўкиб кетган туя	200
Бахиллар	200
Жуха ва бадавий	201
Вазир билан эшак	203
Иккиюзламачи қози	203
Қонуннинг қадри	205
Ҳокимнинг вазифаси	205
Сигир қозига қолди	206
Маккорнинг туши	206
Қағилаб туришнинг ҳақи	206
Муаллифлар ҳамда уларнинг китобда келтирилган асарлари	
ҳақида маълумот	208
Изохлар	216

ЗАВЕЩАНИЕ ПРЕДКОВ

Сборник

Сказания, притчи, назидания

На узбекском языке

Рассом Х. Собиров

Расмлар муҳаррири А. Шоалимов

Техник муҳаррир У. Ким

Корректор Р. Файзиев

ИБ № 0282

Босмахонага берилди 19.12.89. Босишга рухсат этилди. 12.02.90. Формати 84 × 108¹/₃₂. Босмахона қоғози №1. Янги-оддий гарнитураси. Юқори босма. Шартли босма. 12,6. Шартли кр. оттиски. 12,6. Нашр л. 12,22. Тиражи 75.000 Шартнома №06 — 89, Буюртма №21. Баҳоси 1с. 40т.

«Чулпон» нашриёти, 700 000, Тошкент, «Правда» газетаси кучаси, 41.

Ўзбекистон ~~ССР~~ Матбуот Давлат комитети, Янгийул китоб фабрикаси. Янгийул шаҳри, 702800, Самарқанд кучаси, 44.

Аждодлар ўгити: Ҳикоятлар,
ҳикматлар, тамсиллар /Тупловчи
ва изоҳлар муаллифи Б.Аҳмедов/
— Т.Чўлпон, 1990.— 240б.

Завещание предков: Сказания,
притчи, назидания.

Сб

